

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

ACTIVITATEA PARTIDULUI SOCIALIST UNITAR PENTRU APĂRAREA
INDEPENDENȚEI ȘI SUVERANITĂȚII ROMÂNIEI ÎN ANII 1934-1937

ELISABETA SIMION

URBANIZARE ȘI URBANISM ÎN ROMÂNIA. STRUCTURI SOCIO-PROFESIONALE
ÎN ORAȘELE DIN MUNTENIA (1863)

RADU I. VASILE

TERRITORII ROMÂNEȘTI SUB ADMINISTRAȚIE OTOMANĂ ÎN SECOLUL
AL XVI-LEA (I)

MIHAI MAXIM

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

POLITICA ECONOMICĂ A BURGHEZIEI FRANCEZE ÎNTRE 1789-1815

NOROCIGA COJESCU

RĂSPUNDEM CITITORILOR CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ
DE ISTORIE

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

8

TOMUL 36

1983

AUGUST

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor responsabil*), **ION APOSTOL** (*redactor responsabil adjunct*), **NICHITA ADĂNILOAIIE**, **LUDOVIC DEMÉNY**, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **VASILE LIVEANU**, **AUREL LOGHIN**, **DAMASCHIN MIOC**, **ȘTEFAN OLTEANU**, **POMPILIU TEODOR** (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii din întreprinderi și instituții

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137 Telex
11226-București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor nr. 1
71110 București
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 36, Nr. 8

August 1983

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- ELISABETA SIMION, Activitatea Partidului Socialist Unitar pentru apărarea independenței și suveranității României în anii 1934—1937 757
- RADU I. VASILE, Urbanizare și urbanism în România. Structuri socio-profesionale în orașele din Muntenia (1863) 774
- MIHAI MAXIM, Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea (I) 802

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- NOROCICA COJESCU, Politica economică a burgheziei franceze între 1789—1815 818

RĂSPUNDEM CITITORILOR

- Revoluția română și revoluția maghiară în 1848—1849: relații și responsabilități istorice (*Dan Berindei*) 835

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- O precizare și câteva mențiuni pe marginea lucrării lui G. D. Iscu, *Introducere în studiul istoriei moderne a României* (*Damian Hurezeanu*) 838

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Principalele rezultate ale cercetării arheologice din anul 1982 (*Constantin Preda*); Sesioni științifice consacrate aniversării a 90 de ani de la făurirea P.S.D.M.R. (*Gheorghe I. Ioniță*); Precizări privitoare la istoricul petrolului românesc (*Constantin M. Boncu*); Călătorie de documentare în R. F. Germania (*Virgil Ciocltan*); Cronica. 842

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

N. GRIGORAȘ, <i>Moldova lui Ștefan cel Mare</i> , Edit. Junimea, Iași, 1982, 319 p. (Constantin Șerban)	850
IMREH ISTVÁN, <i>Viața cotidiană la secui (1750—1850)</i> , Edit. Kriterion, București, 1982, 471 p. (Ioana Constantinescu)	852
J. J. EHRLER, <i>Banatul de la origini pînă acum (1774)</i> , prefată, traducere și note de Costin Feneșan, Edit. Facla, Timișoara, 1982, 207 p. (D. Mioc)	853
ION CALAFETEANU, <i>Diplomația românească în sud-estul Europei (martie 1938 — martie 1940)</i> , Edit. politică, București, 1980, 294 p. (Nicolae Dascălu)	854
* * * <i>Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, Sumptibus Academiae scientiarum Bohemo-Slovaciae</i> , tom V., vol. II, Praga, MCMLXXXI (1981), 621 p. (Tr. Ionescu-Nișcov)	856
WALTER LUKAN și MAX DEMETER PENFUSS. <i>Ost- und Südosteuropasammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen</i> , Viena, 1982, 98 p. (Dan Berindei)	857
HASAN DUMAN, <i>Ottoman year-books (Salname and Nevsal). A Bibliograph and a Union Catalogue with Reference to Istanbul Libraries</i> . Compiled by, Research Centre for Islamic History Art and Culture (IRCICA), Istanbul, 1308=1982, 5 p. (în arabă) + 135 p. (Mihail Guboglu)	859

REVISTA DE ISTORIE

TOME 36, No 8

août 1982

S O M M A I R E

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- ELISABETA SIMION, L'activité du Parti Socialiste Unitaire pour la défense de l'indépendance et de la souveraineté de la Roumanie durant l'étape 1934—1937 757
- RADU I. VASILE, Urbanisation et urbanisme en Roumanie. Structures socio-professionnelles dans les villes de Valachie (1863) 774
- MHAI MAXIM, Territoires roumains sous l'administration ottomane au cours du XIVe siècle (I) 802

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- NOROCICA COJESCU, La politique économique de la bourgeoisie française entre 1789—1815 818

RÉPONSES AUX LECTEURS

- La révolution roumaine et la révolution hongroise en 1848—1849 : relations et responsabilités historiques (*Dan Berindei*) 835

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- Une précision et quelques mentions en marge de l'ouvrage de G. D. Iscru, *Introducere în studiul istoriei moderne a României* (Introduction à l'étude de l'histoire moderne de la Roumanie), (*Damian Hurezeanu*) 838

CRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Les principaux résultats de l'investigation archéologique en 1982 (*Constantin Preda*) ; Sessions scientifiques consacrées au 90e anniversaire de la création du P.S.D.O.R. (*Gheorghe I. Ioniță*) ; Précisions concernant l'histoire du pétrole roumain (*Constantin M. Boncu*) ; Voyage de documentation en R. F. d'Allemagne (*Virgil Ciociltan*) ; Chronique. 842

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- N. GRIGORAȘ, *Moldova lui Ștefan cel Mare* (La Moldavie d'Etienne le Grand), Editions Junimea, Jassy, 1982, 319 p. (*Constantin Șerban*) 850

- IMREH ISTVAN, *Viața cotidiană la secui (1750–1850)* (La vie quotidienne chez les Sicules (1780–1850), Editions Kriterion, Bucarest, 1982, 471 p. (Ioana Constantinescu) 852
- J. J. EHRLER, *Banatul de la origini pînă acum (1774)* (Le Banat depuis ses origines jusqu'à présent (1774), préface, traduction et notes de Costin Feneșan, Editions Facla, Timișoara 1982, 207, p. (D. Mioc) 853
- ION CALAFETEANU, *Diplomatia românească în sud-estul Europei (martie 1938–martie 1940)* (La diplomatie roumaine dans la sud-est de l'Europe (mars 1938–mars–1940), Editions politiques, Bucarest, 1980, 294 p. (Nicolae Dascălu) 854
- * * * *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, Sumptibus Academiae scientiarum Bohemo-Slovaciae, tome. V., vol. II, Prague, MCMLXXXI (1981), 621 p. (Tr. Ionescu-Nișcov) 856
- WALTER LUKAN et MAX DEMETER PEXFUSS, *Ost-und Südosteuropasammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen*, Viena, 1982, 98 p. (Dan Berindei) 857
- HASAN DUMAN, *Ottoman Year-Books (Salname and Nevvel)*. A Bibliograf and a Union Catalogue with Reference to Istanbul Libraries, Compiled by Research Centre for Islamic History Art and Culture (IRCICA), Istanbul, 1982, 4 p. (en arabe) + + 135 p. 8° (Mihail Guboglu). 859

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

ACTIVITATEA PARTIDULUI SOCIALIST UNITAR PENTRU APĂRAREA INDEPENDENȚEI ȘI SUVERANITĂȚII ROMÂNIEI ÎN ANII 1934—1937

DE
ELISABETA SIMION

Alături de o importantă evoluție economică¹, în anii 1934—1938, România a cunoscut serioase frământări social-politice, determinate de evoluția internă, precum și de implicațiile pe plan intern ale fenomenelor și evenimentelor petrecute pe arena internațională. Instaurarea dictaturii hitleriste în Germania, consolidarea fascismului în Italia, alianța dintre acestea și Japonia militaristă au schimbat raportul de forțe pe plan internațional, au dus la accentuarea tendințelor de reîmpărțire a sferelor de influență, de cotopire a unor teritorii străine. Odată cu instaurarea hitlerismului la putere în Germania, grave primejdii au început să planeze asupra independenței și unității statului român. Aflată în calea expansiunii revanșarde a Germaniei naziste și a celorlalte state revizioniste, România își vedea amenințate, din zi în zi, libertatea și integritatea sa teritorială.

Partidul Comunist înțelegând comandamentele majore ale epocii istorice, a dezvoltat pericolul grav pe care îl reprezenta fascismul pentru destinele României și a chemat, sub steagul luptei pentru apărarea demnității naționale, pentru salvagardarea intereselor supreme ale patriei, toate forțele patriotice, a indicat căile și metodele de urmat în organizarea și desfășurarea pe o platformă comună a luptei pentru pace și democrație, împotriva pericolului fascismului și războiului, pentru apărarea fruntarilor naționale ale țării. Orientarea tactică a P.C.R. și-a găsit concretizarea în eforturile de mobilizare a maselor la ample acțiuni antifasciste și antirăzboinice, în lărgirea contactelor cu partidele și organizațiile democratice, burgheze nefasciste, cu oameni de înalt prestigiu în viața social-politică și culturală a țării, în încheierea unor acorduri de colaborare pe baza frontului popular antifascist, în organizarea și desfășurarea unor mari demonstrații populare pentru drepturi și libertăți democratice, împotriva pericolului fascismului și războiului. Relevând conse-

¹ Vezi pe larg: *Progresul economic în România, 1877 — 1977*, Edit. politică, București, 1977; *Studii de istorie a economiei și gândirii economice românești*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, Emilia Sonca, Gavrilă Sonca, *Viața economică și politică a României. 1934 — 1938*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978.

cințele și semnificația deosebită a acestei împotriviți generale a poporului român față de organizațiile fasciste și față de tendințele agresive ale hitlerismului, tovarășul Nicolae Ceaușescu arată : „Lupta dusă în acei ani de Partidul Comunist Român în fruntea clasei muncitoare și a unor largi forțe progresiste sub steagul democrației și independenței țării, atitudinea lucidă a unor grupări politice ale claselor conducătoare au stăvilit pentru un timp ascensiunea spre putere a organizațiilor fasciste și înrobirea țării Germaniei naziste”².

În frontul larg al luptei antifasciste și antirăzboinice, care a angajat, într-o formă sau alta, toate forțele democratice, patriotice pe platforma comună a acțiunii pentru apărarea independenței și suveranității naționale, alături de Partidul Comunist Român, pe o poziție hotărât antifascistă, s-au situat toate celelalte partide și organizații muncitorești³.

Partidul Socialist Unitar*, ca organizație politică nuncitoarească, de la început a adoptat o atitudine antifascistă și antirăzboinică, a desfășurat o însemnată activitate în direcția descifrării cauzelor apariției fascismului, a trăsăturilor mișcării fasciste, a pericolelor pe care aceasta le reprezenta pentru interesele maselor muncitoare, pentru soarta popoarelor. În documente de partid, în moțiuni și rezoluții, în articolele apărute în presa socialistă sau semnate de publiciștii socialiști în presa democratică independentă, găsim o seamă de idei meritorii asupra genezei fascismului, a cauzelor și caracterului acestui fenomen cu implicații imense asupra societății omenști.

Caracterizînd fascismul ca fenomen determinat de anumite cauze obiective social-economice și politice, socialiștii unitari au relevat, în același timp, faptul că el nu este o etapă obligatorie în evoluția capitalismului, iar instaurarea sa la putere în unele țări nu va fi decît un fenomen trecător, dar prăbușirea acestuia nu se va produce de la sine, ci sub loviturile luptei maselor populare în frunte cu clasa muncitoare. Abordînd această problemă teoretică, cu însemnate consecințe pentru activitatea practică, Partidul Socialist Unitar a demonstrat că posibilitatea unei mișcări fasciste nu trebuie confundată cu inevitabilitatea și necesitatea ei fatală. Dimpotrivă, clasa muncitoare „poate s-o zdrobească în fașe, dacă va ști cum să lupte, dacă va ști cum să cîștige încrederea maselor”⁴. Era o abordare în spirit revoluționar, mobilizator a necesității riposteii hotărîte care trebuie să fie dată oricăror manifestări fasciste, de către toate forțele democratice, antifasciste. În acest sens, relevantă este și modalitatea de combatere a teoriilor despre inevitabilitatea triumfului mișcărilor fasciste. Socialiștii unitari au arătat că aceste teorii reacționare erau și o expresie a stării de descurajare, de demoralizare a forțelor democratice, după instaurarea hitlerismului în Germania, dar, mai ales, ele se

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I. Edit. politică, București, 1968, p. 361

³ Vezi și Nicolae Jurcă, *Mișcarea socialistă și social-democrată din România. 1934 — 1938*, Edit. Litera, București, 1978, p. 11 — 106 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România. 1921 — 1948*, Edit. Academiei, București, 1981, p. 256 — 276.

* Partidul Socialist Unitar era titlatura adoptată de Partidul Socialist al Muncitorilor din România, făurit în 1928, după unificarea, în august 1933, cu Partidul Socialist (Popovici).

⁴ „Proletarul”, anul VII, nr. 68, 1 ianuarie 1934

înscrisă în arsenalul ideologic al fascismului ca principale mijloace de intimidare și dominare.

Totodată, P.S.U. a dezvoltat consecințele fascismului pe plan social-economic și politic, pentru interesele maselor muncitoare, pentru soarta regimului constituțional-parlamentar, pentru evoluția în ansamblu a societății românești. O caracterizare succintă, dar cu surprinderea unor aspecte multiple făcea organul central de presă al Partidului Socialist Unitar, atunci când scria că „fascism înseamnă muncă istovitoare, ură de rasă, micșorarea bucății de piine, suprimarea oricăror libertăți, întoarcerea la barbarie, și mai rău decît toate, un nou război”⁵.

Față de evoluția mișcării fasciste din țara noastră, după 1933, mișcarea socialistă a emis aprecieri corespunzătoare fiecărui moment, de la formularea că fascismul „din starea latentă tinde să devină o formă de guvernămînt”⁶ « pînă la cele potrivit cărora pericolul intern fascist „devine din ce în ce mai amenințător” și „amenințarea și concentrarea fascistă-hitleristă devine mai îndrăzneată”⁷.

Un loc important în activitatea teoretică a Partidului Socialist Unitar l-a ocupat denascarea ideologiei și promisiunilor sociale cu care organizațiile fasciste căutau să pătrundă în mase. Documentele ședinței Consiliului General din 17-18 septembrie 1933 și ale Conferinței Partidului Socialist Unitar din 8-9 iunie 1935, care au stat la baza a numeroase articole, conferințe și cuvîntări la întruniri publice, oferă multiple referiri la așa-numitele «concepții», «idei noi», «novatoare» pe care fascismul le arbora cu ostentație în propaganda sa agresivă. Reluînd ideile expuse în „Raportul asupra primejdiei și combaterea fascismului”, prezentat în cadrul ședinței Consiliului General din 17-18 septembrie 1933, Zaharia Tănase, în articolul „Diversiunea fascistă”, enumera elementele componente ale ideologiei fasciste, insistînd asupra caracterului diversionist, asupra pericolozității propagării acestora și transformării lor în principii de politică de stat. Fascismul „afirmă cu mult patos naționalismul (firește strîmt și agresiv), anticapitalismul și antimarxismul laolaltă, apoi rasismul și, mai ales, antisemitismul”⁸, concluziona autorul citat, dîndu-ne astfel o sinteză a componentelor esențiale ale ideologiei fasciste. Garda de fier se erija în mișcare revoluționară în contra tuturor celorlalte partide burghize, cu fraze umflate despre organizarea și protejarea muncii naționale. Anticapitalismul trimbițat de fasciști era caracterizat de către liderii socialiști ca un slogan prin care aceștia „ascund scopul adevărat de înnăbușire a mișcării muncitorești, socialiste”⁹.

Socialiștii unitari au dezvoltat în fața maselor că, prin întreaga activitate, fasciștii sînt dușmanii cei mai perfizi și, deci, cei mai primejdioși ai clasei muncitoare și ai maselor țărănești, că aceștia arborează în chip fătarnic revendicările muncitorilor și țăranilor și se dau drept apărători ai acestora, dar, în realitate, ei sînt cei mai vajnici apărători ai asu-

⁵ Ibidem, anul VI, nr. 66, 3 decembrie 1933

⁶ „Stinga”, anul II, nr. 9, 8 ianuarie 1933

⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond 29, dosar 136; „Lupta muncitoare”, anul I, nr. 1, 29 aprilie 1936.

⁸ „Proletarul”, anul VI, nr. 64, 5 noiembrie 1933.

⁹ „Tînărul proletar”, anul II, nr. 5, 29 ianuarie 1933.

pririi și exploatării. Luînd drept argument realitățile din Germania hitleristă și Italia fascistă, militanții socialiști evidențiau cu putere că, „singurul punct din programul lor (al fasciștilor — n.n.) pe care, la putere fiind, îl aplică cu sinceritate și strășnicie, este distrugerea organizațiilor muncitorești, socialiste și anticapitaliste și înslăvirea completă a clasei muncitoare”¹⁰. Totodată, mișcarea socialistă a surprins și a supus criticii în fața maselor, caracterul retrograd și antiuman al fascismului. „Acceptarea fascismului înseamnă renunțarea la civilizație și omenie, înseși înapoierea la barbarie”¹¹, se sublinia în cadrul unei ședințe săptămânale a P.S.U. din octombrie 1936.

Activitatea Partidului Socialist Unitar de combatere și demascare a ideologiei fasciste în general a fost dublată de însemnate eforturi pe linia condamnării nazismului ca expresie a tendințelor celor mai periculoase reprezentate de fascism pentru libertate, pace și democrație, pentru interesele supreme ale umanității.

P.S.U. a văzut relația directă dintre fascism și război și a militat consecvent pentru pace, cu conștiința faptului că războaiele amenință și lovesc direct interesele maselor populare, cele care plătesc un greu tribut material și uman și în același timp, „aceste războaie nu vor face decît să complice monstruos raporturile dintre popoare”¹². Principalul promotor și instigator al războiului era Reichul hitlerist care, „după ce a supralicitat șovinismul și toate instinctele barbare și primitive a anunțat lumii întregi că-și reconstitue armata și, totodată, pe față desfășoară o frenetică pregătire de război”¹³.

În concepția Partidului Socialist Unitar, activitatea teoretică antifascistă constituia o latură importantă a luptei împotriva pericolului fascismului și războiului, care presupunea o susținută muncă de propagandă prin care să se smulgă de pe fața fasciștilor „masca de «binevoitori» și de «prieteni» ai muncitorilor și țăranilor, pentru ca muncitorii să le vadă nutra lor hidă și bestială, de călăi (. . .), pentru a-i pune (pe muncitorii și țăranii) în stare să opună o rezistență efectivă și eficace năvălirii barbarilor crucii încrîngate, care cu securea și spinzurătoarea, cu schingiuirile și asasinările vor să reducă muncitorimea și țăranimea la cea mai cruntă sclavie și mizerie”¹⁴. Prin activitatea teoretică desfășurată împotriva pericolului fascismului și războiului, prin punctele de vedere exprimate și concluziile mobilizatoare ce se desprindeau din acestea, Partidul Socialist Unitar s-a înscris în ofensiva ideologică a forțelor patriotice progresiste, de la comuniști și social-democrați pînă la partidele burghize în scopul salvărdării valorilor culturale, a tradițiilor progresiste în gîndirea poporului nostru, a ideilor de pace și libertate.

Partidul Socialist Unitar a abordat problema apărării independenței și suveranității patriei într-o concepție largă, legată indisolubil de existența „unui regim de libertate, de pace și de înfrățire între popoare”¹⁵.

¹⁰ „Proletarul”, anul VI, nr. 64, 5 noiembrie 1933.

¹¹ „Dimineața”, anul 32, nr. 10. 707, 13 octombrie 1936.

¹² „Cuvîntul liber”, anul II, nr. 37, octombrie 1935.

¹³ „Proletarul”, anul VII, nr. 89, 1 aprilie 1935.

¹⁴ Ibidem, anul VI, nr. 66, 3 decembrie 1933.

¹⁵ „Dimineața”, anul XXXII, nr. 10 457, 4 februarie 1936.

În același timp, mișcarea socialistă se pronunța pentru întărirea unității spirituale a poporului român, a tuturor cetățenilor țării, fără deosebire de origine etnică, pentru ca aceasta constituia calea de a împiedica „însclăvirea poporului român”¹⁶ de către fascismul german. Socialiștii au dezvăluit cu claritate faptul că Garda de fier, prin orientarea pe care o preconiza pentru politica externă a României, de alianță totală cu Germania hitleristă, principalul adversar al sistemului de la Versailles prin care se consfințise recunoașterea pe plan internațional a desăvârșirii statului național unitar român, era o organizație antinațională și servea „scopuri străine intereselor vitale ale țării”¹⁷. Evidențiind contradicția între interesele fundamentale ale poporului român și orientarea preconizată de Garda de fier, un publicist socialist scria: „Nu este posibil să se pună în concordanță interesele permanente ale României întregite cu schimbările în politica externă pe care le unelțește cu atita îndrjire și cu mijloace atât de bogate propaganda hitleristă în țara noastră”¹⁸.

În consens cu comportamentul general al poporului român, cu spiritul său de înțelegere, de conviețuire egală și pașnică cu naționalitățile conlocuitoare, socialiștii și-au exprimat ferm ostilitatea față de diversivunile rasiste și șoviniste. Într-un articol intitulat semnificativ „Diverșiunea”, Ștefan Voitec, secretarul general al partidului, releva că muncitorimea nu cunoaște ce-i ura de rasă și ea este stavila sigură împotriva manifestărilor huliganice antisemite ale fascismului, care, prin lozincile rasiste „nu ținteste decât la despicierea (deschiderea — n.n.) drumului spre putere”¹⁹. P.S.Ū. a luat atitudine împotriva naționalismului agresiv al organizațiilor fasciste. Combătind naționalismul și antisemitismul fasciștilor ca idei reacționare, antinaționale, el s-a pronunțat pentru drepturi și libertăți egale pentru toți cetățenii țării, pentru unitatea tuturor forțelor revoluționare, democratice ale poporului român și naționalităților conlocuitoare, împotriva fascismului care era promotorul unei politici și al unei ideologii străine și dăunătoare intereselor maselor populare, ale întregii națiuni. Solidaritatea națională, preciza Constantin Mănescu, fruntaș al mișcării socialiste din Valea Prahovei, atât de necesară consolidării statului român este un fapt la care „trebuie să conlucreze toți cetățenii acestei țări, indiferent de originea lor etnică”²⁰.

Prin activitatea lor pusă în slujba salvării independenței țării, socialiștii au făcut cunoscute multe din aspectele propagandei și politiciii nazismului de infiltrare și subordonare a țărilor europene, în vederea realizării planurilor de cotropire și dominație mondială. „Caracatița hitleristă — se arăta într-un manifest socialist din 1934 — nu s-a mulțumit numai cu subjugarea economică și morală a Germaniei. Ea își întinde tentaculele spre toate țările încă libere ale Europei, otrăvind spiritul public, stîrnind pretutindeni dușmănia de rasă, șovinism, ura și pofta de jaf spre a pregăti capitalismului și imperialismului german terenul de extindere și dominație

¹⁶ Ibidem, anul XXXIII, nr. 10 832, 16 februarie 1937.

¹⁷ „Adevărul”, anul I, nr. 16 067, 12 iunie 1936.

¹⁸ Ibidem, nr. 16 078, 25 iunie 1936.

¹⁹ „Proletarul”, an. VII, nr. 88, 4 martie 1935.

²⁰ „Dimineața”, an. XXXII, nr. 10 464, 11 februarie 1936.

pe care nu l-a putut câștiga prin provocarea războiului din 1914”²¹. De aceea, P.S.U. aprecia combaterea penetrației economice, politice și ideologice a hitlerismului în România ca o latură intrinsecă a luptei pentru salvagardarea independenței naționale²².

În acest context internațional, P.S.U., care se pronunța împotriva oricărei agresiuni politice și economice asupra popoarelor, aprecia că România, în politica sa externă, „nu poate fi decît contra războiului în pregătire și pentru pace”²³, „pentru legături de bună vecinătate cu toate statele din jur”²⁴. Un rol important în asigurarea cu consecvență a acestei politici revenea maselor populare care trebuiau să-și manifeste deschis „dorința de unitate și de luptă”²⁵, a tuturor popoarelor împotriva fascismului înrobitor. În același timp, în conformitate cu acțiunile și scopurile organismelor regionale în care activa România, în primul rînd, Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, socialiștii unitari au emis păreri realiste și au subliniat rolul lor în lupta împotriva pericolelor pe care le reprezenta gruparea statelor revizioniste, de sub egida Germaniei hitleriste, pentru integritatea țării noastre și a altor state din sud-estul Europei. Astfel, Mica Înțelegere, ca organizație încadrată în sistemul Societății Națunilor și credincioasă principiului securității colective era definită și de către mișcarea socialistă ca „un element de organizare a păcii și, deci, o piedică în drumul expansiunilor teritoriale proiectate de statele fasciste”²⁶.

Situația social-politică internă și împrejurările internaționale impuneau cu acuitate realizarea unui amplu sistem de alianțe care să cuprindă toate forțele democratice, patriotice ale țării interesate în bararea drumului fascismului spre putere, în apărarea drepturilor și libertăților cetățenești, în salvagardarea independenței naționale și integrității teritoriale a patriei. În cadrul liniei sale politico-tactice din anii 1934-1938, P.C.R. a urmărit ca obiectiv principal făurirea frontului unic muncitoresc ca temelie a coeziunii tuturor conștiințelor care se opuneau fascismului și războiului.

În condițiile istorice concrete ale anilor 1934-1938, Partidul Socialist Unitar, consecvent dezideratului unității muncitorești, al cărui adept s-a declarat de la începutul constituirii sale²⁷ și sub influența orientării tot mai pronunțate a maselor de muncitori spre frontul unic, va desfășura o însemnată activitate pe linia susținerii necesității, rolului și a căilor de înlăptuire a acestei cerințe primordiale. În abordarea problemei unității proletare, Partidul Socialist Unitar a pornit de la teza rolului clasei muncitoare ca forță socială fundamentală a luptei antifasciste și antirăzboinice. Întotdeauna mișcarea muncitorească s-a afirmat sincer și efectiv împotriva oricăror manifestări ale fascismului, dovedind că muncitorimea este „adversarul hotărît și permanent al fascismului”²⁸.

În noiembrie 1935, ziarul „Lupta” a inițiat o anchetă sub titlul „Ce face stînga”?, la care din partea P.S.U. au răspuns dr. L. Ghelerter și

²¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 28, dosar 36.

²² Ibidem, fond, 29, dosar 36; „Proletarul”, an. VI, nr. 63, 15 – 19 octombrie 1933.

²³ Arh. C.C. al P.C.R., fond 28, dosar 100.

²⁴ „Proletarul”, an. VII, nr. 72, 1 mai 1934

²⁵ „Dimineața”, an. XXXII, nr. 10 907, 5 mai 1936

²⁶ „Adevărul”, an. LI, nr. 16 357, 20 mai 1937

²⁷ „Proletarul”, an. I, nr. 1, 29 iulie 1928

²⁸ Dr. L. Ghelerter, Gh. Cristescu, *Pentru Blocul Proletarian – Două răspunsuri*, Edit.

Gh. Cristescu. Despre rolul muncitorimii în viața politică a țării, despre însemnătatea acestui rol, raportate la forțele extremei drepte și despre unirea organizațiilor muncitorești, Gh. Cristescu declara : „Rolul muncitorimii este azi, mai mult ca oricând, de a lupta cu toată îndirjirea, fără răgaz și cu toate forțele sale împotriva tendințelor mărturisit fasciste ale extremei drepte”²⁹. Unitatea muncitorească, coordonată fundamentală pentru sporirea combativității și forței mișcării revoluționare, este apreciată de către liderii socialiști și ca un factor esențial care să contribuie la îndeplinirea de către proletariat a misiunii de clasă conducătoare a luptei general-democratice antifasciste a maselor largi populare.

De asemenea, în coloanele presei socialiste sau în cadrul ședințelor săptămânale publice ale partidului revenea cu regularitate problema urgenței realizării frontului unic. În cadrul unei asemenea ședințe, Constantin Popovici arăta că însăși desfășurarea evenimentelor politice și militare pe arena internațională „pledează în mod indiscutabil pentru refacerea frontului muncitoresc, împotriva fascismului”³⁰. În argumentarea necesității unității proletare, socialiștii unitari deseori invocau evenimentele tragice pe care le trăise în acei ani proletariatul mondial, ofensivele fasciste din Italia, Germania, Austria, Spania, febrilele pregătiri de război. Astfel, Stefan Voitec, evidențiind curentul spre unitate existent în sinul muncitorilor, stăruia, în același timp, asupra acuității acesteia, altfel, avertiza el „bezna fascismului totalitar va cotropi și restul lumii — și țara noastră. Lupta se va desfășura atunci, în condițiuni extrem mai anevoioase. Situația din Germania și Italia este lămuritoare”³¹. În același sens se pronunța și Zaharia Tănase atunci când declara că „apărarea libertăților cetățenești și înfringerea oricărei încercări de stăpânire fascistă n-o poate săvârși decât o muncitorime organizată și unitară, cu un singur program și un singur partid”³².

Importante concluzii se pot trage asupra concepției Partidului Socialist Unitar privind problema unității clasei muncitoare din documentele Conferinței partidului din 8-9 iunie 1935. Conferința a avut la punctul 3 de pe ordinea de zi problema „Frontul Unic și unitatea” și, pe baza raportului prezentat și a discuțiilor purtate pe marginea acestuia, a adoptat rezoluția „Problemele frontului unic și a unității totale”³³. În documentele conferinței se insista asupra necesității unității totale prin reconstrucția neîntârziată a partidului unic, cu o singură conducere, un singur program și o singură strategie. Pe temeiul acestor considerațiuni conferința „autoriza Biroul Politic, ca, după inițiativa sa, să se facă propuneri de unitate totală tuturor organizațiilor muncitorești pe baza principiului luptei de clasă, fără a admite colaborarea cu orice partide burgheze”. În situația în care nu era posibilă înlăturarea unității tuturor partidelor, în aceleași condiții, Biroul Politic putea „să încheie acest front unic chiar numai cu o parte din organizațiile muncitorești”³⁴. Susținerea unității totale imediate era o mărturie a dorinței lor sincere de unitate

²⁹ Ibidem, p. 14

³⁰ „Dimineața”, an XXX, nr. 9 822, 3 mai 1934

³¹ „Proletarul”, an VII, nr. 91, 1 mai 1935

³² „Dimineața”, an XXXIII, nr. 10 894, 20 aprilie 1937

³³ Arh. C.C. al P.C.R., fond 29, dosar 96, f. 2.

³⁴ Ibidem.

muncitorească, dar era grevată de o serie de limite privind modalitățile de realizare și nu ținea seama, de cele mai multe ori, de asperitățile și de stadiul relațiilor dintre partidele muncitorești în etapa respectivă.

În spiritul acestor convingeri au fost formulate și răspunsurile P.S.U. la propunerile de front unic primite din partea P.C.R., precum și propunerile sale adresate Partidului Comunist sau Partidului Social-Democrat. Răspunsurile Partidului Socialist față de apelurile la unitate adresate de P.C.R. evidențiază faptul că, în general, conducerea socialistă se pronunța principial în favoarea unității. Astfel, hotărîrea C.C. al P.S.U. din 2 august 1934 în legătură cu propunerea de front unic, ce i-a fost adresată de P.C.R., în iulie 1934, sublinia că, „în conformitate cu linia sa tactică, P.S.U. e gata și va milita ca pînă acum pentru încheierea unui front unic de acțiune” contra fascismului și războiului, pentru apărarea libertăților publice și a intereselor muncitorimii. Dar, avînd în vedere necesitatea ca luptele forțelor proletare să se desfășoare „sub o singură încadrare și cu directive permanente omogene”, precum și „lipsa de identitate în situații a organizațiilor muncitorești”, datorită scoaterii P.C.R. în afara legii, C.C., „reinnoiește îndemnul pe care-l face de ani de zile pentru reconstruirea unității totale”³⁵. Fără a preciza rolul Partidului Comunist în cazul realizării imediate a unității totale, Hotărîrea conchidea: „Unitatea organizatorică și programatică trebuie să fie porunca momentului actual, unitate prin care pot avea o largă desfășurare și o singură reușită, acțiunile contra războiului și fascismului pentru apărarea intereselor muncitorimii de la orașe și sate”³⁶.

Hotărîrea din 2 august 1934 și răspunsul din septembrie 1934³⁷ au stat la baza tratativilor de front unic dintre Partidul Socialist Unitar, Liga Muncii și Comitetul Național Antifascist³⁸. În procesul verbal de front unic între Partidul Socialist Unitar, Comitetul Național Antifascist și Liga Muncii din 17 octombrie 1934 se arăta că înțelegerea este realizată ca urmare a creșterii pericolului fascismului și războiului, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, a intereselor maselor muncitoare împotriva Gărzii de fier, pentru eliberarea deținuților politici³⁹. Ca mijloace de luptă pentru realizarea obiectivelor general-democratice, antifasciste propuse, în document se prevedeau: proteste prin mari campanii de presă, organizarea apărării presei democratice și a sediilor muncitorești, întruniri, susținerea grevelor, organizarea de greve demonstrative și manifestații de stradă. Pentru conducerea acestor acțiuni s-a format un Comitet Central de Coordonare, constituit din 5 reprezentanți, membrii ai comitetelor centrale ale organizațiilor semnatare. Aceeași componență era prevăzută și pentru comitetele de coordonare a frontului unic pe județe și orașe⁴⁰. În anexa procesului-verbal din 17 octombrie 1934,

³⁵ „Proletarul”, an VII, nr. 74, 5 august 1934.

³⁶ Ibidem.

³⁷ „Ecolul”, an I, nr. 11, 14 octombrie 1934; „Clopotul”, an II, nr. 55, 7 octombrie 1934.

³⁸ Vezi pe larg: Titu Georgescu, *Organizații de masă legale, conduse de PCR (1932 — 1934)*, Edit. politică, București, 1967, p. 169—185; A. Simion, Șt. Neagoe, *Comitetul Național Antifascist din România*, Edit. politică, București, 1973, p. 51 — 56.

³⁹ „Clopotul”, an II, nr. 58, 28 octombrie 1934.

⁴⁰ Ibidem.

semnat la București, de reprezentanții celor trei organizații se prevedea organizarea, în primele două săptămâni de la încheierea acordului, a următoarelor acțiuni: a) Lansarea unui manifest comun în 10 000 de exemplare cu scopul de a populariza programul pe baza căruia s-a încheiat frontul unic; b) Organizarea unei întruniri de protest contra stării de asediu și cenzurii; c) Editarea unei broșuri în 20 000 de exemplare împotriva fascismului⁴¹.

Acțiunile de apropiere între comuniști și socialiști au continuat în anii următori, în pofida tuturor obstacolelor. Odată cu orientarea P.C.R. spre realizarea Frontului Popular Antifascist pe baza Frontului Unic Muncitoresc, în tactica de front unic a Partidului Socialist Unitar au intervenit noi reticente, pentru ca prin formula frontului popular, să nu fie atras într-o formă de colaborare cu partidele burgheze. Punctul de vedere privind neacceptarea frontului unic dacă Partidul Comunist se menține pe linia frontului popular a fost clar exprimat de frunțașii socialiști unitari, provenind de la gruparea independenților, în cuvântările rostite la întrunirea de 1 Mai 1935 și el va constitui elementul ce va determina serioase divergențe în rîndul P.S.U. în tot cursul anului 1935. Referitor la aceasta, scrisoarea C.C. al P.S.U. din 20 octombrie 1935 către organizațiile sale județene și locale arată că divergențele „au început să se adîncească din clipa cînd s-a lansat de către comuniști și elemente ce-și zic «radicale» din partidele burgheze, parola frontului popular-democratic”⁴². Astfel că, Partidul Socialist, deși era un adept convins al unității muncitorești și în repetate rînduri s-a manifestat în această direcție, prin această poziție dovedea că nu găsise calea reală pentru îndeplinirea acestui deziderat fundamental al luptei antifasciste, democratice și revoluționare.

Cursul ascendent al colaborării între organizațiile muncitorești în anii 1936-1937 pe teren politic s-a manifestat în forme diferite. În rezoluția de protest împotriva atacurilor fasciste asupra presei democratice din iunie 1936 C.C. al P.S.U. adresează P.S.D., C.G.M. și Blocului Democratic o propunere pentru realizarea unității de acțiune. În acest document se arată că, Partidul Socialist „reinnoiește chemarea pentru realizarea unității de acțiune a tuturor organizațiilor muncitorești, pentru o puternică afirmare proletariană, pentru apărarea libertăților cetățenești și stăvilirea fascismului, aducător de mizerie, războaie și sugrumător al tuturor drepturilor poporului muncitor”⁴³.

Pe această linie s-au înscris și contactele directe între conducători ai Partidului Socialist Unitar și conducători ai celorlalte partide muncitorești, inclusiv ai Partidului Comunist. Sînt de menționat contactele stabilite cu Partidul Social-Democrat, reprezentat prin C. Titel-Petrescu și Partidul Socialist Unitar, reprezentat prin Ștefan Voitec și Zaharia Tănase⁴⁴. La 22 noiembrie 1936 a avut loc la sediul P.S.U. din Capitală o consfătuire între delegații acestui partid și cei ai Partidului Socialist (Popovici). Consfătuirea a însemnat un prilej de expunere a punctelor de vedere ale celor două partide, fără însă a realiza vreo atenuare a diferențierilor tactice, care,

⁴¹ „Ecoul”, an I, nr. 13, 28 octombrie 1934.

⁴² Arh. C.C. al P.C.R., fond 29, dosar 110, f. 1

⁴³ „Adevărul”, an L, nr. 16 069, 14 iunie 1936

⁴⁴ Arh. I.S.I.S.P., fond VI, dosar 817, vol. 1, f. 108.

de altfel, duseseră la ruptura dintre ele, în toamna anului 1935. Aceste întâlniri, chiar dacă „au rămas în forma unor simple intențiuni fără un rezultat pozitiv”⁴⁵, așa cum aprecia raportul informativ privind mișcarea socialistă pe anul 1936, au dovedit posibilitatea dialogului direct între conducătorii organizațiilor muncitorești, au constituit elemente ale apropierii firești dintre aceștia.

În cursul anului 1937, contactele între partidele muncitorești au fost legate de organizarea unor noi acțiuni împotriva pericolului fascismului și războiului, de sărbătorirea zilei de 1 Mai, precum și de prezentarea în alegerile parlamentare generale din 20 decembrie 1937. Pentru P.S.U., anul 1937 a însemnat o multiplicare ale legăturilor cu P.S.D., legături care, de acum vizau nu numai realizarea unității de acțiune, ci unificarea celor două partide. În comunicatul C.C. al P.S.U. din 28 noiembrie 1937, privind hotărârea socialiștilor și social-democraților de a se prezenta în alegerile parlamentare generale de la sfârșitul anului pe o listă comună, se aprecia că aceasta este „un prim pas spre deplina contopire organizatorică”⁴⁶.

În același timp, cu ocazia întrunirilor electorale, socialiștii unitari și social-democrații făceau apeluri către Partidul Socialist (Popovici), MADOSZ și Frontul Plugarilor pentru a adera la acordul lor. Astfel, la întrunirea din 2 decembrie 1937, Stefan Voitec releva primejdia fascistă în creștere și insista asupra datoriei muncitorilor de a se alătura „frontului socialist”⁴⁷. Înțelegerea electorală din 28 noiembrie 1937 a însemnat, în fapt, pasul hotărâtor spre unificarea Partidului Socialist Unitar cu Partidul Social-Democrat la începutul anului 1938.

Definirea forțelor social-politice capabile să se opună fascismului și războiului, a formelor și metodelor de organizare și desfășurare a luptei patriotice, antifasciste, s-a impus și în activitatea teoretică și practică a Partidului Socialist Unitar. În momentul istoric respectiv, când alternativa era democrație—fascism, eforturile trebuiau canalizate în direcția apărării și lărgirii drepturilor democratice în cadrul regimului politic existent, pentru bararea ascensiunii fascismului spre putere, crearea condițiilor pentru desfășurarea luptei clasei muncitoare, a tuturor forțelor revoluționare, pentru realizarea unui consens național în problemele majore care angajau soarta țării. Aceste obiective generale, democratice, și în primul rând, cele naționale vizând apărarea existenței și libertății poporului român, determinau o arie largă de forțe social-politice participante.

De mare importanță pentru orientarea mișcării socialiste în această perioadă a fost preocuparea pentru descifrarea conținutului luptei antifasciste și antirăzboinice. Socialiștii unitari concepeau lupta împotriva pericolului fascismului și războiului, ca o luptă pentru democrație și pace, pentru apărarea intereselor fundamentale ale poporului. Neînțelegerea însă, a contextului istoric, în toată complexitatea sa, i-a determinat să pună pe același plan lupta contra fascismului cu lupta „împotriva tuturor partidelor care au guvernat, guvernează și aspiră să guverneze pe temeiul ordinii actuale. (burgheze — n.n.)”⁴⁸.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ „Dimineața”, an 33, nr. 11 114, 28 noiembrie 1937

⁴⁷ „Lumea nouă”, an XXXI, nr. 49, 5 decembrie 1937

⁴⁸ Dr. L. Ghelester, Gh. www.dacoromanica.ro

În același timp, socialiștii unitari au rămas tributari unor tendințe stingiste, determinate de aplicarea mecanică a principiului „clasă contra clasă”. Aprecierea mișcării antifasciste ca o luptă de „clasă contra clasă”, ca o luptă generală între capitalism și socialism, a dus la o seamă de indicații tactice greșite, la eliminarea unor importante forțe din cadrul celor care, obiectiv, se opuneau ascensiunii fascismului.

În fața primejdiei fasciste-revizioniste, P.S.U. preconiza ca în jurul și sub conducerea Blocului proletar să se unească „toate elementele antifasciste, anticapitaliste și antirăzboinice care recunosc această primejdie”⁴⁹. O delimitare mai precisă a acestor forțe democratice, antifasciste a făcut-o Gheorghe Cristescu în răspunsul dat în cadrul anchetei inițiate de ziarul „Lupta”. „Este neîndoielnic — releva militantul socialist — că refacerea frontului muncitoresc ar putea antrena pe lângă proletariat, micii salariați particulari, țărani săraci, de asemenea categorii largi din mica burghezie, intelectuali care se zbat în nevoi și șomaj, funcționarii publici etc. Cu alte cuvinte, imensa majoritate a poporului muncitor”⁵⁰. Este evident faptul că și Partidul Socialist Unitar concepea lupta democratică, patriotică, antifascistă ca o luptă în care frontul unic trebuia să constituie nucleul polarizării și a altor forțe sociale. Limitele concepției sale interveneau însă, în precizarea ariei de cuprindere a acestor forțe care, trebuiau să excludă „partidele burgheze demagogice”. Socialiștii unitari nu au înțeles pe deplin sensul și caracterul de largă concentrare democratică, patriotică a frontului popular, preconizat de Partidul Comunist Român, drept principală formă de unire a tuturor forțelor social-politice interesate în apărarea democrației, a libertăților cetățenești, a integrității teritoriale a țării. P.S.U. aprecia frontul popular ca „o nouă formă a colaborării de clasă, ca o capitulare în fața partidelor demagogice burgheze, ca primejdie în lupta clasei muncitoare pentru treburile și interesele ei”⁵¹. Pe aceleași considerente și aproape în aceiași termeni era respinsă și formula Frontului Democratic propusă de P.S.D.⁵².

Problema participării la acordurile de front popular propuse de P.C.R. a fost una din principalele controverse în cadrul Partidului Socialist Unitar, între gruparea dr. Ghelerter și gruparea C. Popovici. Conferința Partidului Socialist Unitar din iunie 1935 a consacrat un spațiu important problemei luptei împotriva primejdiei fasciste și de război, dar, prin deciziile sale nerealiste, nu a contribuit la clarificările politice necesare și, implicit, nu a diminuat divergențele din sinul partidului. Acestea s-au amplificat și în octombrie 1935 au dus la separarea grupării Popovici de Partidul Socialist Unitar. Ședința C.C. al P.S.U. din 10 octombrie 1935, care a dezavuat adeziunea lui C. Popovici și a altor fruntași socialiști la acordul de front unic popular, a adoptat o rezoluție în care și reafirma orientarea tactică și strategică în privința organizării luptei antifasciste. „Comitetul Central — sublinia documentul adoptat — hotărăște că nu poate să accepte formula colaboraționistă a frontului popular și că rămâne consecvent cu programul și tactica sa de pînă acum, susținător al frontului prole-

⁴⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 29, dosar 110.

⁵⁰ Dr. L. Ghelerter, Gh. Cristescu, *Lucr. cit.* p. 14.

⁵¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 29, dosar 110.

⁵² *Ibidem*, dosar 108.

tar de clasă, singura formulă capabilă de a concentra toate elementele anticapitaliste și antifasciste, împotriva războiului și dictaturii fasciste”⁵³.

În anii 1936-1937, în pofida cerințelor, a rezultatelor concrete a acordurilor și succeselor obținute pe plan local sau județean, prin cooperarea tuturor forțelor democratice, la unele dintre ele participând de altfel și organizații sau secțiuni socialiste unitare, în tactica și strategia Partidului Socialist Unitar nu au intervenit clarificări de natură să producă schimbări esențiale în orientarea sa. În articole publicate în presa democrată, dar mai ales în cuvântări la întruniri sau la ședințe publice săptămânale, militanții socialiști unitari, deși emiteau și susțineau o seamă de idei valoroase privind intensificarea luptei împotriva pericolului fascist în continuă creștere și a amenințărilor externe, continuau să se situeze pe aceeași poziție îngustă de excludere a unei formule de concentrare a tuturor forțelor patriotice, democratice, inclusiv a celor burgheze⁵⁴. Asemenea indicații nu numai că duceau la tăierea oricăror căi de comunicare și colaborare cu forțele burgheze, democratice, antifasciste dar, prin deosebirile tactice ce se manifestau între partidele muncitorești, se răsfrungeau negativ și asupra tendințelor și acțiunilor inițiate în direcția realizării frontului unic muncitoresc.

În anii 1934-1937, Partidul Socialist Unitar, care a desfășurat o importantă activitate pentru demascarea fascismului și a pericolelor externe pentru interesele fundamentale ale poporului român, s-a preocupat, în limitele posibilităților sale organizatorice și a concepției sale, de mobilizarea maselor la marile demonstrații organizate de P.C.R., a inițiat unele acțiuni și întruniri populare, antifasciste și antirăzboinice. În activitatea de mobilizare și atragere a maselor, socialiștii unitari au avut în vedere îmbinarea sarcinilor specifice luptei maselor muncitoare cu obiectivele generale ale luptei antifasciste, pentru apărarea independenței țării. În pofida concepției P.S.U. despre lupta împotriva fascismului și capitalismului, pe măsura creșterii pericolului fascist și a primejdiilor de război, în documentele socialiste unitare se observă o tendință evidentă de a acorda o pondere mai aproape de cerințele etapei sarcinilor general-naționale, antifasciste. Astfel, P.S.U. chema pe muncitori, țărani, tineri, intelectuali, funcționari și meseriași la luptă contra cenzurii și stării de asediu, pentru amnistie generală, pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă, pentru libertatea de acțiune, pentru toate organizațiile muncitorești, dar numeroase apeluri, manifeste, insistau asupra necesității ridicării glasului de protest „împotriva primejdiilor de război, împotriva fascismului, pentru libertățile publice și în general pentru o reală democrație”⁵⁵, „pentru apărarea existenței și libertății poporului”⁵⁶.

Congresele județene ale organizațiilor P.S.U. din toamna anului 1933, încheiate în cea mai mare parte cu întruniri, la care erau prezenți numeroși participanți, în cadrul cărora se adoptau moțiuni împotriva pericolului fascismului și războiului, s-au înscris ca importante manifestări pentru apărarea intereselor maselor muncitoare, împotriva acțiunilor huliganice ale elementelor fasciste. Astfel, la întrunirea socialistă de la Cîmpina din

⁵³ Ibidem, fond 1, dosar 193, f. 171.

⁵⁴ „Lupta muncitoare”, an I, nr. 1, 29 aprilie 1936 ; „Dimineața”, an 33, nr. 11 123, 7 decembrie 1936 ; „Lumea nouă”, an XXXI, nr. 30, 12 decembrie 1937.

⁵⁵ „Dimineața”, an XXXI, nr. 10 111, 2 mai 1935

⁵⁶ Ibidem, an XXXIII, nr. 10 907, 5 mai 1937.

9 noiembrie 1933, Constantin Mănescu caracteriza situația din Germania hitleristă ca o reînviere a practicilor inchiuzitoriale ale evului mediu și cerea muncitorilor să pornească la luptă hotărâtă împotriva actelor teroriste ale Gărzii de fier, ale cărei legiuni „sînt purtătorii hitlerismului în România”⁵⁷. Tot în toamna anului 1933 și la începutul anului 1934, tineretul socialist a participat la întruniri comune antifasciste, cu tineretul comunist și social-democrat, cum au fost cele de la București, Cluj, Oradea⁵⁸.

O puternică impresie a produs asupra membrilor Partidului Socialist Unitar asasinarea de către legionari a primului ministru al țării, I. Gh. Duca, la sfîrșitul anului 1933, pe peronul gării Sinaia. În consens cu toate forțele democratice, progresiste, militanții socialiști au înfierat odioasa crimă și, în același timp, au atenționat asupra semnalului de alarmă ce trebuia tras pentru a împiedica transformarea asasinatului politic „în arma principală de luptă a fascismului și în România”⁵⁹.

Din seria acțiunilor democratice, antifasciste organizate de P.S.U. în cursul anului 1934 se remarcă cele din toamna anului, la a căror organizare și desfășurare a participat pe baza acordului de front unic antifascist cu Liga Muncii și Comitetul Național Antifascist. În raportul Biroului de studii sociale al Direcției Generale a Poliției, privind activitatea organizațiilor antifasciste din România pe anul 1934, se menționau și unele acțiuni comune inițiate de P.S.U., C.N.A., și Liga Muncii, între care organizarea întrunirii din 28 octombrie 1934⁶⁰. Întrunirea, care fusese convocată de Comitetul de Coordonare a frontului unic antifascist în sala Marna din București, nu s-a putut ține aici, fiind interzisă, apoi împiedicată de numeroasele forțe polițieneste și de elementele fasciste care au brutalizat și au îndepărtat cu forța pe muncitorii ce se îndreptau spre sală. În fața acestei situații, sutele de muncitori au pornit spre sediul Partidului Socialist Unitar, unde s-a ținut întrunirea, la care a luat cuvîntul Petre Constantinescu-Iași și Constantin Țiulescu, din partea C.N.A., Ștefan Voitec și Ilie Dumitru, din partea P.S.U. și Vasilescu de la Liga Muncii. Vorbitoarii au protestat împotriva abuzurilor autorităților, împotriva actelor huliganice ale fasciștilor și au îndemnat pe muncitori la întărirea rezistenței antifasciste în front unic.⁶¹

În cadrul acțiunilor din anii 1934-1935, ale socialiștilor unitari, întrunirile organizate cu ocazia zilei de 1 Mai erau manifestări care se bucurau de un număr mai mare de participanți și în timpul cărora fruntași ai partidului aveau posibilitatea să se adreseze maselor muncitoare. Astfel, la întrunirea de 1 Mai 1934, numeroși lideri socialiști ca: Ștefan Voitec, Gheorghe Cristescu, Constantin Popovici, Zaharia Tănase, Vasile Anagnoste, au concluzionat că evenimentele de pe plan intern și extern „pledează în mod nediscutabil pentru refacerea frontului muncitoresc împotriva fascismului”⁶², au adresat participanților îndemnul la luptă împotriva adversarilor libertății și păcii popoarelor. În raportul informativ privind

⁵⁷ „Arh. I.S.I.S.P., fond VI, dosar 817, vol. I, f. 22

⁵⁸ Ibidem, fond XVII, dosar 80, mapa I, f. 189; „Tînărul leninist”, an VIII, nr. 10, septembrie 1933.

⁵⁹ „Proletarul”, an VII, nr. 68, 1 ianuarie 1934.

⁶⁰ Arh. I.S.I.S.P., fond VI, dosar 817, vol. II, f. 276 — 278.

⁶¹ „Ecoul”, an I, nr. 14, 14 noiembrie 1934

⁶² „Dimineața”, an XXX, nr. 822, 3 mai 1934

modul cum organizațiile muncitorești au sărbătorit ziua de 1 Mai 1935 se arată că la întrunirea organizată de P.S.U. la sediul său central din str. Banu Mărăciene nr. 7, vorbitorii, printre care C. Popovici, Barbu Eftimiu, Gh. Cristescu au chemat pe muncitori la luptă împotriva fascismului și războiului, împotriva lui „numerus valahicus”, pentru libertăți politice, pentru amnistie generală, pentru pace și dezarmare⁶³.

Sărbătorirea zilei de 1 Mai 1936 pe baza frontului unic muncitoresc i-a imprimat un spirit de combativitate revoluționară, antifascistă deosebită, a demonstrat forța acțiunii unite. În această zi de solidaritate, muncitorii comuniști, socialiști și social-democrați au manifestat pentru majorarea salariilor în raport cu scumpetea, respectarea legilor de protecție a muncii, dar și-au ridicat glasul cu tărie în apărarea democrației, împotriva primejdiei fasciste. P.C.R., care a militat pentru acțiunea pe baza unității muncitorești, a salutat manifestația de la 1 Mai 1936 ca pe un eveniment în timpul căruia muncitorimea „s-a adunat împreună pentru a-și manifesta dorința de luptă, pentru unitatea de acțiune a proletariatului, pentru pace, pâine, contra fascismului”⁶⁴. În același timp, i-a definit și semnificația sa politică pentru evoluția ulterioară a mișcării noastre muncitorești, apreciind-o ca „un inel, dar unul important, în lanțul înfăptuirii frontului unic”⁶⁵.

Sub impresia atmosferei și entuziasmului revoluționar din timpul acestei întruniri de la Casa Poporului din str. Izvor nr. 37, când cuvântările oratorilor au fost acoperite de strigătele generale ale miilor de participanți care cereau „realizarea frontului unic proletar”, „realizarea frontului popular antifascist”, comentariile presei democratice, antifasciste au fost unanime în a aprecia manifestația ca o expresie a „tendinței de apropiere între organizațiile muncitorești, de unitate de luptă muncitorească și antifascistă”⁶⁶. Se evidențiază în mod deosebit faptul că, după 15 ani de sciziune muncitorească „s-a putut ține o mare întrunire, cu mii de participanți din toate taberele muncitorești /.../ Lozincile împotriva fascismului, pentru unitatea clasei muncitoare, pentru eliberarea deținuților politici etc. cuceriseră masele”⁶⁷.

Sărbătorirea pe bază de front unic a zilei de 1 Mai 1936 nu era un fapt izolat și nici întâmplător, ci era consecința firească a eforturilor depuse de P.C.R., a tendințelor tot mai manifeste spre unitate din rindurile celorlalte partide muncitorești, a unității realizate pe plan sindical în anii 1935-1936. Ea a fost urmată de alte mari momente în timpul cărora s-a acționat în unitate. Activitatea desfășurată de Partidul Comunist Român pentru pregătirea și organizarea sub lozincile sale a întrunirilor de la 31 mai 1936, tactica elastică de coalizare a tuturor forțelor muncitorești, a celor mai largi forțe democratice au contribuit la amploarea, combativitatea adunărilor și demonstrațiilor antifasciste din București, Ploiești, Galați Bacău, Craiova, Iași, Timișoara și numeroase alte localități. În timpul acestor întruniri, muncitorii comuniști, socialiști și social-democrați s-au afirmat

⁶³ Arh. I.S.I.S.P., fond VI, dosar 817, vol. II, f. 510 — 518.

⁶⁴ „Scnteia”, an VI, nr. 6 — 7, 23 mai 1936

⁶⁵ Ibidem

⁶⁶ „Arena”, an I, nr. 5, 16 mai 1936

⁶⁷ „Dimineața” an XXXII, nr. 10 544, 3 mai 1936

ca elementul cel mai dinamic, mai hotărît. Ele au constituit o bună experiență în apropierea partidelor muncitorești, a tuturor forțelor patriotice, antifasciste. În spiritul manifestațiilor din 31 mai 1936 s-au desfășurat în iunie 1936 acțiuni de protest împotriva atacurilor elementelor fasciste contra sediilor și redactorilor unor ziare democratice, precum și contra sediilor unor organizații muncitorești. Astfel, la 15 iunie 1936, la Galați, s-a desfășurat o întrunire de protest a muncitorilor portuari împotriva atentatelor comise de elementele fasciste asupra unor redactori ai ziarelor „Dimineața” și „Adevărul”, în timpul cărora vorbitorii au condamnat fascismul ca „cel mai mare dușman al clasei muncitoare”⁶⁸. Asemenea întruniri au organizat socialiștii la Iași și Ploiești în ziua de 27 iunie 1936⁶⁹.

Alături de aceste acțiuni la care Partidul Socialist Unitar, participând pe bază de front unic, și-a adus contribuția sa în organizarea și mobilizarea maselor, în cursul anului 1936, săptămînă de săptămînă, organiza întruniri și ședințe publice, conferințe de îndrumare și documentare la sediul central al partidului din București sau la sediile unor organizații județene mai importante, cum era organizația Valea Prahovei. La aceste manifestații participau muncitori și alți cetățeni și în timpul lor se ridicau, așa cum declara Ștefan Voitec la o întrunire din februarie, „toate chestiunile care interesează masele populare în aceste vremuri, cînd mizeria se întinde, iar prinejdia fascismului prădalnic și a războiului nimicitor sînt din ce în ce mai amenințătoare”⁷⁰.

Spiritul antifascist, antirăzboinic sub care s-au desfășurat acțiunile clasei muncitoare, ale maselor populare, a căpătat tot mai multă virulență în anul 1937, cînd amenințările fasciste interne și externe deveniseră tot mai primejdioase. Cu ocazia alegerilor comunale din București de la 16 aprilie 1937 a fost organizată o întrunire comună de către partidele muncitorești, cu care prilej au luat cuvîntul Ilie Pintilie, Constantin David (P.C.R.), C. Titel-Petrescu, Lothar Rădăceanu (P.S.D.) și Ionescu Nicolae (P.S.U.). În consens cu ideile expuse de reprezentanții celor două partide, cu atmosfera generală ce domina întrunirea, reprezentantul P.S.U. s-a pronunțat pentru lupta hotărîtă a forțelor revoluționare, antifasciste, declarînd că, în condițiile creșterii agresivității statelor fasciste și a pericolului fascist intern „trebuie să apărăm democrația, care este singurul regim care ne dă posibilitatea să avem o viață mai omenească /.../ Trebuie să ne apărăm dreptul nostru de viață și să ne facem datoria pentru a putea să ne enumerăm și noi în concertul statelor democratice”⁷¹.

De asemenea, la adunarea organizată la sediul P.S.U. din București, cu ocazia zilei de 1 Mai 1937, Zaharia Tănase a atenționat pe participanți asupra pericolului real pe care îl reprezenta „hitlerismul românesc în dezvoltare” și a insistat asupra necesității intensificării luptei pentru stăvilirea ascensiunii acestuia. Cu același prilej, reprezentantul tineretului socialist s-a pronunțat pentru înrolarea tinerilor în lupta contra pericolului fascismului și războiului, pentru respingerea propagandei deșănțate a organizațiilor fasciste în rîndul tuturor categoriilor de tineri.

⁶⁸ Ibidem, nr. 16 071, 17 iunie 1936

⁶⁹ Ibidem, nr. 16 081, 28 iunie 1936

⁷⁰ Ibidem, nr. 10 457, 4 februarie 1936

⁷¹ Arh. I.S.I.S.P., fond www.dacoromanica.ro

Întrunirile organizate în noiembrie-decembrie 1937, împreună cu P.S.D. în cadrul campaniei electorale, au constituit un prilej pentru P.S.U. de manifestare a poziției sale antifasciste, patriotice, de apărare a intereselor vitale ale poporului român. Astfel la întrunirea din 16 decembrie 1937 din sala Izbînda din Calea Văcărești, un muncitor socialist, în cuvîntul său, exprima hotărîrea fermă a muncitorimii de a apăra drepturile și libertățile poporului și avertiza că doritorii de dictatură nu o vor putea înfăptui în România „decît peste trupurile maselor muncitoare, adevărații luptători pentru pace, piine, libertate”⁷¹.

Ceea ce se desprinde din analiza rolului și locului detașamentelor politice ale clasei muncitoare în viața social-politică românească din deceniul 4 al secolului al XX-lea este faptul că, în acele momente de mare semnificație pentru destinele poporului nostru, partidele muncitorești, în pofida unor deosebiri de vederi, s-au întîlnit, adesea, pe o platformă comună. Prin greve, întruniri și congrese muncitorești, prin ample demonstrații populare, militanții comuniști, socialiști și social-democrați dădeau glas înaltului patriotism, hotărîrii clasei muncitoare, a celorlalte grupări democratice, patriotice de a bara drumul fascismului, de a apăra pacea și libertatea poporului. Referitor la aceasta, tovarășul Nicolae Ceaușescu arată că „realizarea unor acțiuni comune ale Partidului Comunist Român cu Partidul Socialist Unitar și Partidul Socialist, precum și cu unele organizații ale Partidului Social-Democrat, întărea unitatea și combativitatea clasei muncitoare, influența ei în viața politică a țării”⁷³.

L'ACTIVITÉ DU PARTI SOCIALISTE UNITAIRE POUR LA DÉFENSE DE L'INDÉPENDANCE ET DE LA SOUVERAINETÉ DE LA ROUMANIE DURANT L'ÉTAPE 1934—1937

Résumé

L'article présente l'activité antifasciste et antibelliciste, pour la défense de l'indépendance nationale de la Roumanie, déployée par le Parti Socialiste Unitaire durant l'étape 1934—1937, rapportée à la position et à l'attitude des autres partis révolutionnaires, démocratiques et, en premier lieu, du Parti Communiste Roumain.

On relève les préoccupations d'ordre théorique du Parti Socialiste Unitaire concernant la dénonciation de l'idéologie fasciste, du danger du fascisme et de la guerre, pour déchiffrer les effets socio-économiques et politiques de ce phénomène du monde capitaliste sur les intérêts des masses laborieuses, sur le sort de la démocratie et de la paix des peuples. L'analyse et la mise en relief du danger fasciste — révisionniste pour l'indépendance nationale et l'intégration territoriale de la Roumanie ont constitué un facteur essentiel de l'activité du mouvement socialiste. Les militants socialistes ont abordé le problème touchant la défense de la souveraineté de la patrie dans une large conception, reliée à l'existence

⁷¹ „Dimineața” an XXXIII, nr. 11 133, 17 decembrie 1937; „Lumea nouă”, an XXXI, nr. 51, 19 decembrie 1937

⁷³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit, politică, București, 1968, p. 369.

d'un régime démocratique et à la promotion d'une politique de paix, de renforcement de l'unité du peuple roumain, de résistance résolue à toute agression étrangère.

L'étude traite également de la préoccupation du Parti Socialiste Unitaire pour l'élaboration de sa tactique et de sa stratégie, réclamées par la nécessité de la participation de toutes les forces révolutionnaires, démocratiques et patriotiques au mouvement antifasciste et antibelliciste des années 1934-1937. L'image de l'activité déployée par ce parti est complétée de certaines données sur le rôle des organisations socialistes dans la mobilisation des masses aux grandes démonstrations populaires dirigées par le P.C.R. ainsi que sur certaines actions et réunions antifascistes et antibellicistes initiées par le Parti Socialiste Unitaire.

URBANIZARE ȘI URBANISM ÎN ROMÂNIA. STRUCTURI SOCIO-PROFESIONALE ÎN ORAȘELE DIN MUNTENIA (1863)

DE
RADU I. VASILE

PROFESIUNILE

Realitatea socio-economică este o realitate complexă, în primul rînd, o realitate statistică. Ea nu se poate lăsa surprinsă, decît incomplet, prin utilizarea surselor obișnuite, unde atît subiectivismul inerent al acestora, cît și subiectivismul cercetătorului, se întîlnesc deseori pe aceleași poziții. Astfel că, de cele mai multe ori, apare situația prin care se generalizează, ca o trăsătură esențială, unele aspecte ce pot fi frapante, prin ieșirea din modul normal de desfășurare a vieții sociale, politice sau economice sau (mai rău) se demonstrează o teză deja preconcepțuită, dar care, în mod real, adică surprinsă cît mai obiectiv, cel statistic, sînt nesemnificative.

Iată de ce considerăm că numai printr-o abordare cantitativă a fenomenelor vieții social-economice, bazate pe analiza și prelucrarea analitică a unor surse statistice, stabilindu-se corelațiile necesare, se poate obține aceea imagine globală, sistemică, care să poată surprinde valorile reale ale unor structuri prin tendințe, modele etc.

În acest context am plasat studiul de față, bazat pe o sursă statistică importantă „Populația Munteniei după ocupațiuni”, apărută în „Analele statistice”, nr. 13-16 (trim. I-IV), 1863, ele înșile o sursă de prim ordin pentru delimitarea caracteristicilor vieții social-economice românești.

Noi ne-am concentrat atenția asupra orașului. Am încercat să surprindem mai întii structurile generale socio-profesionale urbane, iar în al doilea rînd, acele aspecte indicatoare ale unui proces de modernizare a acesteia. De asemeni, prin prelucrarea datelor respective, am surprins și aspecte mai dificil de „măsurat” în alte condiții dar de care se vorbește atît de mult în diferite studii, așa cum ar fi, de exemplu, structura cererii, poziția și forța economică a diferitelor categorii socio-profesionale. Astfel am stabilit cu precizia posibilă prin datele prelucrate, ponderea intelectualității în orașele Munteniei, ponderea și structura proletariatului urban, preindustrial, și chiar și un proces mai greu de precizat, concret : intensitatea urbanizării. Deasemeni nu am lăsat de o parte nici dimensiunea familiei urbane. În acest fel am urmărit să creăm, în final, un model al structurii socio-profesionale urbane românești-regretăm mult lipsa unor date similare-

și pentru Moldova, — în unul din momentele cele mai semnificative a evoluției statului modern român, căci, pe de o parte, ne aflăm la sfârșitul unei perioade de peste o jumătate de secol, și rezultatele obținute ar fi un bilanț, iar, pe de altă parte, ne aflăm la începutul existenței statului modern român, la începutul unui proces de modernizare capitalistă, și în acest sens, am surprins începutul său.

În prima parte a studiului nostru am realiza analiza și măsurarea structurii socio-profesionale pe ansamblul mediului urban din Muntenia, pe cînd în a doua parte, analiza noastră s-a îndreptat pe fiecare centru urban în parte, reliefînd în acest mod și aspectele locale ale structurii generale urbane, cu scopul de a realiza, ceea ce am amintit mai sus, un model general al structurii socio-profesionale urbane moderne.

În prealabil sînt necesare cîteva precizări asupra dimensiunii centrelor urbane din Muntenia. Mai întîi însă o remarcă : calculul populației acestora a dat rezultate care se deosebesc de cele obținute de noi prin prelucrarea datelor recensămîntului din 1859/1860. Diferențele sînt, în unele cazuri mai mari de ordinul cîtorva mii, dar în alte cazuri ele sînt mult mai mici, sau complet nesemnificative. Domină însă prima categorie și exemplele cele mai frapante sînt orașele Tîrgoviște și Cîmpulung, precum și tirgul prahovean Slănic, care pe baza datelor statisticii profesiunilor din 1863, au înregistrat o populație aproape dubla în comparație cu datele obținute prin prelucrarea recensămîntului amintit.

În al doilea rînd, trebuie subliniat, deși poate nu ar fi fost necesar, „dominația” netă a Bucureștiului, care de altfel a fost nu numai cel mai mare oraș al statului român, dar și cel mai mare oraș al întregului spațiu românesc. Ca urmare el va concentra cel mai mare număr de reprezentanți ai fiecărei profesii.

Dimensiunea medie a centrelor urbane din Muntenia a fost de 2000—5000 locuitori¹. Din punct de vedere al numărului populației nu se poate realiza o delimitare clară între orașe și tirguri, cele două categorii de centre urbane, așa că această delimitare poate fi realizată prin analiza structurii socio-profesionale. Aceași analiză permite chiar să se obțină o delimitare, firește relativă, și pe anumite subtipuri de centre urbane în Muntenia. Din acest punct de vedere am reușit să deosebim : 1. orașe mari ; 2. orașe-porturi ; 3. orașe oltene 4. orașe din zona subcarpatică ; ultimele două mai puțin clar delimitate ca subtipuri aparte.

Statistica din 1863 a înregistrat 4 clase de profesii. Ele sînt : liber-profioniștii, agricultorii, meseriași și comercianți. Deasemeni, deși nu apar separat, pot fi considerate printre profesii, servitorii, calfe (ucenici).

¹ În condițiile românești, mai ales cele din Muntenia, am considerat centre urbane mari, cele peste 10 000 locuitori : în număr de 4, din care două au fost de peste 20 000 locuitori ; centre urbane mijlocii cu populație între 2 000 — 10 000 locuitori, în număr de 26 centre urbane, din care 20 au fost între 2 000 — 5 000 locuitori ; în această categorie au intrat atît orașe, cit și tirguri ; centre urbane mici, cu 500 — 2 000 locuitori, în număr de 8.

De subliniat că situația centrelor urbane din Muntenia a fost mai bună decît cea din Moldova, unde, conform recensămîntului din 1859/1860 existau centre urbane chiar și cu o populație sub 100 locuitori (1). Și, aceasta în condițiile în care, așa cum am arătat în text, populația calculată după statistica prelucrată de noi a apărut ca fiind mai mică decît cea calculată pe baza datelor recensămîntului amintit, pentru Muntenia.

Pentru a asigura analizei noastre un caracter cit mai precis, a-i permite o „măsurare” a unor aspecte mai dificile de comensurat, am realizat, pe baza datelor existente în statistică, doi indici, pe care i-am numit : *indicile de stare materială (Ism)* și *indicile de dimensiune a atelierului (a afacerii) -Ia-*, la care am adăugat și *dimensiunea familiei (Df)*. Primii doi indici permit o degajare destul de clară a celor două aspecte, permițând astfel o analiză mai adâncită a caracteristicilor structurii socio-profesionale.

Înainte de a începe analiza noastră atragem atenția și asupra faptului că profesiunile care au apărut în unele din cele patru clase de profesiuni nu corespund criteriilor actuale. Astfel, exemplul cel mai frapant, dar care poate fi și cel mai ușor de explicat, îl constituie liber profesioniștii, care cuprind nu numai profesiuni care nu pot fi considerate ca liber profesioniste (funcționari, preoți, cadre didactice), dar și unele care nu au nici un fel de legătură cu această clasă de profesiuni, și nici cu oricare alta (cerșetori, elemente declasate etc.)

Cauza principală se află firește în insuficienta diviziune socială a muncii, pregnantă și în cazul unor astfel de inadvertențe la comercianți, dar și a faptului că autorii statisticii au fost nevoiți, datorită numărului relativ mic de practicanți ai unor profesiuni, să nu-i poată delimita în clase separate. Apoi, credem că în multe cazuri, și aici este vorba în primul rând tocmai de liber profesioniști, a contat pentru autorii statisticii mai mult ceea ce nu erau, decît ceea ce reprezentau persoanele respective ca activitate. În adevăr, este greu de explicat de ce cerșetorii, sau „cei fără venit sau fără ocupație”, și chiar și funcționarii sau preoții au fost introduși între liber profesioniști, dacă nu s-ar fi ajuns la concluzia că, neputîndu-se crea clase separate pentru ei, totuși nu au fost nici agricultori, nici meseriași și nici comercianți, categorii mai „obișnuite”.

Dar în analiza noastră, deși am atras atenția asupra acestor aspecte, vom respecta clasificarea existentă în statistică, realizînd o delimitare „internă” conformă cu criteriile actuale.

1. LIBER PROFESIONIȘTI

Cele 17 (?) profesiuni liberale (tabloul 1) din orașele Munteniei pot fi împărțite în trei categorii : a) servicii publice : administrație, învățămînt, biserică, reprezentate de primele 5 profesiuni „liberale” ; b) liber profesioniștii propriin-zisi : avocați, medici, chirurghi, spișeri, arhitecți, „pictori sau zugravi”, „muzicanți sau actori” ; c) activități fără nici o legătură cu liber profesioniștii (ultimile trei categorii).

Serviciile publice au reprezentat aproape jumătate din totalul liber-profesioniștilor (47, 77%), din care „funcționarii publici și onorificii” constituiau grupul cel mai numeros (35,21%) din totalul capilor de familie (Cft) înregistrați ca liber profesioniști. Concluzia de ansamblu apare astfel clară : existența încă de la începuturile statului modern român a unui aparat administrativ numeros.

Firește că această concluzie generală, poate și trebuie să fie amendată de diferite situații locale. Bucureștiul concentra peste jumătate din numărul total de funcționari (56,40%), raportul de frecvență calculat indicînd că aici un funcționar revenea www.dacoromanica.ro și mai grăitor, o fami-

lie de funcționari revenea la un număr de 9,48 familii bucureștene, luind în considerare numărul total de familii, deci inclusiv cele „convenționale”².

Tabelul nr. 1

Structura și caracteristicile liber profesioniștilor în orașele din Muntenia (1863)

Felul profesiei	Numărul lor	Număr total (și membrii fam.)	Ism	Df
1. Funcționari publici și onorifici	3419	11.904	1,32	3,48
2. Servitori publici	3139	9272	0,11	2,96
3. Profesori și învățători	997	3969	0,75	3,98
4. Preoți	942	3913	0,55	3,46
5. Călugări și călugărițe	401	—	0,62	—
6. Avocați	228	793	1,96	3,48
7. Medici	136	480	2,92	3,50
8. Chirurghi	52	173	1,04	3,23
9. Moașe	101	211	0,39	2,10
10. Farmaciști (spîtori)	51	235	2,39	4,61
11. Arhitecți	129	454	1,70	3,52
12. Pictori sau zugrăvi	280	863	0,28	0,73
13. Muzicanți sau actori	657	2226	0,20	3,39
14. Oameni trăind din venit fără ocupație (rentieri)	3395	11.243	1,66	3,32
15. Oameni scâpătați sau cerșetori	2143	5472	0,11	2,56
16. Oameni fără venit și fără ocupație	2553	6700	0,25	2,63
Total	18.021	58.309		

Notă: A 17-a profesie a constat în „oameni de literă, jurnaliști”, care au fost numai 3(2 în Craiova și unul la T. Severin).

Tabelul nr. 2

Structura și caracteristicile profesiunilor agrare în orașele din Muntenia (1863)

1. Agriiuliitori proprietari	6678	26.358	0,33	3,95
2. Arendași sau îngrijitori de moși	517	2001	2,34	3,87
3. Clăcași, muncitori de pămînt	5409	20.997	0,04	3,89
4. Muncitori cu plata pe zi	17.022	55.804	0,07	3,28
5. Grădinari	162	611	0,36	3,78
Total	29.788	105.771		

² Pentru a calcula numărul total de capi de familie, în condițiile în care ucenicii, calfele, servitorii au apărut ca indivizi, am considerat că atît servitorii, cît și calfele au depășit vîrsta de 15 ani, deci capabili să aibă familie; ca urmare numărul lor l-am împărțit la 3,5 care a reprezentat dimensiunea medie a familie, fără să mai ținem cont de eventualele situații mai speciale, care, în lipsa altor informații, nu au putut fi estimate în nici un mod. Valoarea obținută am adăugat-o la numărul de ucenici, obținînd astfel ceea ce am numit „familii convenționale”, care le-am adăugat la numărul de capi de familie înregistrați de statistică numai pentru cele 4 clase de profesii. A fost singura modalitate de a introduce în calcul și categoriile amintite căci altfel s-ar fi produs rezultat mult mai puțin real.

Restul de 44,60%, s-au împărțit între 38 centre urbane, unde revine o medie de 75 funcționari de fiecare centru urban (!)³.

Indicele de stare materială (Ism) are valori ridicate. Din acest punct de vedere există o netă deosebire între cele două categorii de funcționari: „funcționarii publici și onorifici” și „servitorii comunali”. Astfel Ism mediu în primul caz este de 1,32, pe când în cele de al doilea caz este numai de 0,11, adică practic nesemnificativ în condițiile în care dimensiunea familiei este relativ asemănătoare (Df=3,48 și, respectiv, Df=2,96); de aici reiese standardul de viață superior al funcționarilor „publici și onorifici”. De altfel ei au înregistrat unul din cele mai ridicate Ism medii, din toate profesiunile înregistrate. Cum se explică aceasta? Chiar autorii statisticii ne dau o indicație în acest sens, atunci când atrag atenția asupra faptului că printre reprezentanții acestei categorii au fost trecuți „mulți agricultori-proprietari, sau mai având o ocupație”. În cazul acesta, prin termenul de agricultori-proprietari, trebuie să înțelegem mai ales proprietari agricoli mari și nu simplii deținători ai unei proprietăți de tip țărănesc, mijlocie sau mică. Acest fapt va apărea și mai clar când vom analiza clasa de profesioniști agricoli. În acest mod se explică valoarea ridicată a Ism, care, subliniem încă o dată, este vorba de Ism mediu pe întreaga categorie.

Existența a 997 învățători și profesori prezenți în 37 din cele 39 centre-urbane, reprezintă, ca un fapt luat în sine, un aspect pozitiv. În București, din nou, au fost numărul cel mai mare de cadre didactice, dar nu într-o proporție atât de mare ca în cazul funcționarilor, fiind vorba numai (?) de 44,93%. Ca urmare aici unui cadru didactic i-a revenit 253 locuitori, din care, conform cu dimensiunea familiei înregistrată de această statistică circa 70-140 erau copii de vârstă școlară. Pentru restul de 36 centre urbane revin în medie 14 centre didactice; numai în 13 orașe a fost depășită această medie, căci în unele centre urbane mai mici, din categoria țărilor, deși cu o populație relativ importantă, nu au fost decât 1-2 cadre didactice.

Liber profesioniștii propriu-ziși, având în vedere componența lor, reprezintă indiscutabil un element care se poate transforma într-un indicator nu numai al procesului de modernizare a vieții sociale urbane, ci și a intensității acestuia. Firește pentru condițiile românești ale timpului, și, desigur, că nu numai românești, ci pentru condițiile existente în întreg sud-estul european. Din contră considerăm că din acest punct de vedere statul român a fost mai avansat decât celelalte zone sud-est europene, mai ales cele aflate sub dominația categorică a Imperiului otoman.

Ținând seama de aceste condiții specifice, două din profesiunile înscrise în acest grup de profesii liberale, reprezintă o altă realitate decât cea care ar putea fi înțeleasă prin termenul utilizat de către un necunosător al acestor realități. Este vorba mai întâi de „muzicanții sau actori”; în realitate au fost mai mult muzicanți decât actori, iar muzicanții nu au fost alții decât binecunoscuții lăutari. La fel și în cazul categoriei „pictori sau zugravi”, unde termenul de pictor, un neologism recent, nu ar fi avut ce căuta ca desemnând existența unui număr, de altfel impresionant de

³ Peste această medie se plasează 14 orașe: Focșani, Buzău, Ploiești, Pitești, R. Vilcea, T. Severin, Știrbei, Caracal, Craiova, T. Jiu, Mizil, Brăila, Giurgiu, Slatina, 3 orașe sunt aproape de această medie: R. Sărat, Cîmpulung, Tg. Măgurele.

astfel de artiști ai penelului, ci este vorba de „zugravi” de chipuri și scene cu caracter religios sau cum au mai au fost denumiți „zugravi de biserici”.

Revenind la profesiunile liberale în înțelesul corect al termenului, ne vom opri asupra citorva din ele, pe care le socotim tocmai indicatorii modernizării urbane.

Numărul medicilor a fost relativ mic, cu mult inferior, de exemplu funcționarilor, și inferior avocaților. Ei au fost înregistrați numai în 23 centre urbane, din care și în două târguri mai mari: Cîmpina și Slănic. Avind în vedere că 59,85% din medici au fost în București, reiese că în celelalte 22 centre urbane a revenit, în medie, cite 2 medici, ceea ce, firește, a fost cu totul insuficient. Peste această medie s-au ridicat numai trei orașe din tipul orașelor mari: Ploești, Brăila, Craiova. Cel mai favorabil raport de frecvență a fost tot în București, unde un medic a revenit la 1385 locuitori, după care urma Brăila cu 1 : 2064 și Craiova cu 1 : 2064. Acestea au fost cele mai bune cazuri (pentru valorile acestui raport la toate profesiunile liberale vezi tabloul nr. 3). În aceste condiții se înțelege că acești medici nu puteau contribui în mod substanțial la ameliorarea stării medicale a populației urbane, ca să nu mai vorbim de populația rurală (majoritară), căci acești medici din orașe au fost de fapt singurii medici din întreg județul respectiv.

Dacă numărul medicilor a fost atît de puțin eficient pentru ridicarea nivelului de îngrijire a populației, o altă specializare medicală, chirurgii, a fost practic nesemnificativă. În toată Muntenia au fost numai 52 de chirurgi, prezenți în 22 orașe. În București un chirurg revenea la nu mai puțin de 5462 locuitori!

Cadrele medicale cu pregătire medie au fost reprezentate de moașe, deși printre chirurgi și chiar cei care se declaraseră ca medici, au fost unii care nu practicau aceste profesii pe baza unei diplome de licență universitară. Cele 101 moașe din centrele urbane al Munteniei au fost înregistrate numai în 25 centre urbane, iar 45,54% din ele au fost în București. În celelalte 24 orașe a revenit cam 1-2 moașe. Avind în vedere că în București o moașe revenea la 2468 locuitori, adică, conform cu regimul demografic al epocii, cam la 700-1000 femei de vîrstă fertilă, arată situația total necorespunzătoare a asistenței (cit de cit) de specialitate la nașteri. Și Bucureștiul a avut situația cea mai favorabilă! De aceea frecvența nașterilor fără nici un fel de asistență medicală, atît în majoritatea orașelor și târgurilor Munteniei, — cu atît mai mult în mediul rural, — a fost totală. În acest mod este pusă în lumină una din cauzele mării mortalități infantile, mai ales în prima lună de viață⁴.

Dar iată că farmaciștii (spiterii) au fost și mai „rari”: prezenți numai în 19 centre urbane, cea mai slabă arie de răspîndire dintre liber profesioniști. Avind în vedere că peste o treime din ei au fost în București (39,12%), dar unde un farmacist deservea 5677 locuitori (!), reiese și mai pregnant poziția lor nesemnificativă. Pe lângă calitatea lor de cadre medico-

⁴ v. Rădu Vasile, *Évolution démographique de la Roumanie dans les trois derniers siècles du XIX-ème siècle (II)* în „Revue Roumaine d'histoire”, nr. 1, 1981.

sanitară, activitatea farmaciștilor a depins, poate în primul rînd, de cererea de medicamente resimțită. Prin urmare numărul acesta deosebit de mic se explică tocmai printr-o cerere redusă de medicamente. Acest curent redus de cerere se explică la rîndul său prin mai mulți factori, din care cei mai importanți sînt : a) nivelul scăzut al îngrijirii medicale, astfel că foarte puțini avînd acces la un diagnostic medical, solicitau și tratamentul corespunzător ; b) prețurile relativ mari ale medicamentelor, care erau mai puțin accesibile masei populației urbane (cu atît mai mult rurale), combinată, desigur, și cu mentalitate înapoiată a acesteia, concretizată atît prin neîncrederea în medicamentele „spîterului”, cît și prin apelul la tratamente empirice, de multe ori cu rezultate care puneau în pericol chiar viața pacientului mai ales cînd era vorba de cazuri mai grave. Desigur că totul s-a datorat lipsei unui efort din partea statului sau organelor competente de a se iniția o educație medico-sanitară corespunzătoare.

Pentru a încheia acest grup al profesiunilor propriu-zis liberale, ne mai oprim asupra a două profesii : avocații și arhitecții. Dacă primii au avut o prezență ceva mai veche, ca profesie, fiind din acest motiv și cea mai numeroasă din profesiunile acestui grup⁵, căpătînd în deceniile următoare o extindere foarte mare ca profesie, pentru care spiritul românesc a avut certe inclinații, arhitecții au reprezentat un nume nou pentru o profesie nouă. Prezența lor poate constitui ea însăși un indice al unui proces de modernizare urbană, mai ales sub raport edilitar. Deocamdată ei se afla la începutul existenței lor ca profesie separată, fiind prezenți numai în 15 centre urbane (deci nici măcar în toate centrele de județ). De fapt ei au fost concentrați în două orașe : București (49,61 %) și Craiova (30,23 %), în rest fiind cîte unul, maximum doi arhitecți. Un număr mai mare (3-4 arhitecți) au fost înregistrați în T. Severin și R. Vilcea. Iată că nu întîmplător aceste orașe au avut (și s-au menținut mult timp) o înfățișare edilitară cel puțin îngrijită, ele conținînd printre cele mai frumoase din România modernă.

Al treilea grup îl reprezintă categoriile care nu au nici o legătură cu caracterul unei meserii „liberale”. Este vorba de : a) „oamenii ce trăiesc din venit, fără ocupație” ; b) „oameni scăpătați sau cerșetori” ; c) „oameni fără venit și fără ocupație”.

Prima dintre aceste categorii a reprezentat indiscutabil ceea ce în occidentul Europei, mai ales în Franța unde a devenit o figură socială caracteristică (figura centrală a farselor și vodelurilor de boulevard), rentieri. Deasemeni, avînd în vedere condițiile românești, ei au putut fi și pensionari provenind dintre funcționarii statului. Dar sursele lor de venit au provenit cu precădere din agricultură (v. nota 5), sau din comerț, mai puțin din meserii. Cu totul surprinzătoare este gruparea lor. După București, care firește concentrează o mare parte din rentieri (45,84 %), urmează două orașe din estul Munteniei Focșani și R. Sărat. Dacă nu am considera că acești rentieri români au avut ca principală sursă de venit agricultura ar fi greu de explicat de ce s-a înregistrat un număr atît de mare în

⁵ De fapt numărul avocaților a fost mai mare, după cum arată chiar și preambulul statisticii : „numărul celor ce deprim avocatura întrece mia de inși, însă cea mai mare parte sînt proprietari rentieri (subl. n) sau mai avînd și alt mod de activizațiune ; cifrele din coloanele respective reprezintă numai numărul indivizilor căror avocatura le este unica ocupațiune”. De fapt această din urmă remarcă este în contradicție cu cifrele.

cele două orașe, care de altfel prin alte elemente apar ca fiind printre cele mai slab modernizate sub raportul structurii socio profesionale. De altfel ei au fost numeroși chiar și în târguri, din care unele precum Găești și Potlogi au avut un caracter agrar accentuat. În schimb, în orașe cu sectoare productive puternice, fie comerț, fie meșteșuguri, numărul acestora a fost mult mai mic în raport cu populația. Deasemeni, un fapt curios, trebuie adăugat că în orașele Olteniei numărul acestora a fost pur și simplu nesemnificativ, fiind una din trăsăturile definitorii ale acestui tip de oraș.

Celelalte două categorii le-am grupat sub termenul de sărăcime urbană, adăugând însă și termenul: „elemente de lumpenproletariat”, avînd în vedere că dintre cei care s-au declarat fără ocupație și fără venituri, practicau în mod cert diferite activități ilegale. Prezența celor două categorii a fost mai numeroasă în orașele mari (în București, de exemplu, un cerșetor revenea la 80 locuitori), deși au existat unele centre urbane mai mici care au avut un număr relativ mare de astfel de elemente de clasă: T. Jiu, Cîmpina, Filipești.

Ținînd cont și de alte aspecte, în primul rînd de Ism, au ajuns însă la concluzia că cei „fără venit și fără ocupație” nu trebuie considerate ca fiind în mod obligatoriu elemente de lumpenproletariat, ci că ei au putut să fie și indivizi care nu au avut un venit *permanent*, care să le asigure un venit fix, încadrabil într-o anumită categorie. Totuși în mod indiscutabil cele două categorii s-au constituit ca fiind păturile urbane cele mai de jos. De aceea le-am denumit: *sărăcime urbană (elemente de lumpenproletariat)*. Ei au fost foarte numeroși, fiind de fapt, aproape jumătate din totalul „liber-profioniștilor” urbani.

O caracteristică generală a întregii clase, cu excepția sărăcimii urbane, și a unora dintre categoriile liber profesioniștilor propriu-zisi (lăutarii și „zugravii”), a fost un Ism ridicat. Pe primul, loc se află medicii cu Ism = 2,92, urmați de farmaciști (Ism = 2,38), avocații (Ism = 1,96), arhitecții (Ism = 1,74), funcționarii publici și onorifici (vezi mai sus); cel mai slab nivel l-au avut chirurșii cu un Ism = 1,04, ca mulți meseriași și, mai ales, comercianți.

Numărul mare de indivizi înregistrați de statistică la această clasă de profesioniști poate să înșele, mai ales dacă o considerăm o clasă de profesioniști -cheie pentru a defini și măsura procesul de modernizare urbană. Dar analiza făcută arată clar că acest proces se afla la începuturile sale, deși, în același timp, nivelul atins trebuie subliniat, deoarece perioada anterioară a fost prea puțin propice pentru desfășurarea acestui proces. Liberprofioniștii propriu-zisi, cei care pot da imaginea reală a acestui nivel au fost reprezentanți doar de 1633 indivizi, sau 8,77% din totalul liber profesioniștilor înregistrați în 1863.

În fine, o ultimă concluzie generală cu privire la această clasă de profesioniști: cel mai important element al acestora și al infrastructurii urbane a fost elementul administrativ, care capătă de la începutul statului modern român un loc deosebit de semnificativ.

Tabelul nr. 3.

Raporturi de frecvență (Rf) liberi profesioniști locuitori pentru liberi-profesioniști (servicii publice și servicii medico-sanitare) în orașele din Muntenia

Oraș	Servicii publice			Servicii medico-sanitare				Rentieri	Salariați lum-pen proletariat urban
	Funcționari	Cadre didactice	Biserică proclți	Medici	Chirurghi	Moașe	Sanitari		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
București	1:31 II	1:253	1:323	1:1384 I	1:9160	1:2168 II	1:5676	1:73	1:19
Ploiești	1:120	1:314	1:323	1:3765	1:11291	1:5647	1:5617	1:106	1:71
Brăila	1:88	1:330	1:592	1:2011 II	1:5029	1:6705	1:6705	1:237	1:121
Craiova	1:49	1:112 III	1:172	1:2064 III	1:2890	1:1272	1:2683 II	1:117	1:36 III
Tirgoviste	1:15	1:480	1:315	1:3697	1:3697	1:10090	1:5045	1:111	1:171
Giurgiu	1:94	1:661	1:147 III	1:3084	1:9252	1:4626	1:4626	1:57	1:66
Buzău	1:80	1:623	1:335	1:4360		1:4360	1:8720	1:1090	1:97
Cîmpulung	1:127	1:918	1:267	1:8262	1:2754	1:8262	1:8262	1:330	1:100
Pitești	1:43	1:282	1:264	1:8176	1:2753	1:8176	1:4088	1:389	1:132
Caracal	1:41	1:473	1:323	1:3073	1:6146	1:6116	1:6116	1:220	1:39
4023 Știrbei	1:25 II	1:805	1:805	1:2012	1:2012	1:1341	1:4023	—	1:45
3730 Slatina	1:38 II	1:207	1:266	1:3730	1:3730	1:1243	1:1865	1:1865	1:124
3632 T. Severin	1:43	1:404	1:1211	1:1211	1:3632	1:908	1:1816	1:202	1:81
3434 R. Vlcea	1:41	1:215	1:264	1:1732	1:3134	1:1145 III	1:3434	1:1717	1:84
3391 Focșani	1:39	1:339	1:377	1:1696	1:1696	1:3391	1:3391	1:14 II	1:696
3000 T. Jiu	1:40	1:250	1:375	1:3000	1:1500 III	1:3000	1:3000	1:333	1:22 I
2823 T. Măgurele	1:50	1:911	1:565	1:1112	1:911 II	1:2823	1:2823 III	1:69	1:314
6305 Alexandr.	1:252	1:485	1:525	1:6305	—	1:6305	1:6305	1:185	1:81
5978 R. Sărat	1:92	1:427	1:374	—	1:5978	—	—	1:13 I	1:1494

(continuare tabelul nr. 3)

3363 Mizil	1:45	1:841	1:673	—	1:3363	—	—	1:3363	1:480
3099 Cerneți	1:97	1:620	1:620	—	—	1:620 II	—	1:282	1:129
2721 Curtea de Argeș	1:56	1:109 I	1:194	1:2721	1:2721	1:2721	—	1:907	1:59
2388 Oltenița	1:92	1:478	1:796	1:2388	—	1:2388	1:2388 I	1:2388	1:597
2417 Calafat	1:71	1:115 II	1:1209	1:2417	—	1:1209	—	1:2417	1:604
5951 Slănic	1:124	1:1190	1:661	1:5951	—	—	—	1:1984	1:661
3788 R. de Vede	1:210	1:223	1:237	—	1:3788	—	—	1:86	1:131
3785 Cîmpina	1:118	1:631	1:379	1:3785	—	—	—	1:1262	1:32
3403 Găești	1:81	1:1702	1:486	—	1:3403	1:3403	—	1:71	1:85
3286 Văleni	1:106	1:469	1:329	—	—	—	—	1:76	1:219
3008 Zimnicea	1:231	1:1003	1:752	—	—	—	—	1:3008	1:158
2123 Filipești	1:106	1:425	1:708	—	—	—	—	1:425	1:25 II
1762 Urlați	1:126	1:441	1:352	—	—	—	—	1:252	1:65
1402 Potlogi	1:37 III	—	—	—	—	—	—	1:19 III	1:160
1299 Mavrodin	1:108	1:650	1:325	—	—	—	—	1:650	1:130
928 Urziceni	1:34 III	1:928	1:232	—	—	1:928	—	1:464	1:71
733 Drăgășani	1:52	1:733	1:122 II	—	—	—	—	—	—
609 O. Mari	1:15 I	1:305	1:87 I	—	—	—	—	—	—
584 Baia de Aramă	1:53	1:584	1:584	—	1:584 I	1:195 I	—	—	1:146
1369 Horez	1:74	—	1:369	—	—	—	—	—	—

II. AGRICULTORI

Prezența profesiunilor agricole nu poate constitui în orice caz un element caracteristic unei structuri socio-profesionale urbane, în general și al unei structuri socio-profesionale moderne, în special. Cu toate acestea ele au avut o valoare deosebită în centrele urbane din Muntenia. Se poate spune însă că, dacă liber profesioniștii, mai ales liber profesioniștii propriu ziși, ar putea constitui un indicator al unei modernizări sociale urbane, profesiunile agricole ar putea fi, din contră, un indicator al rămânerii în urmă din acest punct de vedere, sau al unei intensități mai scăzute al acestui proces.

Din cele 5 profesiuni agricole înregistrate (v. tabelul nr. 2) prezența arendașilor și a grădinarilor în mediul urban nu poate surprinde. În schimb prezența clăcașilor — ne aflăm înainte de reforma agrară — și chiar a proprietarilor agricoli nu poate reprezenta decât limitele procesului de urbanizare și modernizare.

Cu acest prilej atragem atenția că „agricultorii — proprietari”, cum sînt denumiți în statistică nu reprezintă pe marii proprietari, ci, în genere, proprietarii mici și mijlocii, de gen moșnenesc. Un argument în acest sens îl constituie faptul că ei au fost înregistrați mai ales în centre urbane mici, din anumite zone, pe cînd orașele mari au avut un număr cu totul nesemnificativ de proprietari agricoli, la aceasta putem să adăugăm că valoarea (medie) a Ism a fost foarte mic, ceea ce desigur că nu s-ar fi întîmplat dacă ar fi fost vorba de marii proprietari agricoli. De altfel, chiar în statistică se atrage atenția că este vorba de cei care aveau „bunuri funciare în circumscripția de domiciliu”, adică a centrului urban respectiv.

Răspîndirea geografică a acestor agricultori ne dă deasemeni o indicație suplimentară a caracterului lor : a) zona subcarpatică și de deal Buzău, Mizil, Tîrgoviște, Găești, Cîmpulung, Pitești, Curtea de Argeș, Văleni) au existat 54,16% din total ; b) zona de sud (Giurgiu, Oltenița), la care putem adăuga și Bucureștiul, cu 24,36% din total ; c) zona olteană (de centru, cu Craiova, Caracal, Slatina) grupînd 11,36% din total.

Această „zonare” a proprietarilor agricoli poate fi combinată cu cea a clăcașilor, o altă profesiune pur agricolă. Astfel cele mai importante zone de grupare a clăcașilor au fost : a) zona subcarpatică și de deal (Filipești, Cîmpina, Văleni, Slănic) cu 35,64% din total ; adăugînd și Tîrgoviște și Găești, avem 46,07% din totalul clăcașilor „urbani” ; b) centrul și sudul Munteniei (Zimnicea, Roșiori de Vede, Alexandria, Mavrodin) cu 26,54% din total ; c) sudul Olteniei (Calafat), precum și, parțial, Craiova, doar cu 9,85% din total.

Se poate observa lesne un anumit paralelism între cele două situații. Dar primate mai atent reiese că există o importantă deosebire. Faptul este mai vizibil în una din zonele comune : zona subcarpatică și de deal. Astfel clăcașii au fost prezenți cu precădere în tîrguri, dintre orașele zonei numai Tîrgoviște apare în ambele situații. Prin urmare iată că s-a delimitat una

din primele, dar și cea mai importantă trăsătură, a tipului urban de târg : numărul mare de clăcași, ponderea lor deosebită în cadrul structurii lor socio-profesionale.

Oricum însă trebuie să considerăm că toate zonele prezente în cele două situații, datorită ponderii deosebite a acestor două profesii pur agricole, pot fi considerate ca zone cu o urbanizare, în sens modern, în ceață, deși unele excepții, precum Pitești, Giurgiu, și firește, București, Craiova, ar putea contrazice această afirmație. În realitate, de altfel, cum vom arăta în a doua parte a studiului, unde am analizat structura socio-profesională a fiecărui centru urban în parte, în aceste orașe ponderea clăcașilor a fost cu totul nesemnificativă. Pe de altă parte însă, dacă considerăm că totuși chiar și în aceste mari orașe am înregistrat profesii agricole de acest gen, faptul în sine ne indică anumite caracteristici limitate ale modernizării urbane, în general. Totuși pentru o imagine corectă a fenomenului întârzierea și limitele acestui proces considerăm că pot fi indicate numai prin ponderea clăcașilor. Valoarea acesteia ne permite chiar măsurarea intensității lui, putând stabili anumite ierarhii. Dar și acest lucru va fi prezent în a doua parte a studiului.

Cea mai interesantă situație ne prilejuește o altă profesiune agricolă : muncitori cu plată pe zi, sau altfel spus, muncitori zilieri salariați. De la început o primă caracteristică : muncitorii zilieri au reprezentat peste jumătate, mai precis, 57,15%, din totalul tuturor celor înregistrați ca practicând o profesiune agricolă.

O a doua caracteristică impune însă o abordare nuanțată a conținutului activității lor : două treimi (66,26%) din totalul lor au fost concentrați în trei mari orașe : București, cu 41,19%, Brăila cu 14,36%, Ploiești cu 10,71%. De la început frapază această repartizare cu totul deosebită a muncitorilor agricoli zilieri. Dacă ținem seama și de faptul că aceste orașe au înregistrat un număr nesemnificativ de alte profesii agricole, această situație devine și mai interesantă.

Desigur, că o primă explicație ar putea-o constitui că în jurul acestor orașe mari a existat o suficientă cerere de forță de muncă salariată determinată de (mari) proprietăți agricole lipsite de forța de muncă a clăcașilor. Deci ponderea lor ar putea indica progresul pe calea unei exploatare capitaliste agricole în aceste zone.

Noi considerăm însă că această explicație nu este suficientă. Trebuie să se aibă în vedere că este vorba de orașe mari, cu o vie activitate economică, neagrăcolă. De asemeni trebuie să se aibă în vedere că înregistrarea lor la profesii agricole s-a făcut pe baza declarației care constă în stabilirea *principalei surse de venit*.

Iată de ce credem că muncitorii zilieri agricoli, *cel puțin* în marile orașe, au reprezentat în realitate sursa principală de muncă salariată, care a putut fi angajată și în alte sectoare economice : meserii, comerț etc. Astfel că noi îi considerăm *principalul element al proletariatului urban, preindustrial*, la care adăugăm și servitorii.

Deși este destul de dificil să stabilești anumite raporturi precise, de natură matematică, între fenomene sau fapte socio-economice, totuși prezența celor trei categorii agricole : proprietari, clăcași, muncitori zilieri ne-a tentat să încercăm realizarea unor astfel de raporturi, care chiar dacă poate simplifica sau schematiza situațiile, au totuși avantajul că poate pune în lumină tocmai acele aspecte sistemice atât de necesare.

În acest conțest am putut delimita două astfel de raporturi :

a) raport invers proporțional clăcași-proprietari agricoli și clăcași-muncitori agricoli, precum și b) raport direct proporțional proprietari agricoli-muncitori zilieri. Ambele raporturi sînt logice și ușor de explicat, așa că nu mai insistăm asupra lor.

În ceea ce privește starea materială, prin intermediul Ism, tabloul nr. 2 dă imaginea generală a acestuia, din care reiese că arendașii, prezenți mai ales în marile orașe, spre deosebire de cei agricoli proprietari, au avut nivelul cel mai ridicat urmași tocmai de muncitorii zilieri, superiori din acest punct de vedere proprietarilor agricoli, ca să nu mai vorbin de clăcași.

III. MESERIAȘI

O analiză a meseriașilor este importantă sub multiple aspecte. În primul rînd, pentru că ei au reprezentat, de fapt de-a lungul întregii perioade capitaliste, unul din cele mai importante elemente ale susținerii cererii pe piața internă de produse fabricate și servicii (de reparații, reconșionări etc). Cu atît mai mare este importanța lor din acest punct de vedere în această perioadă preindustrială.

În al doilea rînd, pentru că au reprezentat și unul din elementele caracteristice ale vieții urbane. În acest fel rolul și forța lor în structurile sociale și viața politică urbană au fost importante. În fine, pentru că din păcate istoriografia noastră nu s-a ocupat de meseriași decît cu totul incomplet și nesatisfăcător sub raport științific. Dealtfel, fără o abordare generală, cantitativă orice analiză nu ar da rezultate satisfăcătoare, trebuind să se aibă în vedere *toate* aspectele activității și rolului lor economic și social.

În această statistică au fost înregistrate 45 meserii (v. tabloul nr. 4), număr destul de mare, care arată o cerere diversificată de produse și servicii, și care a fost de fapt mai mare dacă se ține cont că statistica a grupat în aceeași meserie unele specialități înrudite.

Dacă însă se trece la analiza lor se poate observa că această diversificare nu a fost totuși chiar atît de puternică. Astfel, grupînd meseriile, după două criterii : aria de răspîndire și ponderea în totalul meseriașilor, cele 45 meserii pot fi grupate în : meserii majore, meserii minore și meserii nesemnificative.

Meseriile majore au fost : cizmarii, blănarii, croitori, pentru bărbați, dulgheri și șindrilari, fierari, zidari (am dat, pentru ușurință, meseria principală, fără specialitățile înglobate, care se subînțeleg, conform cu

tabelul nr. 4 ; ele au grupat aproape două treimi din numărul total de meseriași (61,24%).

Celelalte două categorii au avut ponderi între 0,01—5%, ceea ce reliefează și mai puternic poziția celor 6 meserii majore.

Poziția slabă a unor meserii, din categoria meseriilor minore și, mai puțin, din categoria celor ne semnificative, a fost rezultatul unei dinamici diferite a lor, determinată la rândul său la două categorii de factori : a) modificarea structurii cererii. Din acest punct de vedere avem mai întâi *meserii noi*, care deservește noi curente de cerere, așa cum au fost : cofetari, modiști, tapișeri și decoratori, pălărieri, ceasornicari, și chiar croitori pentru femei etc. În mod indiscutabil ele sînt meserii tipice urbane primind firește, prin numărul și forța lor economică, existența și consistența acestei noi structuri a cererii.

În al doilea rînd apar meserii vechi, care au deservit un curent de cerere mai important, dar care acum se află în decădere, prin limitarea acestei cereri tocmai datorită modernizării. Din această categorie cele mai ilustrative exemple sînt ale olarilor, bragagii, ceaprazari ș.a. Deocamdată unele din ele își mai păstrează anumite poziții, exprimate prin valorile Ism și, mai ales, Ia, destul de bune, așa cum a fost cazul cu bragagiii, dar vor pierde permanent teren.

b) concurența mărfurilor străine, aduse pe piața românească fără mari dificultăți vamale. Această concurență explică pozițiile foarte slabe ale meseriilor din categoria celor ne semnificative : făclieri, sticlari, pălărieri, giuvaergii etc.

A existat, desigur, și acțiunea combinată a ambilor factori. Influența lor a fost cea care, exemplul poate cel mai ilustrativ, a determinat poziția deosebit de slabă a uneia din meseriile care vor avea o largă răspîndire mai târziu : pălărierii, aflați pe penultimul loc ca număr de meseriași. Produsul și serviciile respective (reparații) nu au fost încă nici acum căutate pe piață, moda purtării pălăriei, modă tipic urbană, nepătrunzînd deci în cererea de masă pe piața urbană, fiind legată de un grup restrîns din păturile mai avute, poate funcționarii, de exemplu. Tot un exemplu care să ilustreze influențele modei asupra poziției diferitelor meserii o reprezintă situația croitorilor pentru bărbați și cea a croitorilor pentru femei. Astfel, dacă primii fac parte din categoria meseriilor majore, cu 10,81% din totalul meseriașilor, croitorii pentru femei s-au aflat pe poziția a 16-a, cu o pondere numai de 1,50% din total. Moda feminină deci a evoluat mai puțin rapid ? Desigur că nu. Explicația trebuie căutată în faptul că femeile din familiile sărace sau cu mijloace modeste, care au reprezentat majoritatea familiilor urbane, își realizau singure îmbrăcămintea lăsînd la o parte că cele din familiile sărace, de la periferie, mai continuau să păstreze elemente de port popular. Cele din familiile mai înstărite făceau apel la croitorii pentru femei, dar cererea provocată de acestea a fost însă slabă. În plus, confecții feminine mai ofereau și marșandele. Dar numărul relativ mic al croitorilor pentru femei a avut și un revers favorabil pentru ei, în sensul că starea lor materială (Ism) și dimensiunea atelierului (Ia) au fost superioare celor ale croitorilor pentru bărbați.

Dealtfel, trebuie subliniat faptul că valorile celor doi indici au fost în cazul meseriilor majore mic și chiar ne semnificative. Numai *cizmarii*

Tabelul nr. 4

Caracteristicile comerțanților în mediul urban din Muntenia (1863)

Felul meseriei ¹⁾	Ism (1)	Ia(2)	Df. (3)	Ponderca din total meseriași (%) (4)	Aria de răspîndire nr. centre (5)
1	2	3	4	5	6
1. Cizmari, pantofari și cîrpaci	0,12	1,24(c ≈ u)	3,42	15,93	39
2. Blănari, cojocari și șepcari	0,09	0,79(c ≈ u)	3,27	11,22	39
3. Croitori pentru bărbați	0,06	0,65(c ≈ u)	3,24	10,87	61,24 % _o
4. Dulgheri și șindrilarî	0,02	0,14(u > c)	3,93	9,17	33
5. Fierări, lucrători în gros pt. roți, lanțuri, potcoave cuie	0,06	0,51(c > u)	3,93	7,36	39
6. Zidari	0,01	0,21(c > u)	3,74	6,69	35

Total meseriile majore % 61,24 %_o

7. Timplari și făcători de matrițe	0,09	0,63(c ≈ u)	3,44	4,39	32
8. Dogari	0,05	0,37(c ≈ u)	3,49	2,57	32
9. Tăbăcari	0,14	0,71(c > u)	3,89	2,30	25
10. Rotari	0,09	0,63(c ≈ u)	3,44	2,13	32
11. Bărbieri, frizeri și peruchieri	0,14	1,18(c > u)	3,24	1,96	35
12. Brutari	1,20	1,80(c > u)	3,46	1,79	38
13. Măcelari	0,20	0,42(c > u)	3,76	1,77	31
14. Simigii	0,71	1,15(c > u)	3,28	1,69	30
15. Boiangii	0,18	0,86(c ≈ u)	3,60	1,61	39
16. Croitori pentru femei	0,26	1,08(c > c)	3,64	1,50	31
17. Curelari și șelari	0,19	0,57(c ≈ u)	3,56	1,40	25
18. Pietrari și caldaragii (pavatori) sau făcători de pavagii	0,03	0,57(c > u)	2,59	1,17	17
19. Bragagii	1,28	1,14(c > u)	2,03	1,12	28
20. Cofetari	0,59	1,98(u > c)	2,90	1,10	25
21. Cărămidari	0,31	0,31(c > u)	3,51	0,95	20

¹⁾ Termenii desemnînd fiecare meserie aparțin statisticii.

(continuare tabel nr. 4)

1	2	3	4	5	6
22. Tinichigii	0,09	0,60(c=u)	3,73	0,92	24
23. Morari	0,53	0,65(c>u)	4,08	0,88	20
24. Olari și olănari și făcători de tot felul de vase de pământ	0,10	0,19(c>u)	3,95	0,79	19
25. Arămari, alămari și cositorari	0,11	0,65(c>u)	3,67	0,75	15
26. Plăpunari și făcători de tot felul de perne	0,11	0,94(u>c)	3,14	0,75	23
27. Giuvaergii	0,30	1,07(c≈u)	3,67	0,75	19
28. Lăcătuși	0,07	0,84(c u)	3,30	0,55	24
29. Tapițeri și decoratori	0,28	0,59(c>u)	3,02	0,54	15
30. Căruțași sau făcători de orice fel de care	0,21	2,36(c>u)	4,11	0,53	23
31. Luminări și săpunari	0,52	1,50(c>u)	3,71	0,51	28
32. Ceaprazari	0,15	1,08(c-u)	1,28	0,50	6
33. Ceasornicari	0,17	0,80(c≈u)	3,02	0,42	17
34. Postăvari	0,60	1,25(c>u)	3,20	0,42	7
35. Modiști și modiste	0,91	2,16(c>u)	3,02	0,40	14
36. Argintari	0,18	0,42(c≈u)	3,79	0,32	12
37. Legători de cărți, tecarei sau cutieri	0,25	0,76(c≈u)	2,70	0,30	6
38. Făclieri	0,56	2,13(c≈u)	2,72	0,30	11
39. Sticlari	0,15	0,64(c>u)	5,39	0,30	9
40. Cuțitari și făcători de tot felul de instrumente de așezit	0,16	0,54(c>u)	3,16	0,24	8
41. Strungari în tot felul de lemn, os, metal	0,16	1,06(c>u)	3,44	0,24	15
42. Pușcași	0,13	0,50(c>u)	3,09	0,22	16
43. Bumbăcari	0,31	0,73(u>c)	3,22	0,20	12
44. Pălărieri	0,60	1,25(c>u)	3,20	0,12	8
45. Fumieri	0,23	0,95(c≈u)	3,87	0,11	9

au avut situația cea mai bună, în sensul că atelierele lor au avut minim un angajat calificat.

Numărul cel mai mare de angajați de acest fel (calfe, ucenici) l-au avut meseriile minore sau chiar cele ne semnificative. Astfel *făclierii și modiștii (e)*, cofetarii și brutarii au avut în medie câte 2 angajați.

În rest, numai într-un număr de 11 meserii meșterii respectivi au avut câte un angajat, iar în cazul a trei meserii : olari, cărămidari și zidari prezența câte a unui angajat pe lângă meșter a fost practic ne semnificativă.

În acest fel iată că se delimitează una din caracteristicile majore ale sectorului meșteșugăresc urban : *dimensiunea atelierului se caracteriza prin prezența unui singur angajat, ca ucenic sau calfă, — și aceasta fără să fie o trăsătură generală obligatorie, — iar un atelier cu câte doi angajați a fost de fapt o excepție.*

O astfel de situație indică firește o stare materială slabă. Analiza Ism întărește și mai mult această afirmație. Chiar, dacă în realitatea vieții, ucenicii îndeplineau adeseaori și atribuțiile servitorilor — ne reamintim de cunoscutul Spiridon, ucenic la un cherestigiu, din „O noapte furtunoasă” — valorile slabe ale acestui indice măsoară clar nivelul scăzut al standardului de viață al meseriașilor. Din acest punct de vedere ei au fost net inferior comercianților.

Numai în cazul a trei meserii : brutari, bragagii și modiști (e), valoarea lui Ism a fost egală cu 1, iar în nu mai puțin de 26 meserii valoarea Ism a fost complet ne semnificativă.

Dacă revenim la cele 6 meserii majore, adică cele care dau imaginea generală a structurii cererii de produse fabricate și servicii pe piața urbană, trebuie neapărat să se aibă în vedere faptul că o parte din ele priveau o gamă mai largă de produse. Astfel la cizmarii, cum am subliniat mai sus, au fost înregistrați și „pantofari, cirpaci, colțunari”, iar la blănari și „cojocari, șepcari (= căciulari)”. Subliniem acest fapt pentru a pune în lumină tocmai două din principalele curente de cerere existentă, putându-se observa cu ușurință că ele proveneau din păturile populare urbane. Este foarte evident mai ales în cazul blănarilor, că produsele respective, care nu trebuie să fie considerate ca fiind haine de blană în sensul ulterior al cuvântului, ci diferite obiecte de îmbrăcăminte rezultate din confecționarea blănurilor de animale mai ales indigene, cojoace, căciuli etc., au fost evidente mărfuri solicitate de o cerere populară, inclusiv cu caracter rural.

Aceste prime două meserii urbane din Muntenia, exprimând *necesitățile* cele mai mari, resimțite pe piață, au avut și poziția cea mai solidă, Cizmarii au avut un Ia superior, ceea ce credem că indică o mai mare intensitate a acestei necesități, fapt care a impus angajarea *obligatorie* cel puțin a unui salariat. Firește că și starea materială, dată de mersul afacerilor, le permite acest lucru. Aceste două meserii au rezistat în condițiile celei mai bune concurenței unor produse străine, din cauza faptului că se sprijineau pe o cerere internă intensă, dată de consumul popular.

Pe locurile 4 și 6 s-au aflat două meserii legate de construcții : dulgherii și șindrilarii și zidarii. Este un fapt pozitiv care arată existența unei cereri de construcții, de reînnoire edilitară. Totuși poziția superioară a dulgherilor și șindrilarilor indică faptul că încă majoritatea construcțiilor urbane au fost din lemn, sau acoperite cu șindrilă. Îmbunătățirea condițiilor de locuit prin acoperirea caselor cu alt material nu s-a realizat încă.

Acest fapt poate fi argumentată și prin poziția slabă a tinichigiilor : prezenți numai în 24 centre urbane și reprezentând 0,92% din totalul meseriașilor. Cu toate acestea plasarea zidarilor în primele 6 meserii este un fapt pozitiv și reprezintă de fapt o tendință favorabilă tocmai pe linia reînnoirii edilitare a orașelor. Valoarea celor doi indici însă, deosebit de mică, de exemplu un zidar din 5 a avut un angajat salariat, arată că cererea relativ puternică nu a fost susținută și de venituri corespunzătoare, ceea ce ne face să considerăm că acești meseriași practicau mai ales reparațiile, decât antreprize de construcții case.

Că ne aflăm doar la începuturile unei modernizări edilitare o dovedește și poziția pavatorilor. Prezenți în 17 orașe, deși au reprezentat 1,17% din totalul meseriașilor, ocupînd o poziție relativ bună (locul 18), se poate afirma că au răspuns unei cereri prea intense de pavare a străzilor.

În ceea ce privește cea de 5-a meserie, aceea a fierarilor, sau în mod complet : „fierari, lucrători în gros pentru roți, lanțuri, potcoave cuie”, a corespuns firește unor necesități importante ale vremii, mai ales prin asigurarea celor necesare transportului (animal) al vremii. Totuși ei au avut o anvergură mai mare decît a fierarilor rurali, mai ales sub raportul dimensiunii atelierului. În medie un fierar din doi a avut un angajat salariat, dar au fost cazuri locale cu un număr mai mare de salariați ; de exemplu, cei din T. Severin au avut nu mai puțin de 9 salariați ! Deasemeni în cîteva cazuri fierarii au fost prima meserie a centrului urban respectiv. De aceea considerăm că în mediul urban, cel puțin o parte din ei și cel puțin în unele centre urbane, au reprezentat într-un anumit fel ateliere de reparații (de obiecte de metal), deși ei au avut de întîmpinat concurența unor produse de import, traficate de negustorii de metale sau de brașovenii. Faptul că s-au bazat însă pe o cerere populară le-a permis și lor să reziste bine, deși la dimensiuni modeste, în general.

În fine, trebuie subliniată poziția bună, deși nu ca număr de meseriași, a celor din sectorul alimentar. Astfel brutarii s-au dovedit a fi printre cei mai bine situați meseriași, din ambele puncte de vedere : dimensiunea atelierului, cu, în medie 2 angajați, cît și a stării materiale : fiecare familie de brutar a avut 1—2 servitori (!). O situație relativ asemănătoare au avut-o cofetarii (cîte 2 angajați de atelier și cîte un servitor la două familii), simigii (cîte un angajat de atelier și aproape cîte un servitor de fiecare familie) și bragagii cu cîte un angajat de atelier și cîte un servitor de familie.

Toate acestea dovedesc că au avut condiții deosebit de favorabile de desfacere a produselor lor pe piața orășenească, existînd o cerere puternică care să susțină atît o dimensiune a atelierului mai mare decît media generală cît și o stare materială, superioară mării majorități a meseriașilor urbani. Firește că se poate adînci analiza și pe alte căi. Astfel, că să dăm numai un singur exemplu, poziția deosebit de bună a brutarilor — au fost orașe unde în atelierele acestora au avut 4—8 angajați —, poate indica și faptul că produsele lor, în primul rînd pîinea intrase în structura alimentației urbane, chiar la nivelul popular, apărînd astfel ca un element deosebit de important față de structura veche a alimentației unde mămăliga a avut rolul pîinii, cît și de cea existentă încă în mediul rural. Același lucru se poate spune și de măcelari, deși aici valorile celor doi indici sînt mult inferioare celor din celelalte meserii. Totuși prin numărul

lor, prin prezența lor în 31 orașe, arată că a existat o cerere suficientă de carne și produse din carne, ceea ce firește, constituie un alt element care poate deosebi structura alimentației urbane de cea rurală și, în același timp, un indicator al unui standard de viață superior. Deasemeni este cert că o mare parte din familiile urbane au fost rupte de activitățile agricole și posibilitatea de a-și acoperi unele necesități din propria gospodărie s-a limitat mult, deci procesul de modernizare urbană era deja amorsat.

Se poate considera însă că *grupul de meserii din sectorul alimentar a fost cel mai puternic sub raport material și ca dimensiune a afacerii, chiar dacă unele meserii, luate individual au avut valori superioare ale celor doi indici. Faptul se explică în cazul lor numai prin numărul mic de meșteri înregistrați în aceste meserii, fiind vorba mai ales de meserii noi: modisti(e), pălării etc.*

Corpul de meseriași urbani a fost diferit ca mentalitate, determinată de multe ori dată chiar de natura meseriei (o anumită mentalitate socială și materială a avut un măcelar, de exemplu și o alta a avut un giuvaeriu, un ceasornicar, un cofetar etc), se poate spune însă că a avut o trăsătură comună : modestia deosebită a activității practice, dată tocmai de dimensiunea atelierului, unde locul principal l-a avut forța de muncă meșterului respectiv. Singurul lucru care îi deosebea de proletar a fost tocmai deținerea unui anumit inventar, deosebit de modest în multe cazuri, ca și faptul că se considera propriul său stăpîn, în producerea și desfacerea mărfii respective. Astfel meseriașii români s-au aflat departe de orice categorie a burgheziei, în cel mai bun caz, se poate considera a fi reprezentanți ai burgheziei mici, deși poate că ar trebui pentru o localizare socială *reală*, o categorie inferioară acesteia.

IV. COMERCIANȚII

Într-o măsură poate mai mare decât în cazul meseriașilor, analiza și măsurarea diferitelor aspecte ale profesiei de comerciant, pun în lumină mai pregnant structura cererii pe piața internă.

De la început atragem atenția asupra faptului că din punct de vedere numeric, corpul comercianților a fost inferior celorlalte trei categorii, analizate mai sus. Totuși prin plasarea sa în sfera circulației mărfurilor și, deci prin importanța sa în economia țării, comercianții au un real ascendent asupra celorlalte, mai ales asupra meseriașilor și agricultorilor. Totodată însă trebuie subliniat faptul că o parte din cererea de mărfuri a fost acoperită de activitatea meseriașilor, care chiar prin atelierele lor se comportau ca niște comerțiați cu amănuntul. Prin urmare se poate conchide că comercianții au deservit numai anumite curente de cerere, unele din ele destinate păturilor urbane mai înstărite, altele legate de export, iar altele deservind cu anumite produse întinse zone rurale sau periurbane. În fine, pentru a încheia reliefaarea unor trăsături generale, și în cazul clasei comercianților găsim înregistrate de statistică unele profesii al căror loc nu ar fi trebuit să fie printre comercianți, ci într-un sector special. Noi am numit acest sector cel *al serviciilor*, format din :

a) servicii comerciale-economice : bancheri, zarafi, expeditori („speditori”), agenți comisionari, zălogari (mijlocitori de servicii), condiționari.

b) servicii de transport : transport urban (birjari), transport interurban : cărăuși, transport pe apă : corăbieri și matrozi.

c) servicii de alimentație publică urbană : proprietari de hotel, proprietari de restaurant (birt), proprietari de cafenele, și chiar circiumarii.

Am delimitat separat acest grup pentru a arăta că pe planul structurii generale economice România a înregistrat și, considerăm că *fără mari rămăneri în urmă, apariția unui sector cuaternar în economie, cel al serviciilor*. Dacă am adăuga la acestea și serviciile publice : administrația, învățământul, cadrele medico-sanitare și chiar clerul secular, am obține o pondere, nu atât de importantă ca în economiile occidentale, dar totuși semnificativ având în vedere condițiile de evoluție ale economiei române. de pînă atunci. Oricum faptul în sine evidențiază capacitatea de asimilare a poporului român, deschiderea sa către nou, subliniindu-se, în mod indirect, nivelul la care ar fi putut ajunge dacă obstacolele interne și inferințe externe nu ar fi blocat atîta timp inițiativele.

Alături de acest sector al serviciilor, sectorul comercial propriu-zis se poate delimita și el în trei categorii : a) comerțul cu ridicata ; b) comerțul cu amănuntul ; c) comerțul ambulant.

În total, servicii și comerț, au fost înregistrate de statistică 30 specialități (tabelul nr. 5).

1. Sectorul serviciilor a reprezentat un procent de 49,53 % din totalul celor înregistrați ca comercianți, ceea ce constituie un procent deosebit de mare. Însă trebuie avut în vedere că 31,67 % au fost numai circiumarii. Dar dacă îi considerăm pe aceștia, drept comercianți cu amănuntul (de băuturi alcoolice) sectorul serviciilor se va reduce la 17,88 %, sectorul dominant devenind cel al comerțului cu amănuntul. Ca urmare în cadrul acestui procent, pe care îl considerăm totuși mai adevărat condițiile și etapei de dezvoltare a României, compartimentul transportului a rămas cel mai bine reprezentat. Faptul este firesc, ne mai fiind necesare comentarii suplimentare.

Din sectorul serviciilor surprinde însă situația bancherilor și zarafilor. Mai întii pentru că ei nu au fost prezenți decît în 4 și, respectiv, 5 centre urbane. Mai mult, 75 % din bancheri s-au aflat în București, la zarafi acest procent fiind „numai” de 57 %. Slaba prezență a bancherilor, prin care trebuie înțeleși atît proprietarii de „case de bancă”, cît și cămătari cu afaceri pe scară mai largă, pune în lumină dimensiunile limitate ale creditului intern, condiția indispensabilă a unui proces mai rapid de dezvoltare a capitalismului. Cum cea mai mare parte din operațiile de credit, practicate de acești „bancheri” au fost cele de ipotecă, se înțelege că disponibilul de capital pentru activități productive a fost și mai redus. De fapt, chiar cererea de credite pentru astfel de activități nu a avut condițiile necesare de desfășurare, așa că numărul mic de „bancheri” au putut asigura necesitățile de credit, solicitat mai ales de marii proprietari funciari grevați de mari datorii.

În schimb, ca și în alte cazuri, numărul mic de bancheri le-a permis să aibă și situația materială cea mai bună din toate profesiunile, fiind în cifre absolute, superiori chiar medicilor : fiecare familie de bancheri a avut în medie cîte 3 servitori, angajînd la „banca” respectivă cel puțin un salariat. Dar nu numai numărul mic a determinat o astfel de situație. La acesta

Tabelul nr. 5

Caracteristicile comercianților în mediul urban din Muntenia (1863)

I. Servicii

a). — Finanțe

Specialitatea ¹⁾	Ism	Ia	Df	Ponderea în % din total comercianți	Aria de răspândire (nr. de centre urbane)
	1	2	3	4	5
a). — Comerciale					
1. Bancheri	3.08	1,10(c>u)	3.77	0.46	4
2. Zarafi	0.56	0.13	3.58	0.50	5
3. „Speditori”	0.83	—	1.32	0.42	9
4. Agenți comisionari, zălogari (mijlocitori de servicii) condiționari	0.51	0,26(c>u)	3.22	2.26	17

Total : 3.64

b). — Rețea alimentatie publică urbană

5. Ospătari (otelari) care au odăi și birt pentru pasageri	2.13	1.08(c>u)	2.90	1.04	28
6. Restauratori (birtași) fără odăi	1.65	0,54(c u)	2.55	1.03	21
7. Cafenari (cafegii) și biliardari	0,91	0,73(c>u)	3.09	1.72	30
8. Cîrciumari comuni	0.45	0,37(c>u)	3.29	31.67	35

Total : 35,46 %

c). — Transporturi (urbane și interurbane)

8. Birjari	0.63	0,32(c>u)	3.62	4.42	22
10. Cărauși	0.23	—	4.31	4.53	23
11. Corăbieri și matrozi	0.91	—	4.23	1.48	5

Total : 10.43 %
 Total servicii : 49.53 %

II. — Comerț

1). — *Cu ridicata (ambele variante)*

	1	2	3	4	5
12. Cu ridicata ²⁾	3,09	0,50(c u)	3,80	1,13	12
13. Speculanți cu vinuri ³⁾	1,28	0,56(c > u)	3,79	1,09	21
14. Speculanți cu bucate	1,76	0,09	3,63	4,63	28
15. Speculanți cu lemne și chereștea ³⁾	1,24	0,39(c u)	3,24	0,85	22
16. Speculanți cu lână	1,61	0,20(c u)	3,61	0,91	19

TOTAL : 8,61 %

2). — *Cu amănuntul (ambele variante)*

17. Băcani	0,86	0,79(c > u)	3,24	7,42	35
18. Lipscani	1,33	1,57(c ≈ u)	3,25	2,39	23
19. Comercianți cu fier, aramă și alte metale	0,82	0,83(c > u)	3,78	1,72	22
20. Librari și anticari	1,15	1,36(c ≈ u)	3,68	0,25	4
21. Comercianți cu brașovenii	1,34	0,74(c ≈ u)	3,13	2,89	24
22. Mașande	1,21	2,59(c u)	2,56	0,26	12
23. Comercianți cu vite (cai, boi)	0,85	0,11	3,98	3,61	34
24. Comercianți cu seuri	1,37	0,14	2,98	0,85	17
25. Comercianți cu zarzavaturi și alte victuali	0,37	0,09	3,78	10,29	27
26. Tutunari	0,59	0,58(c u)	2,97	2,85	27
27. Pescari	0,25	0,07	3,62	4,37	28

Total : 36,90 %

3). — *Ambulant*

28. Marchitari	1,03	1,06(c ≈ u)	3,38	2,21	29
29. Tolbași	0,14	0,11	2,77	1,95	16
30. Mămulari	0,78	0,03	3,88	0,76	17

Total : 4,92 %

Total comerț : 50,43 %

1). — Am păstrat termenii desemnând fiecare activitate comercială, așa cum apar în statistică ;

2). — Aceștia reprezintă în principal comerțul angrosist și cu relații strânse cu exteriorul ;

3). — Reprezintă negustori angrosiști, care deserveau, în principal, piața internă.

a contribuit și beneficiile extrase din activitatea lor, dar și diferențele de mentalitate. Astfel și zarafii au fost puțini ca număr, dar valorile lui Ism a fost mică : o familie de zarafi din două a avut un singur servitor, iar angajarea unui salariat în prăvălia sa a fost complet nesemnificativă. Astfel, că personajul lui B.S. Delavrancea, celebrul Hagi Tudose a fost mai apropiat de situația unui zaraf și mai puțin de cea a unui cămătar.

Cea mai răspîndită activitate din sectorul serviciilor, ca arie de răspîndire, au avut-o „agenții comisionari, zălogari (mijlocitori deservicii), „conșionari” ca să dăm titlul lor exact, deși ei reprezintă ca domeniu de activitate, pe agenții de schimb, profesiune atît de răspîndită în occident, Avîndu-și originea în porturile engleze, acești agenți de schimb români sînt prezenți și ei în cea mai mare parte a lor în orașele-porturi : în Brăila, Giurgiu, T. Măgurele au fost concentrați peste două treimi din numărul lor (70,52 %). Dealtfel, prezența lor în structurile socio-profesionale urbane reprezintă una din trăsăturile definitorii ale acestei structuri în tipul de oraș-port.

Grupul de servicii de alimentație publică urbană a fost elementul cel mai pregnant, ca indicator al modernizării urbane, fie că este vorba de hoteluri, fie că este vorba, mai ales, de restaurante, chiar dacă, nu se poate afirma că toate acestea au reprezentat „creații” ale deceniului 7.

Hotelurile au înlocuit vechile hanuri, deservind fluxul de pasageri prin orașul respectiv. De aceea, amplasarea lor (numărul lor) a fost legată tocmai de intensitatea acestui flux de călători și nu de dimensiunea orașului. Astfel, în București au fost înregistrate 22 hoteluri, dar un oraș cu o populație de peste 50 ori mai mică, precum T. Măgurele a avut nu mai puțin de 9 hoteluri. Un număr mare de hoteluri au mai fost înregistrate astfel în Brăila (12), Giurgiu (9), T. Severin (7), la care putem adăuga și Caracal cu 6 hoteluri și Craiova cu 5 hoteluri.

Faptul că aceste servicii au deservit cererea provenită din partea unor străini de orașul respectiv, poate fi observat și în cazul restaurantelor, căci, cu excepția Bucureștiului, numărul cel mai mare de restaurante înregistrîndu-se tot în aceleași orașe, mai ales orașe-porturi, care astfel își mai delimitează o altă trăsătură specifică a structurii lor socio-profesionale.

Pentru a ilustra aceasta este suficient să prezentăm doar două astfel de orașe porturi :

	populație	nr. hoteluri	nr. restau- urante	circiumi
Tr. Măgurele	2823	8	12	21
Tr. Severin	3632	7	10	30

În schimb, numărul de cafenele a fost direct legat de mărimea centrului urban respectiv. Proprietarii de cafenele au avut și cea mai mare răspîndire, fiind prezenți în 35 centre urbane. Spre deosebire de cele de dinainte, cafenelele ofereau servicii pentru o cerere venită din partea populației autohtone, din orașul sau țirgul respectiv. Iată de ce numărul de cafenele în orașele-porturi, de exemplu, a fost surprinzător de mic în comparație cu celelalte două forme de servire, căci și populația acestora a fost mai mică.

Desigur că trebuie să se aibă în vedere că deși am folosit termenul de hotel sau restaurant nu trebuie să se considere că exprimă unitățile de

deservire moderne, ca dimensiune și calitate a serviciilor oferite. Hotelurile au avut 3—4 angajați în medie, ceea ce, desigur, a fost destul de mult pentru condițiile vremii, nu mult deosebit de situațiile de mai târziu, cu excepția unor mari hoteluri, în schimb restaurantele au avut doar 1—2 angajați. Ele au fost mai mult simple birturi, care mai târziu se vor numi populare, dar care au asigurat totuși un anumit confort și condiții mai bune de serviciu, decât în cârciumile, în mare parte, taverne sordide. Prezența lor cu precădere în orașe cu trafic mare de călători, ca și numărul lor mic, în general, arată că obiceiul orășenesc de a lua masa la restaurant încă nu se conturase suficient în standardul și mentalitatea urbană: ca urmare cererea pentru astfel de servicii a fost încă mică, mai ales că ea trebuie să se sprijine pe o anumită stare materială mai bună. Dar cum, caracteristica generală a structurii socio-profesionale urbane a fost un nivel de viață scăzut, apropiat mai mult de sărăcie, se înțelege că nici meseriașul, nici muncitorul agricol zilier, nici chiar funcționarul ș.a. nu au avut nici posibilitatea materială, și nici obiceiul de a face apel la aceste servicii.

În ceea ce privește transporturile, pe lângă birjari, încadrați mai de mult în peisajul urban, cărăușii se pot grupa în două zone specifice: a) Alexandria, T. Măgurele, unde s-au aflat jumătate din totalul cărăușilor urbani din Muntenia (52,38%), la care se adaugă orașul Știrbei cu 9,13% din total: b) Cimpina, Ploiești, cu 20,64% din total.

Subliniem că este vorba de cărăuși „profesioniști”, adică cei care s-au declarat ca având principala sursă de venit în cărăușie.

2. În cadrul *sectorului comercial propriu zis* un interes aparte îl poate reprezenta categoria „marelui comerț”. Această categorie a fost înregistrată în statistică prin: „comerțiații cu ridicata”, fără nici o specificație suplimentară, și care au reprezentat numai 1,13% din totalul comercianților. Chiar dacă s-au bucurat de o stare materială bună, asemănătoare cu a bancherilor ($I_{sm} = 3,09$), ponderea lor mică pare să indice că ponderea și volumul comerțului cu ridicata ar fi fost nesemnificativă. Dar existența unor alte categorii de comercianți, înregistrați separat, arată însă că această categorie de comerț a avut o extindere mai mare. În statistică au fost denumiți „speculanți cu...”, dar termenul nu trebuie luat în sens peiorativ, căci ei au reprezentat intermediari între producători și piață, caracterizându-se tocmai prin traficarea unor partizi mari de mărfuri. Din ei o parte au fost legați în mod cert de piața externă. Astfel este cazul „speculanților cu bucate” (cereale), aflați mai ales în orașele-porturi: Brăila (38,60%), Giurgiu (19,06%) etc. și constituind cea mai numeroasă specialitate de comercianți cu ridicata (4,63% din total). Ceilalți comercianți cu ridicata: cu lână, cu cherestea, cu vin au avut o pondere redusă, indicând o cerere mai redusă de astfel de mărfuri pe piața internă. Faptul este explicabil dacă se ține cont că o mare parte din cerere cu asemenea produse a fost încă acoperită din surse proprii.

În acest mod comercianții cu ridicata au reprezentat 8,16% din totalul comercianților, valoare care este mai corectă, dar care arată totuși un nivel scăzut al acestui tip de comerț.

Comerțul cu amănuntul a deservit exclusiv piața internă. Prin urmare el exprimă, prin structura sa, structura cererii de pe piața urbană. Ea exprimă astfel, mai mult decât meseriașii, delimitarea unei cereri urbane specifice, deosebit de

Din acest punct de vedere am delimitat trei mari grupe de specialități de comerț cu amănuntul, care exprimă trei segmente ale cererii:

a) circiumarii, răspândiți în 35 centre urbane; au fost *de fapt cea mai numeroasă profesiune urbană*; ei au reprezentat o treime din totalul comercianților din Muntenia, fiind prima activitate comercială urbană.

b) comerțul cu produse agro-alimentare: zarzavaturi, băcanie, pescărie și comerțul cu animale vii.

c) produse diverse: textile (finite, semifabricate sau materii prime), bumbăcărie, stofe, obiecte din piele, obiecte din metal, funii, ațe, nasturi, etc.: comerțul cu brașovenii, lipscănia, comerțul cu metale. Multe din ele provin din import, precum și din Transilvania.

Peste jumătate din totalul comercianților a fost reprezentat de cei care comercializau produse *agroalimentare (58,38%)*, care au fost astfel *principalul element al cereri urbane* prin aceasta ni se oferă o nouă indicație asupra urbanizării, căci numai o rupere de activitățile agricole ale familiilor urbane a putut crea o astfel de cerere de produse agro-alimentare pe piața orașenească.

Cel de al treilea element al cererii (c) a fost format atît de o cerere provenind din categorii sociale mai înstărite, deservită de negustorii lipscani, cît și de o cerere provenind din categorii sărace urbane, sau chiar o cerere rurală, din zona periurbană sau dintr-o arie mai largă rurală, prin negustorii cu brașovenii și negustorii cu metale.

Un argument în acest sens îl reprezintă chiar existența unor zone specializate pentru acest fel de comerț. Astfel, dacă pentru alte categorii de comerț, numărul comercianților respectivi a depins, cum este normal, de dimensiunea orașului respectiv, în cazul acestor două feluri de comerț, criteriul mărimii centrului urban respectiv nu a mai funcționat. Astfel pentru comerțul cu brașovenii principalele centre au fost, în ordine: Craiova, Slatina, Ploiești, R. Vilcea, București, Horez (!), Brăila, Pitești, T. Jiu, Drăgășani, Caracal, O. Mari, Curtea de Argeș. Iată deci că un târgușor ca Horez a avut *un număr mai mare de astfel de negustori* decît orașe mari precum Brăila, Pitești etc, iar orașe ca Slatina și R. Vilcea au depășit Bucureștiul și Ploieștiul. Or, a fost imposibil ca cererea de pe piețele acestor centre urbane mici să fie exercitat o astfel de presiune pentru a susține un număr atît de mare de negustori cu brașovenii. Prin urmare singura explicație a acestei situații o constituie faptul că au deservit și zona rurală din jur.

Și aici avem o altă concluzie: mărfurile provenite din Brașov au avut căutare în această perioadă cu precădere în orașele și zona rurală a Olteniei.

O situație relativ asemănătoare a existat și în cazul comercianților cu obiecte de metal (fier etc.). Cu excepția Bucureștiului, — de această dată el își face simțită poziția sa de capitală cu 33,34% din totalul lor, — centrele acestui comerț au fost: Slatina, Caracal, Tîrgoviște, Horez (din nou!), Găești, Potlogi etc. Există o oarecare deosebire, în sensul că cererea provenită din zona olteană a fost mai slabă decît cea provenită din zona subcarpatică a județului Dimbovița. Piața de desfacere predilectă cu aceste produse a fost deci între Olt și acest județ.

Comerțul ambulant a fost reprezentat prin trei specialități: marchi-tani, mămulari și tolbași. Din acestea primele două au avut și o activitate de comerț stabil. Este cazul mai ales al marchitanilor, care au înregistrat

și cele mai bune valori ale celor doi indici; superioare lui 1. Oricum toate trei categoriile practicau un comerț cu mărfuri vechi, recondiționate și ca urmare se adresau unei clientele formate din sărăcimea urbană. Ca atare, marchitanii și mămularii sînt prezenți mai ales, cu excepția Bucureștiului și a Ploieștiului unde și păturile sărace au fost cele mai numeroase, în orașe mici și țirguri. În schimb, cei mai numeroși tolbași, cei care practicau numai un comerț ambulant, au fost grupați mai mult în marile orașe: București (41,29%), Ploiești, Brăila, Craiova. De subliniat că, poate în mod surprinzător, deoarece ceilalți negustori ambulante au avut în centrele urbane din Oltenia o zonă „favorită”, numărul de tolbași din orașele Olteniei a fost infim, ceea ce dovedește că un astfel de comerț nu a fost practicat aici.

Pe ansamblu, se poate spune că profesiunile legate de comerț au constituit un grup social, ale cărui caracteristici, permit a considera că a fost elementul component principal al burgheziei mici și chiar al burgheziei mijlocii orașenești. Starea lor materială, măsurată și prin intermediul Ism, dovedește acest lucru. Aici am găsit, la unele specialități, valorile cele mai ridicate chiar din toate categoriile socio-profesionale, depășind pînă și unele categorii liber profesionale. Totuși numărul lor mic, ponderea redusă generală a comercianților în structura socio-profesională urbană, au făcut ca aceste caracteristici ale lor să nu-și pună amprenta asupra standardului de viață urbană, care a rămas, în cel mai bun caz, modest.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Analiza realizată asupra unei astfel de teme solicită firește multiple interpretări și concluzii.

Rezultatele modernizării structurii socio-profesionale în mediul urban, primul care a resimțit impactul acestui proces, sînt notabile, avînd în vedere tocmai marile dificultăți de natură economică, politică și socială din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Imaginea globală realizată de noi prin analiza profesiunilor, luată în ansamblu, a fixat caracteristicile structurii socio-profesionale urbane într-o etapă în care ne aflăm departe de influența dezvoltării unei industrii mari, capitaliste. Ne aflăm chiar înaintea reformei agrare din 1864, cea care a deschis de fapt drumul propriu-zis al modernizării de tip capitalist. În aceste condiții, aspectele moderne înregistrate de noi nu numai că semnifică adaptarea bună a societății românești la noua direcție de evoluție, dar și reliefează indirect rolul deosebit pe care îl va juca dezvoltarea industrială a României, din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, asupra modernizării structurilor socio-economice. Se probează astfel și în cazul României că în adevăr dezvoltarea unei industrii a fost elementul-cheie al modernizării capitaliste.

Deocamdată menținerea unor legături încă strînse cu agricultura, mai ales în cazul orașelor mai mici din anumite zone, și a țirgurilor, indică limitele acestui început de modernizare.

În afara acestor aspecte generale, se mai impun însă și alte sublinieri, menite a completa analiza noastră:

a) Prezența și ponderea mare a servitorilor în structura socio-profesională urbană: ei au reprezentat 9,73% din totalul populației urbane,

procent mare, dacă comparăm cu cei 3,67% cît au reprezentat toți comercianții (împreună cu membrii familiei lor 12,70%). Deci servitorii au fost totuși una din figurile caracteristice ale vieții sociale urbane. Din ei, aproape jumătate au fost angajați în familiile de liber profesioniști (48,22%), urmați de cei angajați la familiile de comercianți (27,63%).

b) Ucenicii și calfele, cu o pondere de 5,74% din totalul populației urbane, s-au constituit deasemeni ca un grup reprezentativ pentru societatea urbană. Cea mai mare parte din ei au fost angajați de către meseriași; foarte puțini au fost angajați în prăvăliile comercianților.

c) Aceste două elemente socio-profesionale, împreună cu muncitorii (agricoli) zilieri au format *proletariatul urban, preindustrial. Sursa lor principală de venit a fost vinderea forței lor de muncă. Le mai putem adăuga și un anumit procent, estimat de noi între 10 — 25%, din categoria celor „fără venit și fără ocupație”.*

Elementele constitutive ale acestui proletariat urban au fost departe de a crea ceea ce s-a numit o conștiință pentru sine. Trebuia să vină etapa creerii unei industrii mari, care, chiar dacă a fost limitată, a contribuit enorm asupra conștientizării acestei păături în drumul său spre o clasă socială. Deocamdată numărul mare de proletari urbani, la care putem adăuga și sărăcimea urbană (elemente de lumpenproletariat) și o mare parte din meseriași, arată suficient de clar că standardul de viață urban, cu toate progresele pe linia unei anumite bunăstări, concretizată prin condiții mai bune de locuit, o anumită structură a cererii, etc, a fost foarte apropiat de sărăcie, în cel mai bun caz, modest. Și asupra acestui aspect industria ce se va crea mai târziu va influența pozitiv, deși tot ea va avea drept consecință o creștere pronunțată (în alte țări chiar o explozie) a populației urbane.

d) În acest context am încercat, fie și estimativ, să măsurăm importanța unui grup social care a fost extrem de activ în societatea românească, mai ales pe plan politic: intelectualitatea.⁶

e) Calculele realizate au dus la rezultatul că intelectualitatea vremii a reprezentat o pondere a cărei valoare medie, s-a situat între două valori: minimă (3,97%) și maximă (7,95%), din totalul capilor de familie înregistrați în mediul urban. Firește rezultatul poate fi considerat bun, prin prisma condițiilor anterioare ale evoluției social-culturale și a altor factori, dar, în același timp el subliniază insuficiența acestui element atît de necesar progresului unui stat. Totodată însă avînd în vedere rolul jucat de intelectuali în viața politică a țării, acest loc slab în structura generală socială din mediul urban (cu atît mai mult dacă ne-am referi la întreaga populație a țării), reliefează puternic dinamismul acestei categorii socio-profesionale.

⁶ Pentru delimitarea grupului de intelectuali am eliminat din calcul pe meseriași, comercianți și agricultori chiar dacă firește au existat printre aceștia unii cu o anumită pregătire intelectuală. Am introdus în calcul:

— avocați, profesori, medici, în proporție de 100%

— funcționari „publici și onorifici”, chirurghi, farmaciști, arhitecți, cu o proporție de 50 — 85%

— preoți, precum și rentieri, în proporție de 25 — 50%

A reieșit un total în două variante: minimă 3 761 indivizi și maximă 5 000 indivizi, care ar putea reprezenta totalul intelectualilor din orașele Munteniei, deși, pentru condițiile vremii, un fapt pozitiv ar fi fost numai numărul știutorilor de carte.

URBANISATION ET URBANISME EN ROUMANIE.
STRUCTURES SOCIO-PROFESSIONNELLES DANS LES VILLES
DE VALACHIE (1863)

RESUMÉ

L'étude aborde un domaine moins présent dans l'historiographie roumaine, sur la base d'une analyse quantitative. Portant d'une statistique élaborée en 1863, l'auteur s'est appliqué à rendre une image globale du milieu urbain roumain (même si les données concernant la Moldavie manquent) dans la phase que nous pouvons dénommer aussi dans le cas de notre pays comme préindustrielle. Ainsi, l'un des éléments les plus représentatifs d'un processus de modernisation : le milieu urbain a pu être analysé et dans la mesure du possible mesuré.

Envisagée initialement de comporter deux parties la présente étude examine la structure socio-professionnelle par l'ensemble les villes de Valachie, l'accent portant sur l'analyse des principales professions enregistrées par la statistique mentionnée, qui ont caractérisé la structure sociale urbaine. Dans le même temps on peut tirer des conclusions également en ce qui concerne la structure de la demande urbaine, la mentalité etc. En outre, comme nous l'avons déjà relevé, on a essayé de mesurer certains éléments susceptibles de définir cette structure socio-professionnelle : la dimension et l'aspect économique, la situation matérielle.

La seconde partie de l'étude approfondit cette analyse par chaque catégorie de centre urbain prise à part.

L'étude permet également de délimiter certaines catégories socio-professionnelles importantes : intellectuels, pauvres (ou prolétariat urbain préindustriel), rentiers etc., assurant leur analyse aussi précise que possible ; on met en lumière en même temps les puissants rapports avec l'agriculture et les occupations agricoles de la majorité des centres urbains, leur dimension relativement réduite, de même que la capacité d'adaptation et d'assimilation du nouveau des Roumains.

TERITORII ROMÂNEȘTI SUB ADMINISTRAȚIE OTOMANĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA* (I)

DE

MIHAI MANIM

IZVOARE. CONSIDERAȚII ISTORIOGRAFICE

„Un adinc întunec acoperea perioada în care turcii au fost stăpîni în al lor Ibrail”, scria N. Iorga acum o jumătate de veac¹. Remarca marelui istoric, valabilă în aceeași măsură și pentru alte teritorii românești aflate sub administrație otomană, a fost reluată în termeni foarte asemănători în 1960 de I. Totoiu, ceea ce înseamnă că la acea dată situația nu se schimbase prea mult: „Trecutul ținuturilor românești ocupate, adică al teritoriilor care au stat sub directă administrație turcească—cum au fost Banatul, Crișana, sau raialele de la Dunăre ca Turnu, Giurgiu, Brăila—in afară de faptele de arme, este foarte puțin cunoscut. Nu se știe aproape nimic despre viața economică, socială și culturală, care s-a desfășurat în părțile acestea în timpul perioadei de dominație otomană, încît orice informație, care ar putea servi la reconstituirea acestui trecut, este pentru noi, de o valoare deosebită”². A mai trecut aproape un sfert de veac de la această constatare. Sîntem astăzi într-o situație mai bună?

Răspunsul este: da, stăm acum mult mai bine, dar sîntem încă departe de acea imagine complexă, nuanțată și profundă a situației acestor teritorii, de care istoriografia noastră are atîta nevoie. Avansul înregistrat în cunoștințele noastre se explică prin progresul incontestabil al studiilor noastre turcologice, fiindcă e limpede că fără cunoașterea directă a izvoarelor otomane — sursa principală de documentare, cele europene fiind extrem de sărace — și fără înțelegerea adîncă, elastică, de larg orizont, a problematicii, realităților și instituțiilor osmano-islamice, într-o perioadă sau alta a Imperiului otoman, nu putem înainta cu pași reali și fermi în elucidarea problemei în discuție, nu vom risipi cu adevărat „întunericul”, de care vorbea N. Iorga.

* Prin publicarea acestui subcapitol din tratatul *Istoria României* (vol. IV), în curs de elaborare, redacția răspunde interesului manifestat de cititori față de această problemă. Pentru unele informații din lucrări apărute în limba maghiară, autorul ține să exprime și pe această cale întreaga sa grațitudine dr. L. Démeny.

¹ N. Iorga, *Din viața socială a Brăilei supt Turci*, București, „Imprimeria Națională”, 1933 (An. Acad. Rom., Seria III, tom XIV, Mem. Secț. Ist., 3), p. I.

² I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, în „Studii. Revistă de istorie”, an XIII, 1960, nr. 1, p. 5.

Pină la ora actuală, s-a publicat deja un număr deloc neglijabil de *izvoare* privind teritoriile amintite în secolul XVI. Amintim, între acestea, reglementări juridice (*kanun* și *kanunname*-le) și alte acte oficiale ale Porții³, privind relațiile agrare, fiscalitatea, regimul vamal și alte aspecte esențiale ale vieții social-economice, „tratate” (*risale-uri*) privind organizarea de stat otomană⁴, care ne indică locul ținuturilor românești ocupate în schema administrativ-teritorială otomană. Au fost introduse în circuitul științific date furnizate de registrele de recensământ (*Tahrir defterleri*)⁵, de condicile financiare (*Maliye defterleri*)⁶, de condicile afacerilor importante (*Mühimme defterleri*)⁷, de registrele

³ Ö. L. Barkan, *XV. ve XVI. asirlarada Otmanlı İmparatorluğunda ziral ekonominin hukuki ve mali esasları. I. Cilt. Kanunlar* (Bazile juridice și financiare ale economiei agrare în Imperiul otoman în secolele XV — XVI. Vol. I. Legi), Istanbul, Burhaneddin Matbaas, 1943, p. 267 — 271 (*Kānunnāme-i vilayet-i Niğebolu*, din epoca lui Kanuni Sultan Süleyman), p. 272 — 277 (*Kānunnāme-i livā-i Silistre*, din epoca aceluiași Kanuni), p. 318 — 319 (*Çanad ve Gyula livaları* [*Kānunnāmeleri*] din 1566), p. 322 — 324 (*Kānunnāme-i re'āyā-i livā-i Lip(ō)ve*, 1554); Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları* (Dreptul funciar în Imperiul otoman, legiuiri agrare și explicația lor), Ankara, 1962, p. 133 — 143, 192 — 217 (regulamente privind schele și orașe dobrogene, precum și Chilia și Cetatea Albă în sec. XVI); Irène Beldiceanu-Steinher, Nicoară Beldiceanu, *Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja*, în „Südost-Forschungen”, XXIII, München, 1964, p. 96 — 108; Bistra Țvetkova, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea*, în vol. *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor* (sec. XII-XIX), București, 1971, p. 107 — 1515 (reglementare din 1520); eadcm, *Actes concernant la vie économique des villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, în „Revue des études islamiques” (abr. : „RÉI”), t. XL/2, Paris, 1972, p. 345 — 390; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din orașele și ținuturile Dobrogei sub stăpânirea otomană* (sec. XV — XVII), în „Studii de istoric”, tom 26, 1973, nr. 1, p. 33 — 49 (traducere, după ediția Tuncer, a unor regulamente privind Babadagul, Constanța, Hîrșova și Mangalia); Mihnea Berindei, Marielle Kalus-Martin, Gilles Veinstein, *Actes de Murād III sur la région de Vidin et remarques sur les qānun ottomans*, în „Südost-Forschungen”, XXXV, 1976, p. 11 — 68 (inclusiv reglementări privind schela Orșovci la 1586) (abr. : *Actes de Murād III*); R. Manolescu (coord.), Mihail Guboglu, Florentina Căzan, Stelian Brezcanu, Mihai Maxim, Gheorghe Zbucnea, *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976, p. 185 — 186, 188 (dispoziții privind Cetatea Albă, Constanța și Mangalia în sec. XVI, traduceri de M. Guboglu; vezi și N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris, t. I : Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turc ancien 39*, Paris, La Haye, 1960, p. 182 — 184, nr. XVI și p. 284 — 285, nr. XXVI); Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman 1570*, în : „Cahiers du monde russe et soviétique”, XXII (2—3), 1981, p. 251 — 328.

⁴ Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtım ve Bunların Mallı Güçleri* (Împărțire în eyalete, distribuția pământurilor și sarcinile fiscale ale acestora), (1018/1602), trad. în turcă modernă : Hadiye Tuncer Ankara, 1964, p. 6—7 (*eyâlet-i Rumeli*), p. 11 (*eyâlet-i Tameşnar*); vezi și Ali Çavuş (1653, dar pe baza unor date mai vechi) în : A. S. Tveritina, *Agrarnyi stroj Osmanskoi Imperii XV — XVII vv. Dokumenty i materialy, Moscona*, 1963, p. 93—94 (pentru aceleași eyalete).

⁵ Ö. L. Barkan, *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman aux XVe et XVIe siècles*, în „Journal of Social and Economic History of the Orient” (JESHO), E. J. Brill, Leiden, 1959, vol. 1, Part 1 (1957), p. 32, 35 ș.a.; N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, în „RÉI”, t. XXXVI/2, Paris, 1968, p. 215 — 262; idem, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle*, în „RÉI”, 1969/2, p. 242—244, 246.

⁶ Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului în secolul XVI*, în vol. *Ilfov — file de istorie*, București, 1978, p. 190—193.

⁷ *Ibidem*, p. 189—194. Vezi și un *telhis* (raport rezumativ al marelui vizir către sultan) din 1601—1603 privind relațiile domnului Moldovci cu sangeacheiul de Akkerman, în Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1984.

gelepilor (*Celepkeşan defterleri*)⁸. De mare utilitate ne sînt și edițiile bulgare^{8 bis} și maghiare⁹ de documente turcești, căci ele privesc direct teritoriile românești, dintre care unele erau încadrate în aceleași unități administrative cu cele vecine, iar altele cu rînduiele și realități foarte asemănătoare cu acestea. Anumite informații în problema dată poate găsi cercetătorul și în colecțiile noastre de documente, precum și — cu rezerva necesară — în unele izvoare narative: cronici turcești¹⁰ sau românești, relații de călătorie¹¹ etc. Alte izvoare, aproape în exclusivitate turcești, sînt în curs de publicare¹². Dar acestea — trebuie s-o spunem răspicat — nu reprezintă decît o infimă parte dintr-o rezervă uriașă de documente (registre de recensămînt, registre vamale, condici financiare, condici de cheltuieli și venituri, bilanțuri bugetare, *kanunname*-le etc)^{12 bis},

⁸ Anca Ghiță, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV—XIX*, în „Analele Acad. R.S.R. Mem. Secț. Ist.,” seria IV-a, tomul I (1975—1976), București, 1978, p. 77—80; eadem, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, în „Analele Acad. R.S.R. Mem. Secț. Ist.,” seria IV-a, tomul V, București, 1980, p. 42 și 49—61; B. A. Cvetkova et A. P. Gjaca, *Fragment nouvellement découvert du grand registre celepkeşan pour la Bulgarie du nord-est et la région de Dobroudja (1573)*, în, *Izvestia na Narodnata Biblioteka „Kiril i Metodii”*, tom XIV (XX), 1976, p. 350—360.

^{8 bis} Vezi, de ex., *Izvori za Bălgarskata Istorija X, XIII. Turski Izvori za Bălgarskata istorija. Seria XV—XVI, I—II*, Sofia, 1964, 1966, passim (pentru Giurgiu, Turnu, Nicopol, Silistra etc.).

⁹ Bunăoară, *Török-magyar Oklevéltár* (Documente turco-maghiare), 1533—1739, culese din arhivele din Istanbul și traduse în lb. maghiară de Karácson Imre, ediție îngrijită de Thallóczy L., Krcsmárk I. și Szekfü Gy, Budapesta, 1914; Lukinich Imre, *Erdély területi változásai a török hódítás korában* (Schimbări teritoriale în Transilvania în timpul dominației turcești), 1541—1711, Budapesta, 1918, passim.

¹⁰ *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I (intocmit de M. Guboglu și M. Mehmet), București, 1966; vol. II (intocmit de M. Guboglu), București, 1974; vol. III (intocmit de Mustafa A. Mehmet), București, 1980, passim; vezi și Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV—XVII (mărturiile călătorului Evliya Celebi)*, în „Studii. Revistă de istorie”, tom 18, 1965, nr. 5, p. 1097—1116; M. Guboglu, *Călătoria lui Evliya Celebi Efendi în Banat*, în „Studii de istorie a Banatului”, vol. II, Timișoara, 1970, p. 23—60.

¹¹ *Călători străini despre țările române* (red. resp.: Maria Holban), vol. I (M. Holban), București, 1968, vol. II (M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 1970; vol. III (M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 1971; vol. VI (M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. A. Mehmet), București, 1976 (partea a II-a: Evliya Celebi), passim.

¹² De ex. Tahsin Gemil, *Deux documents tures concernant les waqyfs d'Isaccea*, în „Studia et Acta Orientalia” (XI); Mihai Maxim, *Regimul sării în schelele dunărene după noi documente turcești*, în „RÉSEE”; Valeriu Veliman, *Documente turco-osmane privind vilayetul (eyaletul) Timișoarei*, în „Studii de istorie a Banatului” etc.

^{12 bis} Pentru secolul XVI, vezi de ex.: pentru kazaua Giurgiului, condicile semnate de subsemnatul în *Documente turcești privind kazaua Giurgiului în secolul XVI*, p. 188, n. 6 (deftere de la Arhiva Cadastrului din Ankara). Numeroase documente pentru toate teritoriile ocupate există în marea colecție *Mühimme Defterleri* (74 vol.), completată de *Mühimme Zeyl Defterleri* (6 vol.), de la Başbakanlık Arşivi din Istanbul, microfilmate și pentru D.G.A.S. Tot din această arhivă mai semnalăm: *Maliyeden Müdever Defterleri*. nr. 11, cu 323 doc. din gurre-i muharrem 922/5.II.1516 (*Niğbolu vilāyeti mufassal defteri*); nr. 30 cu 372 doc. din anii 883—923/1478—1479—923/1517 privind veniturile schelelor Tulcea, Giurgiu, Hîrșova (cf. pentru Tulcea: Janos Hóvári, în „Történelmi Szemle”, nr. 3, 1981, p. 430—449); nr. 17.928 din 977—978/1570—1571 cu numeroase documente privind îndeosebi beilerbelicul Timișoarei (p. 19, 27, 29, 30, 31, 47, 58, 62, 100, 148, 161, 167, 181, 193, 217, 218, 228, 233 etc. etc.), Silistra (deci și Giurgiu, Turnu și ținutul dobrogean: p. 2, 8, 53, 54, 55, 118, 133, 141, 146 ș.a.), sangeacheilicul Akkerman (p. 159); nr. 17.929 din 999/1590—1591 privind beilerbelicul Timișoarei (p. 24, 28, 29); nr. 17.930 din 996/1587—1588 privind Timișoara (p. 55, 56, 58), nr. 17.931 din 997/1588—1589 privind Timișoara (p. 1, 4, 10, 11, 14, 19,

care-și așteaptă încă cercetătorii nu numai în arhivele turcești sau în alte țări cu bogate fonduri de documente turcești (țările vecine, Grecia, țările arabe), dar chiar și în arhivele noastre, unde se află deja o însemnată recoltă de microfilme și xerografii după documente turcești, precum și unele piese originale¹³, deși acestea din urmă prea puține față de ceea ce am fi putut avea la dispoziție din arhivele fostelor „raiale” și „pașalicuri”¹⁴. Față de imensul material documentar ce trebuie cercetat și publicat — ne mai vorbind de cel ce urmează încă a fi depistat —, abia dacă ajung eforturile a câtorva generații bune de turcologi de înaltă calificare (cunoașterea „cifrului” *siyakat*, familiarizarea cu diversele categorii de condici, informarea la zi în domeniul studiilor turcologice din marile centre științifice etc.). Nu trebuie, de asemenea, uitate nici numeroasele documente numismatice, pe care ni le scoate cu generozitate la lumină pământul din zonele aflate odinioară sub administrație otomană¹⁵ și de care sînt pline muzeele noastre de-aici în așteptarea cercetării și publicării, după cum nu trebuie neglijate nici sursele epigrafice^{15 bis}, sau, în cazul cetăților, prețioasele săpături arheologice.

În plan *istoriografic*, există deja un număr apreciabil de studii, articole și comunicări consacrate unei zone sau alteia din cele aflate în discuție, într-o perioadă sau alta a istoriei noastre. Grație lor cunoaștem astăzi o serie de lucruri legate de viața social-economică, fiscalitate, schema administrativ-teritorială, evoluția și regimul populației românești. S-a depășit, de asemenea, etapa interpretărilor dogmatice, cînd se pornea de la „concluzii” și prejudecăți spre izvoare și nu invers, cum e firesc în orice cercetare serioasă, cu adevărat științifică. Aducînd, deci, recunoașterea binevenită contribuțiilor din ultimele două decenii, și pe

20, 21, 23, 25), Chilia și Cetatea Albă (p. 26, 28); nr. 17.974 din 996/1586—1587 privind Timișoara (p. 23, 35, 37, 41, 43, 45, 53, 55, 56, 57); nr. 17.961 privind Timișoara (p. 7—9, 11, 13, 25—26, 44—45, 59—60, 65, 70, 72, 75 etc. etc.), sangeacebelicul Silistrei (p. 72, 106, 237, 313 ș.a.), kazalele Akkerman și Djankerman (Oceakov) (p. 23); *Maliye Ahkâm Defterleri* (Condiții de porunci financiare), nr. 2775 din 983/1565 privind sangeacebelicul Akkerman (p. 343, 344, 390, 1190, 1201, 1215, 1226, 1233, 1263 etc.) Chilia și Cetatea Albă (p. 391, 492 b, 590, 725, 771, 955, 1045 (+ Bender)); Chilia (p. 630, 875, 1133, 1341, 1425), kazaua Tekfûgölü (p. 321, 483, 541, 824), beilerbeicul Timișoarei (p. 54, 155, 192, 206, 279, 325, 348 etc. etc.); nr. 725 (Fekete tasnifi, DBMK) din receb 985 (14.IX—13.X.1577) privind schelele Tulcea, Isaccea și Măcin. Dintre documentele turcești microfilmate, existente la Arhivele Statului București, menționăm: rola 81, c. 886—909 (defter din 994—995/1586—1587 privind djizie-ul creștinilor din kazaua Brăilei; semnalat și de N. Beldiceanu în „R&E”, XXXVI/2, p. 225); rola 63, c. 281—321 (*kânunnâme* din sec. XVI privind livalele Silistra și Akkerman); rola 80, c. 623—818 (într-unele altele, reglementări privind vama de la Chilia și Cetatea Albă), rola 53, c. 1—459 (defter din 894—898/1488—1493 cu evidența cheltuielilor prilejuite de repararea cetății Giurgiu ș.a.). M. Guboglu semnalează (în „Revista Arhivelor”, 2/1981, p. 233) încă 10 condiții financiare privind eyaletul Timișoarei, 5 condiții privind Lipova și 3 pentru Ineu, toate păstrate la Başbakanlık Arşivi din Istanbul.

¹³ Mihael Guboglu, *Catalogul documentelor turcești din depozitele Arhivelor Statului și ale Academiei R.S.R.*, vol. I, București, 1960; vol. II, București, 1965, passim.

¹⁴ Cf. Tudor Mateescu, *Arhivele din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Revista Arhivelor”, an LI(1974), vol. XXXVI, nr. 1—2, p. 232—233; A. Decei, *Sursele istorice turcești privind stăpînirea otomană în Banat*, în „Studii de istorie a Banatului”, vol. VII, 1970, p. 9—23.

¹⁵ Mihai Maxim, *Un tezaur otoman descoperit la Nalbant, jud. Tulcea* (comunicare la Fac. de Istorie a Univ. București, 20.04.1981, în curs de publicare).

^{15 bis} H. Chircă și C. Bălan, *O inscripție din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în „SMIM”, III, 1959, p. 359—364; M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)*, în „Studii. Revista de istorie”, nr. 2—3, IX (1956), p. 175—189 (variantă franceză în „SAO”, I, 175—189).

care cititorul le va găsi încorporate în paginile ce urmează, trebuie totuși să facem îndată precizarea că aproape toate acestea sînt marginale și ocazionale în preocupările cercetătorilor respectivi. Cu atît mai mult se cuvin remarcate și elogiante eforturile stăruitoare, de-o viață, ale profesorului Nicoară Beldiceanu consacrate, încă de la elaborarea tezei de doctorat, Chilieii și Cetății Albe, „Moldovei otomane”, rupte din trupul Moldovei istorice la 1484¹⁶, precum și mai recent cercetările sistematice, perseverente, consacrate — tot într-o teză de doctorat de Anca Ghiăț Dobrogei otomane¹⁷. Credem că numai pe această cale a eforturilor metodice, de anvergură, a *tratării monografice*, pe zone și perioade bine delimitate, prin folosirea directă, fără traduceri intermediare, a izvoarelor și — în mod ideal — în colaborare pluri-disciplinară (cu arheologi, lingviști, etnografi etc), se poate progresa cu rezultate eficiente și durabile în cercetarea trecutului teritoriilor înstrăinate.

Subsumînd rezultatele cercetărilor de pînă acum, utilizînd datele izvoarelor publicate (și revăzute, fiecare în parte) și aducînd, totodată, informații suplimentare din documente turcești inedite, paginile ce urmează își propun să ofere o *imagine sintetică și unitară* asupra teritoriilor românești aflate sub administrație otomană în secolul XVI, spre a umple astfel — cu un ceas mai devreme — un gol istoriografic, resimțit și de publicul larg, iubitor de istorie.

Mai facem o precizare de ordin *terminologic*: în expunerile noastre e de preferat utilizarea terminologiei oficiale, concrete, de epocă. Astfel, în secolul XVI nu întîlnim nici termenul de „pașalic”, nici cel de „raia”. În sens larg, „pașalic” înseamnă „teritoriu supus jurisdicției unui pașă” și, în această accepțiune, e valabil pentru toate teritoriile încorporate în Imperiul otoman, indiferent dacă acel pașă își avea sau nu reședința pe teritoriul românesc sau dacă subalternul său de aici sangeacbeiu — purta sau nu oficial titlul de pașă. Dar în sens restrîns, ca unitate teritorial-administrativă, termenul nu se poate aplica în secolul XVI decît pentru pașalicul (= *beylerbeylik*-ul, *vilayet*-ul sau *eyalet*-ul) de Timișoara, pe toată durata existenței sale. Din secolul XVII el se poate însă aplica și la beilerbeicurile de Oradea și Ineu, precum și tuturor sangeacbeicurilor din teritoriile românești, căci atunci titularii lor purtau titlul de pașă. Cit privește termenul de „raia” (arab. *ra'yet*, pl. *re'âyâ* — 1. *turmă*; 2. *supuși, populație*), acesta desemna în actele oficiale ale

¹⁶ N. Beldiceanu, *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566). Institutions, société, économie*, London. Variorum Reprints, 1976, (V—VIII); vezi și notele 3 și 5 de mai sus.

¹⁷ Anca Ghiăț, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*. Vol. I. Culegere îngrijită de Eugen Stănescu, București, 1974, p. 43—126; vezi și *supra*-nota 8. Dobrogei otomane din sec. XVI—XVII i-au consacrat lucrări de licență, elaborate sub îndrumarea noastră, Nagy Pienaru (1978) și Anca Radu (Popescu) (1982). De remarcat pentru perioada modernă a Dobrogei (indeosebi) preocupările constante, perseverente, ale lui Tudor Mateescu, concretizate în numeroase contribuții.

¹⁸ După Arnold Toynbee (*Türkiye. Bir Devletin Yeniden Doğuşu*/Turcia. Renașterea unui stat, Milliyet Yayınları, Istanbul, 1971, p. 37—44), în Orient (la otomani, mameluci, Marii Moguli) sistemul de relații dintre suveran și supuși ar fi avut ca model raporturile dintre păstor, conducătorul turmei (= suveranul) și „clîniil ciobănești” (= foștii robi, corpul de gardă), precum și turma propriu-zisă (= supușii de rînd, contribuabili), pornindu-se de la experiența vieții nomade, păstorești a popoarelor tîrcice din Asia. Este o simplificare excesivă a unui sistem mult mai complex (*kul*), cu rădăcini nu numai în Asia, ci și în Orientul Apropiat și Mijlociu (Asiria, Babilonul, Iranul etc.).

Porții categoria „supusă”, contribuabilă a populației (țărani mai ales, dar și meșteșugari și chiar negustori), fie de rit creștin, fie — până în secolul XVII — musulman, categorice deosebită, inferioară, de aceea a „oamenilor săbiei” (militarii), „ai cărții” (clericii) și „ai condeiiului” (birocrații) — categorii „alese”. Or, în „raialele” noastre de la Dunăre intrau nu numai „supuși” („raiale”), creștini sau musulmani, ci și militari și birocrați, de aceea termenul nu se utilizează în actele Porții. Dar, în ochii românilor liberi din Principate¹⁹, rămase ca state tributare²⁰, frații lor din teritoriile ocupate erau „supuși” (*raye, raia*) direct sultanului, ca și pământurile lor, care intraseră în „Casa Islamului” (*dar al-Islam*), în timp ce țara continua să dăinuiească, rămânând în „Casa Păcii” (*dar al-ahd*), cu hotarele, statul, pământurile, instituțiile, legile, credința și limba strămoșească, nestinjenite la ele acasă și recunoscute de „capitulatăii” (*ahid-namele*)²¹. Utilizarea termenului de „raia” semnifică deci pentru români o diferență de statut dintre Principate și teritoriile ocupate, dintre un stat și o provincie, dintre regimul de tributari („vasalitate”) și cel de dominație directă, de ocupație. (Iată de ce ni se pare că termenul corect pentru regimul din provinciile otomane, inclusiv teritoriile noastre, nu poate fi cel de „dominație” pe care-l folosim și pentru Principate, semnificând, de fapt, „suzeranitate”, ci cel de „administrație”, „ocupație”, eventual „stăpânire”). Dealtfel, termenul de „raia” a intrat în cele din urmă și în uzul oficial, fiind folosit astfel cu prilejul încheierii păcii de la Adrianopol pentru a desemna cetățile de la Dunăre cu hinterlandul agricol, retrocedate Țării Românești. În sens restrins însă, ca unitate teritorial-administrativă otomană, termenul nu exista în practica Porții, ci se utiliza cel de *kaza*. Pe scurt, în sens larg, generic, și pentru a evita monotonia în expunere, putem folosi termenii de „pașalic” și „raia”, dar în mod concret, când e vorba de o anumită zonă, este preferabilă utilizarea terminologiei oficiale, contemporane: kazaua Giurgiului, sangeacebeilicul Tighinei, beilerbeilicul Timișoarei etc.

¹⁹ La 1831 s-a întocmit de către un inginer hotarnic oficial (în serviciul Țării Românești) un „plan Topographique du terrain annexé à la forteresse de Brahilow sous le nom de *raya*”, precizându-se limitele sale „depuis l'occupation des Rayas en 1542 jusqu'à l'an 1828” (vezi Radu Perianu, *Raiaua Brăilei*, în „Revista Istorică Română”, t. XV, (1945), p. 334, anexa).

²⁰ Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului în sec. XVI*, p.187. Notăm, totuși, că încă din secolul XVI și până târziu la Tudor Vladimirescu, se utiliza termenul de *raia* (*raiaoa, raialele*) și ca termen global pentru desemnarea supușilor Țărilor Române în raport cu sultanul. Totuși exista o distincție între „raiale” (țărani dependenți, țărani săraci), „beraiale” (populația înstărită) și boieri (*bolarlari, ayan*), pe care o găsim pentru Țara Românească la Evliya Celebi (*Călători străini*, VI, p. 467).

²¹ Despre acest statut, vezi : I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays Roumains (concernant particulièrement la Valachie)*, în „RÉSEE”, X, 1/1972, p. 66—81 și XI, 1/1973, p. 81—97 ; Mihai Maxim, *L'Autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în „RÉSEE”, XVI, 2/1977, p. 207—232 ; idem, *Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Nouvelles études d'histoire”, VI/1, Bucarest, 1980, p. 237—250 ; idem, *Din istoria relațiilor româno-otomane — „Capitulățiile”*, în „Anale de istorie”, XXVII, 6/1982, p. 34—68.

CONDIȚIILE FORMĂRII „PAȘALĂCURIILOR” ȘI „RAIALELOR” PE TERITORIUL ȚĂRILOR ROMÂNE

Instaurarea efectivă a suzeranității otomane asupra Țărilor Române a fost pregătită și apoi asigurată printr-o centură de posesiuni otomane, cu teritorii rupte din trupul acestor țări și având misiunea de a supraveghea mai indeaproape mișcările domnilor moldo-munteni și ale principilor ardeleni și de a controla mai direct punctele strategice și economice de mare însemnătate pentru menținerea dominației otomane în această zonă geografică.

Într-o primă etapă, cînd puterea otomană a atins Dunărea la frontiera sa nordică (sfîrșitul secolului al XIV-lea—începutul secolului al XV-lea), principalul obiectiv al politicii statului otoman în zonă l-a constituit crearea de capete de pod și pemalulsting alfluviului (Turnu, Giurgiu) și de puncte de control în Dobrogea (Enisala, Isaceea), cucerită în cea mai mare parte, în urma campaniilor din 1419 și 1420²², în vederea asigurării noii frontiere naturale și strategice a imperiului și ca mijloc de presiune împotriva Țării Românești, ce acceptase plata haraciului. Această etapă se încheie la 1484, odată cu luarea în stăpînire a gurilor Dunării, în urma cuceririi importantelor centre strategice și comerciale Chilia și Cetatea Albă, precum și cu transformarea Mării Negre în „lac otoman”, moment care înseamnă și instaurarea deplină și efectivă a administrației otomane în Dobrogea²³, cu consecințe din cele mai importante asupra evoluției raporturilor dintre Țările Române și Imperiul otoman.

După căderea Belgradului (1521), Poarta a căutat să creeze noi capete de pod pe malul românesc al Dunării (Severinul—pe la 1524)²⁴, Orșova (1522, 1542 ?)²⁵, spre a controla mai bine fluviul, care devenea acum pentru otomani o arteră vitală de transport pentru succesul expansiunii.

²² Virgil Ciociltan, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412—1420)*, II, în „Revista de istorie”, t. 35, 11 1982, p. 1200—1201; Anca Ghiță, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, p. 123—124. Precizăm că Turnu se mai numea Hălăbniș, Kule sau Nicopolul Mic (Nicopoia Mică). Vezi: Gr. Florescu, *Cetatea Turnu (Turnu-Măgurele)*, în „Revista Istorică Română” t. XV, (1945), fasc. IV, p. 432—464. În izvoarele turcești, Giurgiu apare sub denumirea *Yerkökü* (*Yerköğü*) semnificînd „rădăcina (bulbul) pămîntului”, de la slavul *Jurkova* (N. A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiu. Originile și trecutul ei*, Extras din „An. Acad. Rom.” seria II-a, t. XXXVIII, Mem. Secț. Ist., nr. 13, 1916, 38 p. + 6 pl. Aceeași denumire de *Yerkökü* se utiliza în nomenclatura otomană și pentru Ruse plină în veacul al XVI-lea. Pentru a se face distincția, se folosea pentru Ruse (*Rusi*) denumirea „*Yerkoku* din partea aceasta” (*Yerkökü berü yaka*), în timp ce pentru Giurgiu cea de „*Yerkökü* din cealaltă parte” (*Yerkökü öte yaka*).

²³ Vezi Anca Ghiță, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, p. 117—124.

²⁴ Hurmuzaki, II/3, p. 475—476. După Nicolaus Olahus, care scrie la 1537 că „se împlinesc cam 16 ani sau cam pe atât de cînd am pierdut acest Panat” (cet. Severin, Orșova, Peth, Mehadia), pierderea Banatului de Severin ar fi deci cam prin 1521 (*Călători străini*, I, p. 498). Oricum, cetatea Severinului a fost demantelată de otomani cel puțin în 1419 (V. Ciociltan, *op. cit.*, I, „Revista de istorie”, 10/1982, p. 1200). După M. Bocignoli din Ragusa, la 29 iunie 1524 cet. Severinului ținea încă de unguri (*Călători străini*, I, p. 175).

²⁵ În martie 1522 a fost ocupat de otomani, dar „stadiul actual al cercetărilor nu ne permite să conchidem dacă Orșova a fost încorporată începînd cu această dată în sangeacul de Vidin sau dacă otomanii se mulțumiră să-i demanteleze fortificațiile” (*Actes de Murad III*, p. 15); pentru luarea în stăpînire a Orșovei în anul 1542 vezi informația lui Giovan Andrea Gromo (*Călători străini*, p. 326). Vezi și nota precedentă.

nii lor spre Europa centrală. (Cronologia acestor cuceriri este însă confuză ; oricum de o înstăpînire otomană deplină și definitivă în cetățile amintite nu pare a fi vorba pînă la dispariția regatului maghiar, care a încercat reluarea acelor puncte fortificate). Sfărîmarea rezistenței regatului maghiar în mlaștinile de la Mohács (1526) lasă față în față în lupta pentru hegemonie mondială pe cei doi suverani cu pretenții universale : Soliman Magnificul și Carol Quintul. Se inaugura astfel o nouă etapă și în crearea centurii de „raiale” și „pașalicuri” în jurul Țărilor Române, care, în lumina obiectivului major urmărit, trebuiau supravegheate mai strîns pentru a nu crea dificultăți și complicații în flancul drept al armatelor otomane îndreptate spre Viena.

Ca urmare, după campania din 1538 din Moldova, sultanul Süleyman rupse din trupul acestei țări partea sud-estică (Bugeacul), cu puternica cetate a Tighinei, pe care o transformă, împreună cu zona agricolă din jur, într-un complex militar aflat direct sub administrație otomană — sangeac-beilicul de Bender. În anii următori se organizează și kazalele Brăilei (cetatea a fost ocupată în 1538, dar i s-au anexat cca 50 de sate pare-se la 1542)²⁶ și Giurgiului (1546)²⁷. E de observat aici că aceste anexiuni, făcute „fără violență, fără opoziție”, din trupul Țării Românești, căreia i se rășluiau numeroase sate menite să hrănească cetățile respective, încăleau prevederile „capitulațiilor”, ca garantau integritatea hotarelor țării. În felul acesta, se lua în stăpînire efectivă faimosul „culoar al stepei” din zona nord-pontică și se crea călărîmii tătare un cordon de legătură directă, pe uscat, între Bahçesaray și Buda, trecînd de-a lungul Dunării prin teritoriile românești, cordon prin care se putea interveni mai rapid împotriva Habsburgilor²⁸. Totodată, se crea baza necesară pentru deschi-

²⁶ I. R. Mircea, *Țara Românească și închinarea raialei Brăila*, în „Balcania”, IV (1941), p. 175 („Brăila, probabil ocupată în sept. 1538 este părăsită de Radu Voievod (Paisic) și închinată de sfetnicul lui de căpetenie la Țarigrad în 1539”; Radu I. Perianu, *Raiata Brăilei*, p. 292 („Din toate mărturiile ce ne înfățișează documentele, trebuie să admitem anul 1540, <acceptat și de N. Iorga și de C. C. Giurescu—M.M.> ca începutul fortificării Brăilei de către turci, iar anul 1542, fixat de Comisiunea pentru cercetarea pămînturilor întoarse de la turci, ca dată precisă a ocupării și transformării teritoriului în raia turcească”. Căderea Brăilei, în condițiile unei lupte interne, cu apel la sprijinul Porții, s-a făcut „fără violență, fără opoziție”. După regretatul Ilie Corfus (*Hotarul raialei Brăila la 1695*, în „Revista Istorică Romană”, XV, 1945, fasc. III, p. 335), „Brăila fu luată de turci în anul 1540. După anul 1514 s-a făcut cea dintîi alegere a hotarului raialei”. N. Beldiceanu optează pentru ocuparea Brăilei în 1538 (*Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, p. 221).

²⁷ N. A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiu*, p. 18. Numai descoperirea unor acte de hotărînicie (*sinaurname*) pentru toate noile kazale va putea lămurii definitiv problema datei de organizare a acestor „raiale”.

²⁸ Başbakanlık Arşivi (Istanbul). *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 5, p. 414, doc. 1192 din 15 şaban 943 7 mart. 1566 : G. Elezović, *Iz Carigradskih Turških Arhiva. Mühimme Defteri*, Beograd, 1950, p. 41, nr. 86 ; p. 45, nr. 89 ; p. 91, nr. 452 ; *Cronici turcești*, III, p. 176—178 (Mehmed Raşid) ; *Călători străini*, III, p. 562 (F. Pigaletta) ; II. Inalcik în : *A History of the Ottoman Empire to 1730*. Chapters by V. J. Parry, II. Inalcik, A. N. Kurat and J. S. Bromley. Edited by M. A. Cook, Cambridge University Press, Cambridge New York—Melbourne, 1976, p. 91. Pentru anii 1683 1684 și 1694 cf. V. Mîhorcea, *Raporturile Moldovei și Țării Românești cu țările în secolele XVI—XVIII*, în „Revista de istorie”, tom 32,6/1979, p. 1074, 1080. Justificarea oficială a anexiunii pare a fi fost aceea că aceasta s-a făcut „spre a curma atacurile și certurile vechi ale raialei pentru hotarele Chilicii și Cetății Albe” (Kاتب Celebbrat Constantin Beldiceanu, 1921).

derea, în perspectivă, a unui „coridor” spre Polonia, avînd drept capăt Hotinul și Camenița, așa cum intuise corect Petru Rareș la 1541^{28 bis}.

Prin crearea noului sangeacbeilic al Tighinei (Bender) și Cetății Albe (Akkerman), Dobrogea, care pînă atunci fusese zonă de frontieră (*serhat*) a statului otoman, își pierdea însemnătatea strategică de uscat, de prim-ordin, ca odinioară, devenind, în cadrul sangeacbeilicului de Silistra, iar de la începutul veacului al XVII-lea al beilerbeilicului de Silistra-Oceakov, provincie interioară a Imperiului otoman.

În lupta cu Habsburgii pentru Ungaria și Transilvania, Imperiul otoman a făcut pași decisivi prin ocuparea Budei (1540), transformarea Ungariei centrale și sudice în beilerbeilic și recunoașterea Transilvaniei ca principat autonom sub suzeranitatea Porții (1541), amenințînd astfel în mod nemijlocit părțile Banatului, Aradului, Zarandului și Caraș-Severinului. Poarta urmărea și aici, ca pretutindeni la marginile marelui său imperiu, să creeze capete de pod pentru ocuparea de noi teritorii și în special pentru supravegherea Transilvaniei și a Habsburgilor.

Astfel, în anul 1542 a fost ocupat Seghedinul, care a devenit centrul sangeacbeilicului cu același nume, organizat la sfîrșitul deceniului al cincilea. În 1551, au fost cucerite cetățile și centrele: Cenad, Nădlac, Felnac, Agrișul Mare, Ciacova, Ghilad, Șemlacul Mic, Ilidia, Ciala, Lipova Zădăreni și Păuliș, de către beilerbeilul Rumeliei, Sokollu Mehmed Pașa (viitor mare vizir și figură proeminentă a istoriei otomane). Un an mai tîrziu, aceiași beilerbeil, împreună cu serdarul Ahmed Pașa și cu beilerbeilul de Buda, Hadim Ali Pașa, au cucerit importanta cetate a Timișoarei, deschizînd astfel oștilor otomane drumul spre Transilvania pe valea Mureșului în sus. Rînd pe rînd au căzut în miinile otomanilor cetățile: Șoimuș, Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Cuvin, Șemlacul Mare, Panciova, Făget și altele. În sfîrșit, prin căderea cetății Szólnok, era direct amenințată de otomani și Crișana. Din 1554, cînd la Arad a fost ridicată o puternică cetate otomană, și părțile de la nord de Mureș erau expuse în mod nemijlocit expansiunii otomane. În deceniul al șaptelea, după noi cuceriri, s-a înființat beilerbeilul de Timișoara, care se întindea de la Lipova, Făget, Lugoj, Caransebeș și Mehadia pînă la Tisa și de la Arad și Nădlac pînă la Dunăre.

Paralel cu marea expediție de la Szigetvár din 1565-1566, condusă de Kanuni Sultan Süleyman, în Ungaria de vest și nord, Pertev Pașa a ocupat în toamna lui 1566 cetățile: Gvula, — unde a fost transferată reședința sangeacbeilului de Arad —, Șiria, Ineu, Dezna și Bel (în apropiere de Buziaș, azi dispărută). În acest fel și teritoriile dintre Crișuri și Mureș au căzut sub autoritatea Porții.

Cu excepția cetăților Lugoj și Caransebeș, retrocedate în 1554, împreună cu satele aparținătoare principatului Transilvaniei, toate teritoriile ocupate de trupele otomane între 1551 și 1556 în părțile Banatului, Aradului, Crișanei și Caraș-Severinului au rămas în stăpînirea Porții, fiind organizate în beilerbeilul de Timișoara.

În acest chip, centura de fortificații, zone fortificate sau capete de pod otomane, încingînd de la est la vest trupul Țărilor Române și avînd

^{28 bis} I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culse din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, www.daceroomanica.ro

ca reazem principal Dunărea — controlată de otomani de la vărsare pînă dincolo de Buda — era către mijlocul veacului al XVI-lea creată, ea suferind ulterior doar ușoare modificări (Oradea—1660, Hotin—1713 1715)^{28c}.

Așadar, cea mai mare parte a teritoriilor românești încorporate în Imperiul otoman, au fost rășluite de Poartă prin violență, în urma unor campanii: Chilia și Cetatea Albă, sud-estul Moldovei cu Tighina, Dobrogea, Giurgiu, Turnu, Orșova, Mehadia, Banatul și Crișana, Oradea. Dar au fost și anexiuni care s-au făcut în perioade de pace între Imperiul otoman și țara din trupul căreia se răpea teritoriul: Brăila cu satele înconjurătoare, *kazaua* Giurgiului, unele lacuri din zona Trecătorii Ismail (*Ismail Geçidi*) și altele din zona Calafatului la 1580²⁹, 300—400 de sate din vestul Transilvaniei către sfîrșitul secolului al XVI-lea³⁰, Hotinul³¹. Or, în acest caz se încăleau—repetăm—*ahidname*-lele, care prevedeau ca Poarta „să nu se atingă niciodată și prin nimic” de Țăile Române³², precum și cărțile de hotărnicie (*sınurname*), care fixau și deci garantau noile frontiere dintre Imperiul otoman și țările noastre³³. Dar, prin abuz, sultanul pretindea că aceste țări îi aparțineau, fiind cucerite cu sabia (!)³⁴, și ca atare putea să le „ofere” cui și cînd dorea, în funcție de interesele majore ale Porții. Această interpretare a convenit, desigur, Austriei și Rusiei, care au smuls „sultanului” Bucovina (1775) și Basarabia (1812), deși la Karlowitz (1699) reprezentanții aceluiași sultan, solicitați de poloni să le „ofere” Moldova, au răspuns că Poarta nu are acest drept, că „Moldova este volnică (liberă), că turcilor este închinată, nu este luată cu sabia”, replică pe care ne-o transmite contemporanul Ion Neculce și pe care-o cunoștea și Karl Marx³⁵.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ȘI MILITARĂ

„Raiaua” (de fapt, cum am arătat mai sus, *kazaua*) era un complex militar și economic, aflat direct sub administrație otomană și constînd dintr-o cetate (*kale*) cu o garnizoană militară, un oraș (*varoș*)³⁶, mai

^{28c} Silăhdar în *Cronici turcești*, II, p. 524—526.

²⁹ Mihai Maxim, *L'Autonomie de la Moldavie et de la Valachie*, p. 215.

³⁰ *Cronici turcești*, III, p. 95 (M. Na'ima); P. Cernovodcanu, L. Démeny, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în sec. XVI—XVIII*, București, 1974, p. 72.

³¹ M. Popescu, *Veniturile raialei Hotinului în timpul stăpînirii turcești*, în „Revista Arhivelor”, II, nr. 4 5, 1927 1929, p. 394—402.

³² Mihai Maxim, „*Capitulațiile*”, p. 51 53 (pentru Moldova), p. 58 59 (pentru Transilvania), p. 62 (pentru Țara Românească).

³³ Vezi, în acest sens, protestul domnului Moldovei la 1580 (în Mihai Maxim, *L'Autonomie*, p. 215). O altă *sınurname* din 1552 apud Valeriu Veliman, *Cîteva considerații privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol • Iași, 1982, p. 290.

³⁴ Pentru asemenea pretenții vezi: A. Decei, *Un fetihname-i Kara Boşdan (1538) de Nasuh Matrakçı* în vol. *Fuad Köprülü Armağanı*, Istanbul, 1953, p. 113—124 (pentru Moldova); Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1971, doc. 14, p. 65 (pentru Țara Românească); M. A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976, doc. 21, p. 33 (pentru Transilvania).

³⁵ Mihai Maxim, „*Capitulațiile*”, p. 37 (tot acolo și cunoscuta apreciere a lui K. Marx).

³⁶ Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 28, p. 358 din 27 şaban 984 19.XI.1577; *Cronici turcești*, III, p. 268 (Mehmed Subhi); *Calători străini*, VI, p. 477 (Evlîya Çelbi).

mare sau mai mic, grupind populația civilă de lângă cetate, un port sau o simplă schelă (*iskele*), cu rosturi vamale și comerciale, hambare (depozite) pentru provizii și, în fine, o zonă agricolă de circa 20—50 de sate (sau chiar mai multe), pentru aprovizionarea populației urbane.

Nucleul „raialei” îl constituia cetatea, cu câteva sute de oșteni, întreținuți, de regulă, din veniturile locale sau din regiunile învecinate, potrivit sistemului numit *ogeaklık*. De pildă, în veacul al XVII-lea, din veniturile schelei Chilia se plăteau oștenii garnizoanei Tighina, iar din djizie-ul strins la Isaccea și Rusciuk (Ruse) se plăteau oștenii din garnizoana Cetății Albe³⁷.

Nu avem încă date sigure, oficiale, despre efectivele garnizoanelor otomane din cetățile otomane de pe teritoriul Țărilor Române în secolul al XVI-lea: în orice caz, ele variau de la câteva zeci pînă la câteva sute de oșteni. Cert este faptul că în veacul următor efectivele garnizoanelor cetăților din apropierea frontierelor cu Imperiul habsburgic, Polonia și Rusia vor crește considerabil, în legătură cu ascensiunea Austriei și a Rusiei, cu problema căzătoare și cu conflictele osmano-polone, ajungînd a fi printre cele mai importante din Imperiul otoman³⁸.

Orașele cu populație civilă aveau în centru un bazar, unul sau mai multe caravanseriuri (hanuri) pentru negustori³⁹, una sau mai multe geamii, biserici, școli, băi (*hamam*), dughene, eventual așezăminte de binefacere (*imaret*). Cele mai importante orașe din teritoriile ocupate erau în veacul al XVI-lea: Timișoara, Babadagul, Chilia, Cetatea Albă, Brăila, Giurgiu, Aradul. După un registru otoman din 1586-1587, la acea dată orașul Brăila număra 23 de cartiere, cu 577 de gospodării (*hane*) nemusulmane⁴⁰, deci — multiplicînd cu 4 sau 5 — cca 3000—3500 de creștini, în afară de populația musulmană. O populație de mărime asemănătoare trăia la Cetatea Albă (620 de *hane* la 1579⁴¹, reprezentînd totuși un regres față de perioada anterioară cuceririi)⁴² și la Giurgiu⁴³.

³⁷ Ö. L. Barkan, 1079—1080 (1669—1670) *Mali Yılına Aıl Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri* (Un buget otoman pe anul 1079—1080 1669—1670 și anexele sale), în „Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası”, vol. XVII, 1955—1956, nr. 1—4, p. 272. Tot astfel oștenii de la Chilia erau plătiți din veniturile *mukataa*’lei Tanrıverdi „prin sistemul *ogeaklık*” (*ber veçh-i oçaklık*), adică prin transfer (*havale*). Cf. M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane), Istanbul, 1958, p. 224.

³⁸ Potrivit bugetului otoman din anul financiar 1079—1080 1669—1670 (Ö. L. Barkan, *op. cit.*, p. 272—275), erau plătiți în acel an: 514 oșteni (tunari, călareți, azapi, marinari) din *liva*-ua (sangeacbelicul) Bender, 459 din cetatea Akkerman (împreună cu palanka Yamkhisar—„Cetatea Arsă”, probabil Tintul), 248 din cetatea Chiliei, 148 din cetatea Brăilei, 63 (tunari din cetatea Tulcea, 120 (tot tunari) de la Karaharman (Vadu), 622 de la Oradea (*Varad*), 222 la Ineu (*Yanova*) și doar 18 la Turnu (*Hälöbnik*) și 15 la Iutrakan (*liva*-ua Nicopole).

³⁹ Ca la Cetatea Albă la 1507/1508 (N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, p. 223).

⁴⁰ N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 225.

⁴¹ Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 32, p. 354, doc. 641 din 19 muharrem 987 18.III.1579. În acest firman adresat kadiilor de Cetatea Albă, Tighina și Chilia se menționează că (la acea dată) aceste kazale numărau 761 (de fapt, refăcînd noi calculul: 850) *hane* (gospodării, unități fiscale), din care: 620 *hane* în kazaua Akkerman (Cetatea Albă), 80 în kazaua Bender (Tighina) și 150 în kazaua Kili (Chilia).

⁴² N. Beldiceanu, *La Moldavie ottomane*, p. 246 (20.000 de suflete, din care, după cucerire, însoțită de deportări, „environ 10.000 à 12.000 restèrent sur place”).

⁴³ Cf. Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului*, p. 191 (3.500—4000 de suflete); vezi și M. Na’ima în *Cronici turcești*, III, p. 10.

În schimb, la Babadag, cel mai însemnat oraș din Dobrogea, par a fi fost cca 10—15.000 de locuitori⁴⁴. Populația probabil de mărime asemănătoare a Timișoarei a fost recențată la 1560 și 1579/1580⁴⁵, dar nu cunoaștem încă acele *tahrir defterleri*. În orice caz, numai pe baza datelor relevate de aceste recensăminte oficiale, înfăptuite o dată la 3 ani⁴⁶, 10—15 ani⁴⁷ sau ori de câte ori era nevoie, putem să ajungem la cifre mai aproape de realitate pentru populația teritoriilor administrate de Poartă. Mai aproape de realitate, dar niciodată sigure, pentru că rămâne încă neclară noțiunea (variabilă în funcție de loc și timp) de *hane* (câte persoane cuprindea în medie?)⁴⁸, după cum trebuie să mai avem în vedere o anumită proporție (10%) de scutiți de dări și o alta (20%) de evaziuni fiscale⁴⁹. Alteori, ca la Cetatea Albă la 1569, recenzorii înșiși includeau în aceeași categorie pe celibatari și pe cei însurați (cu familie numeroasă)⁵⁰, or în asemenea cazuri o simplă multiplicare mecanică cu un coeficient mediu de persoane, pentru *hane* atît de diferite, nu acoperă o situație reală.

Totuși, din cercetările profesorului Ö. L. Barkan⁵¹, putem aprecia că și în orașele dobrogene s-a înregistrat în secolul XVI o însemnată creștere demografică (paralel cu una a populației rurale)⁵², așa cum a avut loc (în proporție de cca 80%) în celelalte teritorii otomane și în bazinul mediteranean, în timp ce în eyaletul Timișoarei, după o „drastică scădere a populației” imediat după cucerire⁵³ — scădere care însă trebuie pusă în bună măsură pe seama unei depopulări masive a regatului Ungariei la începutul veacului al XVI-lea⁵⁴, a urmat apoi o restabilire și

⁴⁴ *Călători străini*, III, p. 403 (1596 Paolo Giorgi și „10.000 de focuri”, desigur exagerat).

⁴⁵ Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 3, p. 464, doc. 1385 din 8 zilkade 967/31.VIII.1560; vol. 40, p. 216, doc. 487 din 28 șaban 987/28. X.1579; vol. 43, p. 172, doc. 314 din selh-i cemaziulahir 988/11.VIII.1580. La începutul secolului al XVII-lea, Timișoara ar fi avut 14.000 de locuitori (M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Cetatea și orașul Timișoarei sub ocupație otomană*, în vol. *Timișoara în istorie și contemporaneitate*, Timișoara, 1970, p. 64). După Solakzade (*Cronici turcești*, II, p. 154), cînd a fost cucerită, Timișoara număra, împreună cu tirgușoarele și satele a 17—18 cetăți din jur, „30.000 de raiale”.

⁴⁶ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 21, p. 224, doc. 358 din 21 zilkade 980/25.III.1573 către defterdarul de Şam/Damasc. Poruncindu-i-se să se facă un *tahrir* o dată la 3 ani, în vederea impunerii corecte a capitației (djizie), se precizează că un astfel de *tahrir* nu s-a mai făcut acolo de... 24 de ani.

⁴⁷ István Hunyadi, *Étude comparé des sources fiscales turques et hongroises du XVIe siècle comme base de calcul de la population*, în „Turcica”, XII (1980), p. 139, n. 44 (cu referire la epoca lui Süleyman Kanuni).

⁴⁸ Nejat Göyünç, „*Hane*” *değimi hakkında* (Cu privire la noțiunea de „hane”), în „Tarih Dergisi”, XXXII (1979), p. 331—348. Vezi și nota următoare privind opinia Klarei Hégyi.

⁴⁹ Este opinia împărtășită recent (Vișegrad, 22—31 mart. 1982) de G. Káldy-Nagy și Dávid Géza. Cf. I. Gemil, *Seminar de paleografie și diplomatie turco-osmană*, în „Revista Arhivelor”, 3 1982, p. 309 311; tot acolo și părerea Klarei Hégyi privind diferența dintre *avariz hane* (st) de 4—7 bărbați și *cizye hane* (si) de 8 bărbați.

⁵⁰ Gilles Veinstein, *La population du sud de la Crimée au début de la domination ottomane*, în *Mémorial Ömer Lutfi Barkan*, Paris, 1980, p. 232, nr. 1. Vezi și Géza Dávid, *The Age of Unmarried Children in the tahrir Defters (Notes on the Coefficient)*, în „Acta Orientalia” (Budapest), t. XXXI/3, (1977), p. 347—357.

⁵¹ Ö. L. Barkan, *Essai sur les données statistiques*, p. 27—28, 32—35 (o creștere de 90%—cu unele excepții— în intervalul 1570—1580 față de perioada 1520—1530, ceea ce corespunde cu creșterea de 83,66% înregistrată pentru bazinul mediteranean).

⁵² Vezi evoluția numărului de sate din kazale la A. Ghiață, *Toponimie și geografie istorică*, p. 42 ș.a.

⁵³ Peter Sugar, *Major Changes in the Life of the Slave Peasantry under Ottoman Rule*, în „International Journal of Middle East Studies”, vol. 9 (1978) nr. 3, p. 297.

⁵⁴ După Géza Dávid, 10% din satele regatului Ungariei erau deja părăsite la 1501 (apud T. Gemil, *Seminar*, p. 310).

chiar un ușor progres demografic și în această zonă de *serhat*⁵⁵, după cum o indică ultimele cercetări.

Din punct de vedere administrativ, teritoriile ocupate au fost încadrate în sistemul teritorial-administrativ otoman. În veacul al XVI-lea, toate teritoriile de margine rupte din trupul Moldovei și Țării Românești (inclusiv ținutul dintre Dunăre și Mare) erau înglobate în beilerbeilicul Rumeliei, cu centrul la Sofia, cea mai mare unitate administrativă a Imperiului otoman, iar ținuturile bănățene formau beilerbeilicul separat al Timișoarei. În mod direct, teritoriile amintite erau încadrate în sangeacbeilicuri (livale), subunități ale unui beilerbeilic (vilaiet, eialet). Astfel, în vremea de care ne ocupăm, kazalele Giurgiu și Turnu țineau de sangeacbeilicul de Nicopole⁵⁶, Orșova de sangeacbeilicul de Vidin (la 1586)⁵⁷. Ținutul dobiegean, împreună cu Brăila depindeau de sangeacbeilicul de Silistra, cel mai important de la Dunărea de jos, care și avea reședința la Silistra și la Babadag⁵⁸. Bugeacul cu Tighina au format încă de la 1538 un sangeacbeilic aparte, de Bender⁵⁹. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-a creat și sangeacbeilicul de Cetatea Albă (Akkerman), de care depindea și ținutul Chilieii, formînd un complex militar comun. De asemenea, 6 sangeacbeilicuri Timișoara, Gyula (Arad), Cenad, Lipova, Moldova Nouă (*Modava*, *Modova*) și Ineu (*Yanova*) formau beilerbeilicul Timișoarei⁶⁰, care, în afară de oaste permanentă, cu soldă, mai dădea 2500 de călăreți echipați (*cebelü*)⁶¹.

Cum am arătat deja, pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea sangeacbeii (avînd un singur tui) nu purtau încă titlul de pașă, rezervat doar beilerbeilor (de Rumelia, de Timișoara etc), care aveau două tuiuri⁶².

Sangeacbeilicurile se împărțeau și ele în kazale (de Giurgiu, de Brăila, de Babadag, de Bender, de Akkerman, de Tulcea, de Măcin etc), care constituiau celula de bază a organizării administrative otomane și care cuprindeau fiecare cîteva zeci de sate, grupate și ele în subunități: *nahiye-le*. După un defter al gelepilor din 1573, kazaua Isaccii avea cel puțin 23 de sate, cea a Hirșovei 101 sate (la 1584 minimum 126 sate), Tekfürgölü) (Techirghiol 95 de sate etc⁶³. În funcție de întinderea jurisdicției lor, de prestigiul și însemnătatea strategică a zonei, kadiii se ierarhizau în mai multe trepte: cel dintîi era kadiul de Timișoara cu o „diurnă” (*yevmiye*) de 500 de aspri (la fel ca și kadiii de Istanbul, Edirne, Cairo ș.a.); urmau kadiii

⁵⁵ După István Hunyádi (*op. cit.*, p. 138), chiar în zona de frontieră dintre Imperiul otoman și „regatul Ungariei”, cu populație împărțită între otomani și nobilimea maghiară, în 1564 s-a înregistrat o creștere demografică de 14,5% față de 1536.

⁵⁶ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 12, p. 297, doc. 609 din 17 şevval 978/13.III.1571; vol. 14, p. 919, doc. 1358 din 17 ramazan 978/12.II.1571.

⁵⁷ *Actes de Murad III*, p. 14.

⁵⁸ Vezi nota 56.

⁵⁹ Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, doc. 20, p. 83–84.

⁶⁰ Aynî Ali, ediția citată p. 11/55 (tot acolo, p. 91, s-a citit *Balova* în loc de *Yanova*, din cauza punerii greșite a semnelor diacritice). La Moldova Nouă (*Modava*) a existat o monetrie otomană. Pentru împărțirea administrativă (oscilarea între 6 și 8–9 sangeacbeilicuri, vezi și *Călători străini*, VI, p. 495 (Evlia Çelebi) și Th. Trăpcea, *Aspecte principale privind istoria pašalicului de la Timișoara*, în „Studii și articole de istorie”, XX, 1972, p. 16–17.

⁶¹ Ali Çavuş, ediția Tveritinova (*Agrarnyi stroj*), p. 94.

⁶² M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, p. 262.

⁶³ A. Ghiață, *Toponimie și geografie istorică*, p. 49.

de Chilia, Cetatea Albă, Babadag, Mangalia, Karasu (Medgidia) și Tekfürgölü, cu o leafă zilnică de 300 aspri (aidoma altor cca. 30 de kadii otomani), în timp ce restul kadiilor (de Giurgiu, Tulcea, Hirșova Isaccea etc) aveau numai 150 aspri drept *yevmiye*, iar unii chiar sub acest cuantum până la numai 20 de aspri⁶⁴. Dintre toți kadiii din vecinătatea Moldovei și Țării Românești, mai cu trecere și mai solicitați în pricinile dintre domnii români și creditorii otomani erau cei de Giurgiu, de Brăila și de Bender.

Organizarea provincială otomană, existentă și în teritoriile de la serhaturi, se baza pe principiul fundamental al contrabalansării puterilor, în vederea asigurării autorității necontestate a puterii centrale: astfel, beilerbeii, cu rosturi preponderent militare, nu putea porunci kadiului, cu rosturi juridice, care se putea adresa direct centrului; la rândul său, defterdarul, însărcinat cu controlul finanțelor, nu putea fi tras la răspundere de către beilerbei, ci doar de către Istanbul. În felul acesta, fiecare dintre cei trei dregători de bază ai statului acționau practic independent unul de altul; în același timp, fiecare era prudent în raționamentele cu ceilalți doi, căci aceștia informau centrul asupra conduitei sale. Drept rezultat, spre deosebire de Occidentul medieval, puterea centrală reușea în Imperiul otoman, în perioada clasică, să evite ca întreaga putere — militară, judecătorească și financiară — să se concentreze în mâinile unei singure persoane, ceea ce ar fi putut trezi velleitățile de autonomie față de Istanbul⁶⁵.

Ridicarea unei kazale la rangul de sangeacbeilic, dar mai ales a unui sangeacbeilic la rangul de beilerbeilic (în urma unei reorganizări teritoriale) se făcea cu scopul de a da posibilitatea șefului militar respectiv să poată dispune de trupe și prerogative sporite, în vederea conducerii mai rapide și mai eficiente a campaniilor din acea zonă nevralgică a imperiului⁶⁶. Bunăoară, însemnătatea militară și strategică a Moldovei, relevată de acțiunile lui Petru Rareș, a determinat organizarea serhatului Bender, având direct rangul de sangeacbeilic, precum și ridicarea kazalei Akkerman la rangul de sangeacbeilic. Tot astfel, intensificarea luptelor cu Habsburgii a impus ridicarea sangeacbeilicului de Timișoara la rangul de beilerbeilic, iar conflictele cu cazacii și polonii — reorganizarea sangeacbeilicului de Silistra în beilerbeilic de Silistra-Oceakov.

Spre deosebire însă de teritoriile dobrogene care, în urma anexării Chiliei, Cetății Albe și Bugeacului cu Tighina, au încetat de a mai fi zone de margine (*uc*) ale imperiului, dobândind stabilitatea provinciilor interioare, în Banat și Transilvania n-a existat o graniță stabilă, o delimitare strictă între teritoriile supuse direct Porții și principatul Transilvaniei. Aici se spunea — stăpânirea otomană depindea de cât de lungă era sabia turcului și până unde ajungea defterdarul Porții cu stringerea dării sultanului. După aproape trei decenii de confruntări mărunte cu beilerbeii de Timișoara și de Buda, principii Transilvaniei au ajuns la concluzia că delimitarea frontierelor trebuie „să fie decisă nu pe baza defterelor (registrelor Porții), căci în ele puteau fi și au fost trecute multe (localități),

⁶⁴ *Călători străini*, VI, p. 358, 409, 457, 495 (Evlîya Çelebi); R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, p. 138; II. İnalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age. 1300–1600*, Praeger Publishers, New York–Washington, 1973, p. 170.

⁶⁵ H. İnalcik, *The Ottoman Empire*, p. 118.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 105.

care niciodată n-au fost stăpânite” de otomani, ci prin eliminarea acestor deftere ⁶⁷ (altă mostră de izvor demografic !).

În teritoriile ocupate, regimul juridic era fixat de la Istanbul, prin *kamunname*-le (codice de legi) speciale, care țineau însă cont de prevederile legale anterioare cuceririi. Legea musulmană (șeriatal), bazată pe Coran, pe faptele și spusele lui Muhammad, pe consensul și analogiile juriștilor, și dublată de *kamunname*-lele sultanilor, era aplicată de către kadii, care aveau în același timp și sarcini administrative, fiind considerați de aceea „ochii și mâinile guvernului în provincii”.

Cetatea (*kale*), incluzind între zidurile sale și o cetățuie (*iç kale*—cetatea interioară) ⁶⁸, era comandată de un pircălab (*dizdar* sau *muhafiz*) ; portul era condus de un intendent (*emin*), ajutat de vameși (*gümrukçü*) sau chiar — în românește *vameș, vamoș*). Administrarea unor pescării, ea, de pildă, la Chilia sau Brăila, sau a altor venituri cădea în seama unor naziri (supraveghetori) ⁶⁹. În teritoriile ocupate vor apare și alte instituții otomane: un *subaşı* (rom. subaș), cu misiunea de a veghea la păstrarea ordinii, dar și la stringerea unor redevențe, un voievod (*vojvoda*) pentru stringerea dărilor, un *başbešliaga* (*baş-beşlü agasi*) pentru paza carantinei, un *kapudan* (căpitan) pentru securitatea navigației pe Dunăre, în fine, în orașele mari (Timișoara) un *defterdar*, pentru probleme financiare. E de remarcat că, pentru relațiile cu Țara Românească, s-a instituit mai târziu la Brăila și un dregător special numit capuchehaie (*kapu kehayasi*), ceea ce arată intensitatea legăturilor dintre populația „raialei” și patria-mamă ⁷⁰.

TERRITOIRES ROUMAINS SOUS L'ADMINISTRATION OTTOMANE AU XVIe SIÈCLE (I)

RÉSUMÉ

En utilisant des données fournies par des sources turques, même inédites (tirées des Archives de la Présidence du Conseil d'Istanbul) ainsi que d'autres sources et des conclusions des dernières recherches, l'auteur tâche de retracer une image synthétique et unitaire sur la vie des territoires roumains administrés directement par la Porte au XVIe siècle et connus dans l'historiographie roumaine sous la dénomination de *pachalyk's* et *raïa's*, à savoir : Khilia, Cetatea Albă (Akkerman), Tighina (Bender), Brăila, la Dobroudja, Giurgiu, Turnu, Orșova, Timișoara (et tout le Banat), Lipova, Cenad, Arad, Moldova Nouă (Modava), Ineu.

⁶⁷ Lukinich Imre, *Erdely területi változásai a török hódítás korában, 1541—1711*, Budapest, 1918, p. 176.

⁶⁸ *Călători străini*, VI, p. 415.

⁶⁹ Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 67, p. 70, doc. 167 din evasit-i rebiüllevvel 999/17.I.—26.I.1591 (la Brăila, pentru stringerea orzului).

⁷⁰ R. Perianu, *Raiua* www.dacoromanica.ro

La première partie de l'étude (rédigée pour le traité d'*Histoire de Roumanie*) relève—d'après quelques considérations d'ordre historiographique et terminologique—les circonstances historiques et les raisons stratégiques de la formation par les Ottomans de ces provinces implantées sur le territoire des Pays Roumains, l'encadrement de ces provinces dans le schéma administratif et militaire de l'Empire Ottoman. L'auteur met en évidence la nette différence entre le régime de ces territoires, occupés et administrés directement par les Ottomans, et le statut autonome des Principautés vassales de Transylvanie, de Moldavie et de Valachie, qui ont toujours conservé leurs propres États, princes, terres, classes dominantes, institutions, lois etc.

POLITICA ECONOMICĂ A BURGHEZIEI FRANCEZE ÎNTRE 1789—1815

DE

NOROCICA COJESCU

Interesele materiale ale burgheziei franceze la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, determinante pentru gândirea și acțiunea ei economică au slujit „conștient sau inconștient principiului care dirijează ițele progresului istoric”¹, au impulsionat procesul de formare și dezvoltare a relațiilor de producție capitaliste în Franța și în Europa.

O bibliografie foarte bogată, însumind mii de titluri consemnează interesul istoricilor pentru perioada 1789 — 1815. Dacă în istoriografia Revoluției problematica economică este cuprinsă în lucrări de sinteză și tratată în umbra evenimentelor politice, epoca napoleoniană beneficiază de numeroase studii consacrate diferitelor sectoare ale vieții economice. Această tratare în planuri și din perspective diferite a problemelor economice a permis interpretarea fragmentată a unui complex proces istoric, neglijându-i elementele de unitate, exprimate printr-o remarcabilă continuitate de direcțiile fundamentale ale politicii economice în perioada 1789 — 1815. Expansiunea economică, creșterea veniturilor capitaliste, extinderea bogăției și puterii burgheziei timp de un secol au făcut ca la sfârșitul secolului al XVIII-lea Franța să se afle în pragul revoluției industriale. Erau conturate trăsături ale marii industrii prin folosirea mașinii cu aburi la întreprinderile Creusot, prin producerea fontei pe bază de cocs, prin apariția societăților pe acțiuni². Progresele realizate în economie au determinat în gândirea economică orientarea spre liberul schimb susținută în plan guvernamental de miniștri ca Turgot (1774 — 1776) și Necker (1777 — 1781).

Reglementările feudale privind producția și circulația mărfurilor, organizarea corporatistă pe care se întemeia societatea vechiului regim erau incompatibile cu deplina libertate de acțiune în producție, cu libertatea circulației și impozitul unic necesare oricărei producții capitaliste.

Lichidarea acestor contradicții va constitui primul obiectiv al Revoluției, căci pentru a se dezvolta liber în plan economic burghezia avea

¹ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. I, ESLP, București, p. 498.

² Soboul Albert, *Revoluția franceză*, Edit. științifică, București, 1962, p. 33.

rior (Franța nu va mai atinge suma de 1 miliard F. cit reprezenta volumul comerțului exterior în 1788 decît după 1825 cînd comerțul maritim și colonial va fi restabilit ⁵) în comerțul cu coloniile s-a menținut principiul mercantilist al exclusivității.

Generalizînd o lentă evoluție a ideilor economice cărora le-a creat cadrul juridic adecvat, marea burghezie majoritară în Adunarea Constituantă a garantat libertatea nelimitată a inițiativei private și a încercat printr-o politică externă activă să-și impună supremația economică pe continent.

Aplicarea liberei concurențe în condițiile lipsei de produse agricole, ale dezorganizării economiei, dublate de practicile burgheziei comerciale de ridicare a prețurilor într-un climat de puternică inflație, circulația financiară atingînd la sfîrșitul anului 1791 1,5 miliarde F., masă enormă considerînd că anterior și pînă în 1820 masa monetară aflată în circulație nu va depăși 100 milioane F⁶ a fost o soluție generatoare de tensiuni și frămîntări sociale, de dispute doctrinare avînd ca rezultat radicalizarea unora din măsurile adoptate.

F. Engels atrăgea atenția fără a insista, asupra rolului pe care situația economică, aprovizionarea capitalei și repartizarea alimentelor l-au avut încă din 1789 în desfășurarea evenimentelor, asupra faptului că „mai multe insurecții erau legate de foamete” ⁷.

Dificultățile mari în plan alimentar au determinat atacarea dinspre stînga, de pe poziții radicale a libertății și egalității burgheze, a caracterului sacru și inviolabil al mării proprietăți. Jacques Roux pune la îndoială conținutul libertății atunci „cînd o clasă le poate înfometea pe celelalte al egalității atunci „cînd cel bogat prin monopolul său poate exercita dreptul de viață și de moarte asupra semenilor” ⁸.

Ca mijloace de combatere a lipsei de alimente se cerea stabilirea unui preț maximal pentru „produsele de primă necesitate, materiile prime, salarii, profituri din industrie și beneficiile din comerț”⁹. pedepsirea speculanților, revendicări esențiale ale programului economic al turbațiilor lansate de ziarul „Le Pere Duchesne”, prezente în adresa secțiunilor pariziene către Convenție din 2 septembrie 1793.

Însăși accepciunea pe care poporul o dădea libertății echivala cu supravegherea municipală asupra magazinelor, cu pedepsirea marilor negustori pentru „disimularea” produselor și cu stabilirea de prețuri legale de vînzare.

Sub presiunea crizei alimentare turbații vor revendica adoptarea unei legi agrare după principii egale. Hébert declara că „pămîntul ca și cerul” este al poporului, propunînd ca marile proprietăți să fie împărțite

⁵ Chabert Alexandre, *Essai sur les mouvements des prix et des revenus en France de 1798 a 1820*, Paris, Lib. de Medicis, 1945, p. 310.

⁶ Mousnier R., Labrousse E., *Histoire generale, tome V, Le XVIII-e Siècle*, PUF, Paris, 1967, p. 417.

⁷ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 2, ESPL, București, 1958, p. 641.

⁸ Jacob Louis, *Hébert Le Père — Duchesne chef des sans-culottes*, Paris, Gallimard, 1960, p. 182.

⁹ *Ibidem*, p. 200.

în parcele, concomitent cu intervenția statului în prelucrarea și distribuirea produselor agricole”¹⁰.

Paralel cu ofensiva turbaților, în Convenție s-a accentuat tensiunea între girondini și montagnarzi.

Grupare a elementelor democrat revoluționare, reprezentantă a intereselor burgheziei mijlocii și mici, montagnarzii erau adepți ai adincrii revoluției în sensul egalitarismului mic burghez.

Nemulțumiți de formularea dreptului de proprietate așa cum apărea în Declarația... din 1789 și Constituția din 1791 au proclamat ca ideal social crearea unei Franțe de mici proprietari, proprietatea fiind „dreptul pe care-l are fiecare cetățean a se bucura de atita bunuri cîte îi sint garantate prin lege”¹¹.

Adepți ai liberului schimb ca doctrină și practică economică, montagnarzii s-au situat pe o poziție de mijloc între girondini și turbați. Descifrind realist necesitățile momentului pentru a trece cu bine prin furtunile revoluției s-au pronunțat pentru concesiile în sensul îngrădirii libertății economice și proprietății prin reglementarea distribuției, stabilirea prețurilor, „dirijism economic” ca mijloace de luptă împotriva „acaparatorilor” și a „vieții scumpe”. De pe aceste poziții, în discursul din 2 decembrie 1792 Robespierre critica teza liberalismului economic afirmînd dreptul la existență ca primul drept al omului, considerînd că „numai excedentul este o proprietate individuală, lăsată activității comercianților”¹².

Se puna deci în fața Convenției problema opțiunii între liberalism și intervenționism.

Menținîndu-se pe linia ortodoxiei liberale care asimila taxarea grînelor legii agrare, sub presiunea crizei și creșterii pericolului extern, girondinii au fost siliți să adincească măsurile adoptate anterior, hotărînd în august 1792 parcelarea bunurilor emigranților puse în vînzare, și suprimarea unor obligații feudale declarate răscumpărabile, înlocuind în mai 1793, fără a aboli libera concurență, comerțul cu grîu și făină printr-un sistem etatist de colectă și distribuire.

Fenomenele economice s-au agravat în 1793. Prăbușirea asignatului care în iulie reprezenta 30% din valoarea sa nominală”¹³ a atras după sine stocarea mărfurilor, creșterea speculei, urcarea rapidă a prețurilor și evaziunea capitalurilor peste graniță.

În împrejurări în care revoluția și republica erau amenințate de coaliția statelor feudale-absolutiste, iacobinii, cu ajutorul maselor au reușit să elimine din Convenție majoritatea reprezentanților marii burghezii, recurgînd la teroarea revoluționară ca armă împotriva contrarevoluției interne și externe.

Dictatura iacobină a reprezentat încercarea de compromis între interesele contradictorii ale burgheziei revoluționare și cele ale maselor pentru realizarea unei unanimități revoluționare capabilă să asigure obținerea victoriei militare și economice „Trebuie, nota Robespierre, ca poporul să

¹⁰ *Ibidem*, p. 300.

¹¹ Robespierre Maximilien, *Discours et rapports*, Fasquelle, Paris, 1908, p. 218.

¹² Mathiez Albert, *Etudes sur Robespierre*, Editions Sociales, Paris, 1958, p. 119.

¹³ Soboul A. *op. cit.*, p. 284.

se alieze cu Convenția și aceasta să se servească de popor”¹⁴. Necesitatea salvării revoluției și apărării cuceririlor ei au obligat burghezia să continue adâncirea revoluției, realizând etapa ei democratică, adoptând economia dirijată și naționalizarea ca măsuri provizorii. Ziarul „Le Père Duchesne” consemna că „ghilotina ambulantă ne va deschide grinarele în 15 zile, Parisul și întreaga Republică vor avea alimente asigurate pentru întregul au”¹⁵. Problema politică și cea economică se subsumau problemei apărării naționale.

La 17 iulie 1793 Comitetul Salvării Publice, suprima toate obligațiile feudale fără răscumpărare eliberând proprietatea funciară, dând o lovitură puternică economiei contrarevoluționare și determinând creșterea sensibilă a numărului proprietarilor agricoli¹⁶.

Producția a fost în mare parte naționalizată direct prin crearea manufacturilor de stat, sau indirect prin furnizarea materiilor prime necesare, prin reglementare și control, rechiziții și fixarea prețurilor maximale.

Legea din 29 septembrie aplica maximumul general prin care prețurile și salariile erau blocate la nivelul anului 1790 mărite cu 1/3 pentru produsele de primă necesitate adăugându-se coeficienți variabili pentru cheltuielile de transport și un beneficiu limitat pentru comercianți. Saint-Just, relevând caracterul provizoriu al măsurii îi semnala inconvenientele sociale „dușmanii poporului... au cumpărat deasupra maximumului. Produsele au încetat să fie furnizate datorită avariției celor care le vindeau, prețurile au scăzut, dar mărfurile au fost rare”¹⁷. Aplicarea prețurilor maximele apără în mod real interesele categoriilor sărace, dar blocarea concomitentă a salariilor lovea direct în interesele muncitorilor. Această contradicție a politicii iacobine evidenția limitele de clasă ale burgheziei democratice¹⁸. Prin taxarea generală a mărfurilor puterea publică controla comerțul interior și prin aceasta guverna în mare măsură circulația. S-au creat instituții care se ocupau de activitatea economică.

Comisia aprovizionării înființată la 27 octombrie avea atribuții de minister economic, de comitet de prețuri și de direcție de control. În îndeplinirea acestor sarcini a fost secondată de reprezentanții în misiune, de societățile revoluționare, de teroare. Din noiembrie, comerțul exterior naționalizat intrase în competența agenției de comerț a Comisiei, care trimitea agenți în țările neutre pentru procurarea materiilor prime, rechiziționa vapoare comerciale, înființa antrepozite în porturi și făcea eforturi pentru a exporta obiectele de lux rechiziționate. În februarie 1794 Comisia s-a scindat în Comisia de agricultură și arte și Comisia de comerț și aprovizionare, aceasta din urmă desființată, în ianuarie¹⁹.

¹⁴ Jacob L., *Op. cit.*, p. 207

¹⁵ *Ibidem*, p. 207.

¹⁶ Lesourd J. A., Gerard C., *Histoire economique du XIX et XX siecle*, vol. I, A. Colin, Paris, 1963, p. 198.

¹⁷ Saint-Just, *Oeuvres completes*, vol II., Paris, Charpentier et Fasucle, 1908, p. 82.

¹⁸ Manfred A. *La Revolution francaise* în Manfred și colectiv, *Histoire de la France de la Revolution de 1789 a la fin de la Premiere guerre mondiale*, Editions du Progres, Moscou, 1978, p. 58.

¹⁹ Godechot J., *Les institutions de la France sous la Revolution et l'Empire*, PUF, Paris, 1951, p. 55—356.

Se poate afirma că din toamna 1793 centralizarea puterii economice în mâinile statului a fost totală.

Legile revoluționare au asigurat victoria militară, armata franceză, depășind în 1793 — 1794 granițele naționale. Victoria economică în schimb a fost efemeră, incompletă și oneroasă pentru micul comerț orășenesc, fermieri și salariați.

În Convenție, gruparea indulgenților care se forma în jurul lui Danton devenea ostilă legilor revoluționare. În decembrie 1793 Camille Desmoulin, făcea elogiul libertății comerțului arătând în coloanele „Bătrî-nului Cordelier” că „libertatea nu înseamnă mizerie” și că ea nu rezidă în „egalitatea privațiunilor”²⁰. La rîndul său Grivel, observator al ministerului de interne, specialist în probleme alimentare acuza maximul de a fi cauza lipsurilor și indica modificările care trebuiau aduse legii²¹.

Persistența crizei a furnizat argumente și hebertiștilor care cereau aplicarea strictă a terorii economice.

Inconsecvența burgheziei democratice din cadrul Comitetului Salvării Publice, liniile sale de clasă, au avut ca urmare înlăturarea elementelor indulgente, cît și a turbaților, ghilotinarea acestora la 24 martie 1794 avînd semnificația izolării sale de mase, ceea ce a făcut posibilă lovitura din 9 thermidor (27 iulie) marcînd sfîrșitul revoluției democratice.

Dacă măsurile adoptate în timpul dictaturii iacobine au înlăturat definitiv elementele feudale din economie prin abolirea tuturor privilegiilor, aceeași s-a datorat influenței maselor care i-au obligat pe iacobini să aplice „metode plebee” revoluționare pînă la capăt. Aceste măsuri au contribuit în mod direct la sporirea puterii celor bogați, la instituirea puterii economice a marii burghezii, ca o consecință directă a contradicțiilor inerente revoluției burgheze²². În 1794 revoluția „a înghețat” adîncirea ei însemnînd depășirea cadrelor societății burgheze. Victoriile militare au permis burgheziei să impună renunțarea la metodele revoluționare, la economia ținută. Convenția thermidoriană a suprimat la 24 decembrie 1794 prețurile maximale și reglementarea comerțului. Consecințele au fost dezastruoase. Criza s-a agravat pericolos. Asignatul și-a pierdut orice valoare. În aprilie 1795 el reprezenta 8% din valoarea nominală, în iulie numai 3%²³, ceea ce a determinat suspendarea vieții economice. Indicele costului vieții considerînd 1790 ca bază (100) a crescut galopant atîngînd 2180 în iulie, 3100 în septembrie, 5340 în noiembrie 1795²³.

Revenirea la măsurile anului II a fost inefficientă, contribuind la discreditarea conducerii politice.

Noua formă de guvernare, Directoratul, instituit la 25 octombrie 1795 avea ca principal obiectiv redresarea situației economice. În politica economică, al cărui artizan a fost Francois de Neufchateau, s-a revenit pe plan intern, la libera concurență, în relațiile economice externe, directorii fiind adepții unui naționalism economic antienglez prin vocație, proțecționist prin tradiție.

²⁰ Jacob, L., *op. cit.*, p. 255.

²¹ *Ibidem*, p. 252.

²² Manfred A., *op. cit.*, p. 60

²³ Soboul A., *Le Directoire et le Consulat*, PUF, Paris, 1972, p. 9.

Pentru a asigura eficiența măsurilor preconizate s-a pornit de la necesitatea cunoașterii situației din economie, reluându-se tradiția anchetelor administrative din timpul Vechiului Regim și Comitetului Salvării Publice. Piatra de încercare a politicii economice a constituit-o rezolvarea situației financiare. După eșecul încercării de revenire la moneda metalică, soluția la care s-a recurs a fost bancruta parțială a statului legiferată la 30 sept. 1797. Problemele economice reveneau Ministerului de interne, activitatea secțiilor a treia și a patra din cadrul său avînd ca scop supra-vegherea și încurajarea industriei și agriculturii.

Pentru încurajarea industriei s-a recurs la organizarea expozițiilor, prima în 1798 pe Cîmpul lui Marte cu participarea a 110 industriași dintre care 23 premiați. A fost încurajată reparația societăților de agricultură — 14 în 1799 și recompensarea celor mai merituoși agricultori cu prilejul unei sărbători naționale special instituită ²⁴.

În perspectiva încheierii păcii, Directorii au făcut eforturi pentru a trata cu străinătatea. S-a încercat crearea unei uniuni vamale între Franța și aliații săi continentali, legea vamală din 6 august 1796 instituind facilități de tranzit între statele aliaste. În ianuarie 1797 Spania a încheiat o uniune vamală cu Franța, apoi Olanda, care în 1798 a interzis importul mărfurilor engleze și în sfîrșit statele de pe malul stîng al Rinului ²⁵. S-a intensificat comerțul cu statele neutre și în special cu S.U.A.

Cu replică la blocada engleză, legea din 31 octombrie 1796, ordona capturarea oricărui vas care transporta produse engleze, inclusiv a navelor neutre aflate sub control englez. Blocada depășea astfel caracterul mercantilist, devenind un mijloc de a împinge Anglia la faliment și a o sili să capituleze, căci majoritatea burgheziei franceze considera puterea economică a Angliei sprijinită pe un sistem de credit aberant și pe exportul către continent.

La sfîrșitul Directoratului industria se refăcea greu și se adapta cu dificultate frontierelor lărgite. Filaturile de lînă din Lille foloseau în 1797, 60 de lucrători, față de 360 în 1788 și se plîngeau de concurența stofelor de lînă din Limbourg, Verviers și Aachen ²⁶. Insuficiența instituțiilor bancare, lipsa creditului și dobinzile mari, 10 % pe lună, descurajau spiritul de întreprindere. Prețurile agricole scăzute, reducînd puterea de cumpărare a țărănimii, restrîngeau piața de vînzare a mărfurilor. Comerțul exterior se redusese ca urmare a dezorganizării economice și izbucnirii războiului. În 1797 flota comercială de cursă lungă cuprindea doar a zecea parte a unităților de care dispunea în 1789, iar totalul exporturilor din 1799 reprezenta jumătate din nivelul atins înaintea Revoluției ²⁷.

Desființînd reglementările feudale, proclamînd libertatea economică, recunoscînd dreptul la muncă, protejînd proprietatea inventatorului, Revoluția a curățat terenul pentru capitalism accelerîndu-i dezvoltarea, a impulsionat avîntul mării industrii, a asigurat independența țaranului prin desființarea obligațiilor feudale și a consolidat proprietatea mijlocie prin vînzarea bunurilor naționale. Concomitent însă, proclamînd liberta-

²⁴ Godechot J., *op. cit.*, p. 414, 447.

²⁵ Jacques Lacour-Gayet, *Histoire du commerce*, tome IV, Dunod, Paris, f.a., p. 315.

²⁶ Soboul A., *op. cit.*, p. 472.

²⁷ *Ibidem*, p. 413.

tea de a cultiva și împrejmui, suprimînd orice reglementare întărea marea proprietate rurală, favorizată și de libertatea comerțului.

Practic însă datorită perturbațiilor politice, sociale, financiare, emigrației, războiului care au determinat încheierea unor debușee și mărirea prețurilor materiilor prime bilanțul economic al Revoluției s-a caracterizat prin stagnarea agriculturii și decăderea manufacturilor. Singura excepție a constituit-o industria pusă în slujba apărării naționale care a cunoscut o prosperitate deosebită și în dezvoltarea căreia statul a intervenit direct.

În acest context nici instituțiile create pentru a sprijini dezvoltarea economică nu și-au putut atinge scopul. Un raport din 1794 asupra activității Comisiei Artelor și Manufacturilor sublinia faptul că datorită condițiilor în care a trebuit să activeze și cu mijloacele pe care le-a avut „a putut face ceva bine-n detalii, dar n-a putut păstra ansamblul, nici așeza o bază fixă de economie politică”²⁸.

Refacerea și dezvoltarea economiei, era așadar pentru guvernul consular instaurat la 9 noiembrie 1799, o necesitate politică.

Orientat spre război, neîncrezător în comerț și finanțe, Bonaparte considera că statul trebuie să susțină în primul rînd agricultura, care pregătea buni soldați și eventual permitea să se trăiască în economie închisă²⁹, apoi industria consumatoare a materiilor prime indigene. Astfel, politica economică a lui Napoleon s-a afirmat în tradiția mercantilistă a despotismului luminat, a Colbertismului, în cadrul căreia industria deținea rolul principal, spre deosebire de Anglia care și întemeiase mercantilismul pe comerț. Franța trebuia să-și dezvolte industria pentru a vinde în afară, fără ca mărfurile străine să poată fi vîndute pe piața sa.

Mercantilismul ca doctrină naționalistă și etatizantă vizînd creșterea puterii statului prin dezvoltarea bogăției sale; ca doctrină monetară și metalistă, protecționistă și justificînd acțiunea statului constituia în acel moment instrumentul de satisfacere a intereselor de bază ale marii burghezii franceze în dauna intereselor altor națiuni, sacrificarea intereselor lor în general. Așezînd la baza politicii de jefuire a popoarelor cucerite interesul burgheziei franceze de a domina economic, întregul continent, Napoleon a făcut din blocusul continental piatra unghiulară a politicii sale economice.

Ponderea mare a agriculturii în economia franceză, în 1780 ea furniza 73% din venitul național spre deosebire de Anglia unde proporția era de 32 — 35%³⁰ a justificat interesul de care s-a bucurat în epoca napoleoniană. Prin măsurile inițiate în economia rurală Napoleon a urmărit crearea și consolidarea unei pături a țărănimii mijlocii care să dispună de mijloacele și dorința de a face experiența progresului, aptă să preia inițiativa invențiilor. Pentru a populariza noua metodă tehnică a cîmپیilor artificiale s-a pornit o adevărată cruciadă ideologică prin cărți, ziare, discursuri. Societățile de agricultură s-au extins, numărul lor a jungînd la 52 în 1808³¹.

²⁸ Odette Viennet, *Napoleon et l'industrie française. La Crise de 1810—1811*, Plon, Paris, 1947, p. 9.

²⁹ Georges Lefebvre, *Napoléon*; PUF, Paris, 1965, p. 156.

³⁰ Lesourd J. A., Gerard C. *Histoire économique du XIX et XX- siècle*, vol. I, A. Colin, Paris, 1963.

³¹ Jacques Tulard, *Napoleon ou le mythe du Sauveur*, Fayard, Paris, 1969, p. 262.

Prin premiile acordate, prin propagandă erau încurajate și popularizate rezultatele obținute. Pentru a extinde practicarea asolamentului pe scară națională au fost folosite mijloace apropiate de psihologia țaranului, impresionat de fapte. S-au creat ferme model în toate regiunile Franței. Rezultatele acestor măsuri s-au repartizat inegal, pe teritoriul țării existind diferențe puternice între progres și stagnare tehnică de la un arondisment la altul, chiar de la un canton la altul³². Exceptând rutina proprietarilor mici și mijlocii, împotriva progresului tehnicilor agrare și în favoarea extinderii suprafețelor cultivate au acționat și tendința de creștere a prețurilor agricole (culminând cu 1812 cel mai scump an al secolului alături de 1817), mișcarea urbanizării și a populației în general care nu avea o amploare capabilă să declanșeze transformări tehnice decisive în agricultură. Reluarea războiului în 1803, pierderea coloniilor ca și imposibilitatea comunicațiilor cu ele, au determinat acordarea unei atenții speciale culturii bumbacului și sfecei de zahăr, mai ales după invenția lui Dellestert care permitea extracția zahărului din sfeclă. În cultivarea ei a fost angajată inițiativa oficială. Decretul din 5 august 1810 instituția taxe vamale și de consum asupra zahărului colonial, iar cel din 25 martie 1811 prohiba trestia de zahăr ca marfă engleză, hotărând însămânțarea sfecei pe 32.000 ha³³.

Ministrul de interne Chaptal, calcula că 50 000 ha cultivate cu sfeclă puteau furniza zahărul necesar consumului Franței³⁴. Culturile noi, cartoful, plantele industriale au fost admise în măsura în care nu răsturnau sistemul culturilor tradiționale. Încurajate de prețurile mari datorate lipsei mijloacelor de aprovizionare, ele au cunoscut pe plan local succese spectaculoase, cum este cazul în Normandia cu o specie de varză ale cărei semințe furnizau ulei și a cărei cultură excesivă în cimpia Caenului și în regiunea Caux a fost pe punctul de a agrava criza din 1812³⁵. Dorind să facă din țările supuse furnizoare de produse agricole, administrația franceză a încurajat în Italia societățile de agricultură, reîmpăduririle, lucrările de irigații în văile riurilor Mincio și Adige, cele de desecare din zona Veronei, stinile model. Pe ansamblu se poate aprecia că progresele agriculturii au fost lente; culturile de bază au rămas cele tradiționale, cele noi apărând ca experimente neasimilate de masa producătorilor rurali. Creșterea veniturilor țărănimii a determinat creșterea puterii sale de cumpărare, fenomen în care Jean Marzewski vede unul din cele două motoare ale dezvoltării industriei franceze alături de introducerea mașinilor și implicit lărgirea pietii interne în condițiile în care dezvoltarea industriei capitaliste „de serie” depindea în bună măsură de capacitatea de absorbție a acesteia.

Pentru a cunoaște situația industrială a diferitelor regiuni, posibilitățile lor de dezvoltare, pentru a stabili măsurile cele mai eficiente de intervenție s-a instituit din 1800 un birou de statistică. Anuarele departamentale, consemnau la rîndul lor periodic situația din economie, periodicitatea

³² vezi Louis Bergeron, *Problemes economiques de la France Napoleonienne*, în „Revue d'histoire moderne”, juillet-septembre 1970, p. 493.

³³ *Correspondence de Napoleon Ier*, publiee par ordre de l'empereur Napoleon III, Plon-Dumaine, Paris, tome 21, doc. 17485, p. 574.

³⁴ Chaptal Jean-Antoine, *De l'industrie française*, Plon, Paris, 1821, vol. I, p. 161.

³⁵ Bergeron L., *L'epoque Napoleonienne. Aspects Industriels*, Ed. du Seuil, Paris, 1972, p. 180.

lor permițind corectarea erorilor și urmărirea variațiilor statistice. Pentru dezvoltarea industriei Napoleon a sesizat importanța fundamentală a modernizării fabricației prin mașină. Chaptal consemnând revoluția realizată de folosirea mașinilor nota că „nivelul industriei unei țări se apreciază în funcție de numărul mașinilor, nu de cel al muncitorilor”³⁶.

La dispoziția întreprinzătorilor a fost pusă propaganda oficială: prospecte privind avantajele sistemului Douglas sau ale suveicii zburătoare însoțind corespondența prefectilor, instrucțiuni asupra avantajelor huilei față de cărbunele de lemn etc.

Au fost încurajați, susținuți financiar, onorați, decorați întreprinzătorii particulari doritori să achiziționeze mașini. Douglas a primit începând din 1804-40.000 livre pentru a accelera difuzarea mașinilor de tuns, tors, filat și broșat iar în 1810 și-a depus candidatura la premiile decenale argumentînd-o prin aceea că a furnizat „949 mașini în 100 fabrici, răspindite în 38 de departamente în decurs de 10 ani”³⁷. S-au creat instituții cu caracter național destinate stimulării gândirii creatoare, popularizării și încurajării mașinismului. În 1801 a apărut Societatea de Încurajare a Artelor și Industriei care prin membrii ei era o emanație a guvernului, purtătoarea lui de cuvînt, președinte fiindu-i ministrul de interne și chimistul Chaptal, iar între membri figurînd matematicianul Monge, Frochot prefectul Senei, chimistul Bertholet, medicul Recamier. Societatea s-a preocupat de tot ceea ce putea promova progresul tehnic și ameliora producția. Legătura ei cu producția este nemijlocit exprimată de parcurgerea listei premiilor puse în concurs: mașină de tors și pieptănat lina în 1801, mașină de filat bumbac în 1802, pregătirea oțelului topit în 1805 etc. Între inventatorii premiați figurează Jaquard (1752-1834) autorul războiului pentru țesutul „stofelor cu model sau broșate fără ajutor manual”³⁸. Ph. de Girard (1775-1845) constructorul unei mașini cu vapori, devenit celebru datorită mașinii de filat inul.

Eficiența politicii de stimulare a gândirii creatoare și a progresului tehnic este relevată și de numărul brevetelor de invenții eliberate care a evoluat astfel: în 1800 — 16; 1801 — 28; 1803 — 32; 1804 — 36; 1805 — 54; 1806 — 67; 1810 — 78; 1811 — 45; 1812 — 65; 1813 — 69³⁹.

Au fost create organisme permanente care să stabilească o strînsă legătură între guvern administratorii locali și administrații pentru a întreține emulația, pentru a răspîndi noutățile tehnice și a difuza mașinismul. Decretul din 12 aprilie 1803 înființa Camerele Consultative de manufacturi, fabrici, arte și meserii, care aveau funcția de intermediari între industrie și puterile publice, de informatori despre activitatea industrială⁴⁰.

În 1810 s-a înființat Consiliul Superior al comerțului și manufacturilor, transformat în minister în iunie 1811, avînd ca atribuții: conducerea și administrarea comerțului, manufacturilor și reglementărilor de poliție

³⁶ Chaptal J. A., *op. cit.*, vol. II, p. 29.

³⁷ Odette Viennet, *op. cit.*, p. 25.

³⁸ Meynier A., *L'industrie française de 1800 a 1814*, în „Revue de l'institut Napoleon”, nr. 2/938, p. 13.

³⁹ Chabert Al., *op. cit.*, p. 147.

⁴⁰ Cambaceres Jean-Jaques Regies de, *Lettres inédites a Napoleon 1802—1814*, Klincksieck, Paris, 1973, p. 85.

referitoare la ele... examinarea diferitelor procedee de îmbunătățire a fabricilor”⁴¹. Marii industriași, Ford, Perier, Oberkanph, Richard și Lenoir, au beneficiat în momentele de criză de sprijinul personal al lui Napoleon care le-a acordat subvenții și comenzi de stat⁴².

Un mijloc de încurajare a industriei și de popularizare a rezultatelor obținute a fost reluarea practicii de a organiza expoziții : în 1801 cu 229 exponate, în 1802 cu 504 exponate, în 1806 cu 1422 exponate⁴³. Aceste măsuri au fost completate de rezolvarea situației financiare și crearea unui climat de încredere pentru întreprinzători. Legea din 28 martie 1803 fixa (pentru 125 de ani) carta monetară a Franței specificând caracteristicile francului. Fabricarea noilor monede a început imediat, la 25 iunie existind deja 9124, 954 piese de argint și 4702,560 piese de aur de 40 F⁴⁴. Dorită de negustori și industriași, de guvern, la 13 februarie 1800 s-a constituit Banca Franței, ca bancă de emisiune, depozit și scont⁴⁵ căreia în 1806 prin numirea guvernului i s-a accentuat dublul caracter, guvernamental și privat. Napoleon a înțeles importanța creditului în viața generală a țării, controlul pe care îl exercită asupra producției industriale și circulației comerciale și a dorit să creeze și să subordoneze această putere de control guvernului. Banca Franței a apărut ca un instrument care să sprijine tezaurul public, să susțină cursul rentei și să-i dirijeze acțiunea.

Chiar dacă în plan economic nu a avut contribuția așteptată, Napoleon însuși recunoscând „economia în ajutoarele pe care le-a dat comerțului”⁴⁶, nici nu a reușit să devină națională în sens geografic, instituția se va dezvolta oferind guvernului o pirghie de control principală asupra economiei. Rezultatul acestor măsuri a fost creșterea producției industriale din 1802 pînă în 1810, cînd depășește cu peste 50% producția din 1780⁴⁷.

Istoriografia a subliniat rolul avut în această primă fază a industrializării de marile întreprinderi cu tendințe aproape monopoliste, de practica unei puternice integrări verticale, ceea ce demonstrează faptul că inițiativele au aparținut unor grupări de întreprinzători ale căror aptitudini tehnice, financiare, psihologice au fost determinante. Este cazul lui Richard și Lenoir posesorii unor întreprinderi „gigant” la Paris, care coordonau țesutul și filatura în Basse — Normandie și Picardia orientală,⁴⁸ al lui Roman care a integrat filaturii de la Wesserling în 1802 un atelier de țesut cu suveică zburătoare și un atelier de imprimat cu rulou în 1803⁴⁹. Burghezia franceză în majoritate a rămas însă dominată de rutină. În Franța nu s-a creat o psihologie colectivă în favoarea introducerii mașinismului similară cu cea care cuprinsese burghezia engleză la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ceea ce explică ritmul lent al dezvoltării industriale.

⁴¹ *Correspondance de Napoleon I-er*, tome 23, doc. 18436, p. 189—190.

⁴² *Ibidem*, tome 9 doc. 7131, p. 1 ; tome 10, doc. 8547, p. 370, doc. 8553, p. 373 ; tome 14, doc. 11551, p. 171, doc. 11969, p. 506—507.

⁴³ Meynier A., *op. cit.*, p. 69.

⁴⁴ Cambaceres. J. J. *op. cit.*, vol. 1, p. 61.

⁴⁵ Sirey, *Recueil general des lois et desarrrets...* partea a II-a, I—III, 1803—1804, Paris, 1827, p. 605—615.

⁴⁶ *Correspondance de Napoleon*, I, tome 9, doc. 7500, p. 219, tome 11, doc. 9099, p. 126, tome 17, doc. 14305, p. 582.

⁴⁷ Bergeron, L., *op. cit.*, p. 495.

⁴⁸ vezi Chabert Al. *op. cit.*, p. 361, Viennet O., *op. cit.*, p. 74.

⁴⁹ Vergeron L., *op. cit.*, p. 503.

Politica de blocus și restringerea piețelor datorită războaielor, dorința de a cuceri piața continentală au determinat burghezia franceză să recurgă la aplicarea rezultatelor științei în anumite domenii ale producției, să orienteze știința spre cercetarea aplicată. Exemplul tipic îl oferă chimia care progresând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea era pe cale să asigure substituirea cu produse artificiale a celor naturale în albitul, apretul și imprimarea țesăturilor, în fabricarea săpunului.

Acestei industrii în ascensiune, într-o epocă istorică axată pe formarea statelor naționale, burgheze și independente, în care politica economică începea să se confunde cu cea națională a popoarelor, când concurența devenise inevitabilă prin dezvoltarea industriei, dependentă de schimburiile internaționale, Napoleon a încercat să-i rezerve întreaga piață continentală de 80 milioane consumatori, teoretic favorabilă expansiunii industriale care susținea inovația tehnică. Influențată de două secole de Colbertism, burghezia franceză a încercat să domine piața continentală printr-un sever protecționism vamal la adăpostul căruia industria să se poată dezvolta nestingherit, prin eliminarea concurenței engleze datorită politicii de blocus și prin transformarea Europei într-un sistem economic pus în slujba industriei franceze, celelalte state furnizându-i materiile prime necesare. Instrumentul de care s-a servit a fost războiul, victoriile napoleoniene însemnând pentru țările învinse sau vecine un imperialism economic brutal, căci, preluând remarca lui M. Dunan, în plan economic Napoleon nu a avut aliați ci tributari⁵⁰. Fără a reinnoi formal interdicția pronunțată de Directorat împotriva produselor engleze, în mai 1802 erau ridicate drepturile vamale și se taxau cu 50% mai mult produsele coloniale care nu proveneau din coloniile franceze. Pentru a se eschiva de monopolul comerțului englez cu produse tropicale Bonaparte a inițiat o politică colonială activă și a trecut la o adevărată „febră” a construcțiilor navale⁵². Politica externă anexionistă însemna noi piețe asigurate exclusiv comerțului francez. Concomitent burghezia franceză a încercat să contracareze Anglia pe piețe care tradițional îi aparțineau. Autorizând un export de porumb în Spania, Bonaparte sugera să se ceară introducerea pe piața spaniolă a țesăturilor franceze de bumbac. Proiectind încheierea unei convenții secrete cu S. U. A. în 1803, spera să obțină „printr-un privilegiu care nu va putea fi apoi acordat nici unei alte națiuni dreptul de antepozit și navigație”⁵⁶. Paralel s-au luat măsuri pentru consolidarea sistemului coastelor care trebuia să aperse Franța de concurența britanică, împletindu-l cu tarife vamale mereu sporite, pentru ca în februarie 1806, să fie prohibit importul tuturor stofelor de bumbac, urmat în martie de ridicarea cu 1/3 a taxelor la cacao, cafea, zahăr, piper și bumbac. În condițiile ocupării Prusiei, la 21 noiembrie 1806, Napoleon semnează la Berlin decretul blocadei continentale prin care erau interzise comerțul și corespondența cu insulele britanice, se confisca orice magazin, marfă sau proprietate engleze,

⁵⁰ Dunan Marcel *Napoleon et l'Allemagne. Le système continental et les débuts du Royaume de Bavière*, A. Colin. Paris, 1948, p. 115.

⁵¹ *Correspondance de Napoleon Ier*, tome 8, doc. 6586, p. 208, doc. 7090, p. 525, doc. 6842, p. 367, doc. 6318, p. 31, tome 9, doc. 7704, p. 336.

⁵² *Ibidem*, tome 8, doc. 6705, p. 289.

⁵³ *Ibidem*, tome 8, doc. 6706, p. 290—291.

deoarece Anglia extinsese dreptul de cucerire asupra bunurilor particulare⁵⁴. Blocada devenise armă ofensivă, avînd ca scop cucerirea supremației economice sau cum consemna însuși Napoleon „războiul actual nu este decît războiul independenței comerțului”⁵⁵, început între Anglia și Franța cu mai bine de o sută de ani înainte în interesul burgheziilor lor industriale și comerciale⁵⁶ prelungind războiul. Regimul blocadei a fost agravat prin decretul de la Fontainebleau din 13 octombrie 1807 și prin cele două decrete de la Milano din 23 noiembrie și 17 decembrie⁵⁷ același an, prin care noi mărfuri erau considerate engleze fără a fi necesar certificatul de proveniență, iar rigorile blocadei erau extinse asupra navelor neutre care se supuneau cererilor britanice, deci vinovate de „desnaționalizare”. Blocada se extindea asupra unei imense zone din Europa, decretul fiind comunicat regilor Spaniei, Neapoleului, Olandei, Etruriei și Danemarcei care au aderat la el, alături de Prusia. După 1807 alianța rusă îi permitea lui Napoleon să spere închiderea întregului continent pentru comerțul britanic. Trebuia realizat și celălalt principiu al blocadei, căci pentru a fi eficace, trebuia riguros aplicată de statele aderente. Pentru aceasta s-a creat un imens cordon vamal însumînd 18.000 de leghe, păzit de 11.000 de oameni. Agravarea blocadei, burghezia franceză a completat-o cu acțiuni de imperialism economic și comercial. Ruina marelui comerț oceanic către 1810 a determinat excluderea aproape totală a comerțului francez de pe mările globului, distrugerea unor capitaluri prin ruina economiei de plantație datorită pierderii coloniilor, slăbirea comerțului pe fațada atlantică a coastelor franceze și distrugerea industriilor asociate lui în interiorul țării. Această pierdere trebuia înlocuită prin comerțul cu produse agricole și manufacturate pe seama statelor aliate sau vecine: Germania, Italia, Țările de Jos. Interzicînd aliaților săi comerțul cu Anglia, Napoleon nu le-a deschis piața franceză. Pentru ele nu numai mările erau interzise ci într-o anumită măsură și continentul căci au fost menținute frontierele vamale. S-a creat pentru aceste state o situație anormală, căci erau împiedicate să-și exporte produsele, dar obligate să le importe pe cele franceze⁵⁸. Italia, Spania și Olanda erau obligate să acorde Franței taxele vamale cele mai avantajoase⁵⁹. În decembrie 1810 un decret stabilea că în Italia nu mai aveau dreptul să intre decît mărfuri franceze, în timp ce dezvoltarea industriei italiene era împiedicată sistematic. Italia trebuia să devină furnizoare de materii prime, mătase în primul rînd, care prelucrată în Franța își dubla sau chiar tripla valoarea⁶⁰. Anexarea succesivă a diferitelor state italiene va priva Italia de materii prime și-i închide debușee apropiate. În octombrie 1809 Murat, regele celor Două Sicilii, primea un ordin care-i cerea ca mărfurile franceze să fie exceptate de vamă, iar Eliza sugestia de a exclude de la curte bumbacul și muselina „cu scopul de a favoriza și a da curs produselor industriei franceze”⁶¹. Spania ca furni-

⁵⁴ *Ibidem*, tome 13, doc. 11283, p. 682—685.

⁵⁵ *Ibidem*, tome 15, doc. 13063, p. 660.

⁵⁶ Doline, *Le consulat et l'Empire*, în Manfred A și colectiv, *op. cit.*, p. 135.

⁵⁷ *Ibidem*, tome 16, doc. 13391, p. 227

⁵⁸ *Ibidem*, tome 15, doc. 12.956, p. 568—569;

⁵⁹ *Ibidem*, tome 16, doc. 13.445, p. 285.

⁶⁰ Chaptal J. A. *op. cit.*, vol. II, p. 27

⁶¹ *Correspondance de Napoleon Ier.* . . tome 19, doc. 15.941, p. 673, tome 12 doc. 9870,

zoare de materii prime, lină în principal, ca piață de desfacere pentru produsele manufacturate și pentru imensele ei debușee coloniale s-a bucurat de o atenție susținută din partea lui Napoleon, care considera „foarte agreabilă” obținerea unui drept preferențial la exportul de pînzeturi peste Pirenei⁶². Exporturile franceze în Spania s-au dublat între 1789-1807 crescînd de la 40 la 67 milioane F⁶³ dar în același timp s-a interzis tranzitul linei spaniole pe teritoriile franceze către Olanda. Comerțul a fost sprijinit de înaintarea baionetelor franceze. În 1809 împăratul în timpul șederii la Viena era nemulțumit de biroul de comerț al ministerului de interne, care „nu gîndește și nu face nimic”, războiul dîndu-i posibilitatea de a umple magazinele de mărfuri care plăteau taxe de pînă la 60% și care în acele împrejurări ar fi fost scutite⁶⁴. Pentru a stimula comerțul exterior, a favoriza marile acțiuni comerciale și a atrage în Franța capitaluri străine, Codul comercial autoriza în 1808 — constituirea societăților pe acțiuni, controlate însă de guvern⁶⁵ ceea ce explică numărul lor redus pînă la mijlocul secolului. Rezultatul acestei politici comerciale a fost creșterea volumului comerțului exterior de la 275.3 milioane F. (media între 1798-1800) la 374,3 milioane F (media între 1810-1812)⁶⁶ deși era inferior volumului atins în timpul Vechiului Regim.

Circulația comercială s-a adaptat noilor condiții printr-o deplasare a marilor axe rutiere. Principalele axe porneau de la Strasbourg deservind Germania și de la Lyon deservind Italia. Pentru facilitarea comerțului continental a fost amplificată vasta acțiune de construire de noi căi de transport în urma apariției tunelurilor bariera Alpilor a încetat să mai existe pentru imperiu. În 1805 s-a deschis Simplonul prin care Milano era legat de valea superioară a Ronului și de Geneva. În 1806 se deschidea Mont-Cenis devenit trecere obligatorie a mării axe Paris — Torino — Genova. Construcția lui a fost susținută de savoiarzi, de industriașii lyonezi cărora le permitea să-și procure materia primă din Piemont și prin Ancona și Adriatica din Levant și de piemontezi. O atenție deosebită s-a acordat comunicațiilor cu orașele hanseatice centre principale de schimb între Anglia și Centrul Europei, cărora li s-au impus numeroase restricții și care puteau fi mai bine supravegheate prin construcția drumului care de la Wesel trecea prin Osnabruck, Bremen și Hamburg și-l apropia pe acesta de Paris cu patru zile⁶⁷. Hamburgul reprezenta unul dintre cele mai importante centre de schimb ale mărfurilor franceze cu zona baltică și pentru că marea rămînea inaccesibilă, în 1812 împăratul dorea să unească Baltica cu Rinul printr-un vast sistem de canale⁶⁸. În S-E Europei o atenție deosebită s-a acordat Triestului ca punct de aprovizionare a Iliriei, Austriei, Ungariei, Bosniei, Albaniei și Turciei⁶⁹. Ruperea legăturilor tradiționale dintre diferitele zone, modificarea rutelor comerciale datorită mișcărilor de trupe, prețurile ridicate ale produselor franceze datorită distanțelor

⁶² *Ibidem*, tome 12, doc. 9876, p. 109.

⁶³ Viennet O., *op. cit.*, p. 224

⁶⁴ *Correspondance de Napoleon Ier*, tome 19, doc. 15874, p. 619

⁶⁵ *Code de commerce*, Paris, Archives du droit francais, 1808, p. 607.

⁶⁶ Chabert Al., *op. cit.*, p. 310

⁶⁷ *Correspondance de Napoleon Ier*, tome 21, doc. 17399, p. 501.

⁶⁸ *Ibidem*, tome 23, doc. 18454, p. 217.

⁶⁹ *Ibidem*, tome 21, doc. 16887, p. 105.

mari pe care le parcurgeau au determinat restrângerea comerțului internațional pe de o parte, iar pe de alta au acționat în sensul dezvoltării unor industrii naționale și au făcut diferite state mai receptive la comerțul de contrabandă englez.

Nemulțumirilor industriașilor din industria bumbacului, care primii sprijiniseră prohibițiile, li s-au adăugat cele ale consumatorilor, armatorilor și proprietarilor agricoli care nu-și puteau vinde surplusul. Sub influența lor, Napoleon însuși a făcut o breșă în sistem prin acordarea licențelor, practică din 1809 și generalizată prin decretul din 25 iulie 1810 de la Saint-Cloud⁷⁰ prin care se încerca un comerț limitat cu Anglia, având semnificația unei turnante în concepția blocadei⁷¹. Se stabilea un comerț direct franco-englez, în timp ce aliaților, vasalilor, nu le era permis, ceea ce a agravat nemulțumirile. Generalizarea sistemului licențelor a însemnat distrugerea blocadei și implicit victoria Angliei în momentul în care rezultatele scontate de Napoleon începeau să apară. Ucazul țarului din 31 decembrie 1810, având semnificația ieșirii Rusiei din blocadă nu făcea decât să-i consemneze sfârșitul⁷².

Eșecul politicii de blocus a reprezentat eșecul burgheziei franceze în încercarea de a domina economic continentul european. La baza lui a stat neconcordanța între pretențiile burgheziei franceze și posibilitățile reale ale industriei sale⁷³. Dacă progresele în industrie au fost incontestabile, ramurile în care ele s-au produs au fost puține și nu în sectoarele care să antreneze ansamblul producției. Configurația economiei franceze rămânea încă de tip vechi, iar majoritatea burgheziei era dominată de rutină. Ritmul lent al aplicării progresului tehnic, (abia în 1811 a fost folosită mașina de filat a lui Girard), a împiedicat industria franceză să alimenteze piața europeană pe măsura nevoilor sale. La prăbușirea blocadei a contribuit contradicția fundamentală dintre burghezia franceză și popoarele subjgate din imperiu. Controlul francez asupra producției de lână spaniolă a constituit una din cauzele ridicării în masă a populației, împotriva ocupației franceze, iar întreruperea legăturilor economice tradiționale a contribuit la nemulțumirea generală din Germania. Din această perspectivă devin evidente cauzele economice ale războaielor de eliberare națională de sub dominația franceză, generate de încercarea de restrângere a schimburilor în momentul în care se generaliza relația economică cumpărător-vinzător corespunzând legii schimbului de mărfuri pe scară largă. Spre același rezultat au dus contradicțiile din cadrul burgheziei franceze, dintre industriași și comercianți, dintre diferitele categorii de industriași (țesători și filatori) dintre majoritatea burgheziei și Napoleon pe măsura sporirii arbitrarului, capriciilor și despotismului său inclusiv în plan economic. Dacă blocada* a fost instrumentul prin care burghezia franceză și Napo-

⁷⁰ Ibidem, tome 21, doc. 16787, p. 41, tome 23, doc. 18431, p. 197—198, doc. 182290, p. 42—43.

⁷¹ Crouzet Fr., *L'economie britannique et le Blocus continental (1806—1813)* A. Colin, Paris, 1958, vol. 2, p. 173.

⁷² Doline V, *Le consulat et l'Empire*, în Manfred și colectiv, *op. cit.*, p. 151.

⁷³ Manfred Alfred, *Napoleon Bonaparte*, Edition du Progres, Moscou, 1980, p. 552.

* Vezi pentru detalii articolul lui Mircea Popa, *Blocada continentală napoleoniană în „Revista de istorie”, nr. 11/1982, pp. 1204—1223.*

leon au lovit cel mai puternic în interesele popoarelor europene, ea a avut și o seamă de urmări pozitive, care au influențat hotărâtor dezvoltarea industriei franceze și continentale sub aspectul producției și calității mărfurilor. Lipsa produselor engleze i-a stimulat pe oamenii de știință în găsirea de noi soluții tehnice și de înlocuitori. Fabricarea zahărului din sfeclă s-a extins din regiunea Franckfurtului pînă în Magdeburg. Lipsită de concurența engleză, favorizată de faptul că industria franceză era la începuturi, în diferite state germane, în Belgia, în Rusia industria a făcut progrese însemnate. Textilele au prosperat în Saxa unde Cheennitzul și-a cîștigat renumele de „Manchester saxon”, iar siderurgia renană a găsit în imperiu o vastă piață de desfacere. Așa cum aprecia Engels „creatorul burgheziei germane a fost Napoleon”⁷⁴.

Comerțul britanic deși a trecut prin încercări grele și-a asigurat prin victoria în războiul de blocus supremația pentru încă un secol. Blocusul permanentizînd războiul, a adus în teritoriile anexate sau alfate sub influență franceză cuceririle fundamentale ale Revoluției: egalitatea civilă, eliberarea de drepturile senioriale, Codul civil, elemente fundamentale ale orînduirii capitaliste, a surpat bazele feudalității și vechea societate bazată pe privilegii. În acest sens Napoleon se înscrie printre întemeietorii Europei moderne, iar acțiunea sa a fost de „chirurg al istoriei”. Distrugînd în plan politic cuceririle democratice ale Revoluției, în plan economic Napoleon a fost continuatorul și apărătorul consecvent al intereselor marii burghezii franceze. A preluat, a dezvoltat și a definitivat bazele juridice ale dezvoltării capitaliste așa cum figurau în legislația economică a Constituantei. A valorificat, asigurîndu-i stabilitatea, experiența Revoluției privind modul de organizare a economiei, organismele „specializate” într-un sector de activitate, folosirea propagandei oficiale pentru difuzarea rezultatelor obținute și pentru întreținerea emulației, importanța și interesul statisticii, eficiența recompenselor naționale.

La adăpostul reginului autoritar napoleonian, burghezia franceză și-a afirmat funcția economică progresistă, înlăturînd în Franța și într-o bună parte a Europei piedicile economice și politice care frînau sau împiedicau dezvoltarea sistemului capitalist, acțiune care corespundea la începutul secolului al XIX-lea legilor obiective ale dezvoltării istorice.

LA POLITIQUE ÉCONOMIQUE DE LA BOURGEOISIE FRANCAISE ENTRE 1789 ET 1815

RÉSUMÉ

L'étude se propose, sur la base des investigations de plus récente date de l'historiographie française, notamment d'orientation marxiste, et du matériel documentaire disponible, de présenter une image d'ensemble de la politique économique de la bourgeoisie française durant la période 1789—1815, à plus forte raison que l'approche séparé, parfois par anti-

⁷⁴ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, ed. 2-a, Edit. politică, București, 1963, p. 30, 47.

thèse, des problèmes de la Révolution et de l'époque napoléonienne a permis l'interprétation par fragments d'un seul processus historique propre au développement du capitalisme industriel en France. Mettant en évidence les éléments d'unité de la politique économique, engendrés par les intérêts de la bourgeoisie française de la fin du XVIIIe siècle et du début du XIXe, l'étude vise à démontrer la validité et l'efficacité des institutions économiques créées pendant la Révolution et continuées à l'époque napoléonienne, dans l'extension du processus de création et de développement des nouveaux rapports de production capitaliste.

Dans le même temps, l'étude tente de préciser des modalités et voies particulières, spécifiques d'évolution du capitalisme industriel durant cette période.

REVOLUȚIA ROMÂNĂ ȘI REVOLUȚIA MAGHIARĂ ÎN 1848—1849 : RELAȚII ȘI RESPONSABILITĂȚI ISTORICE

Revoluția română și revoluția maghiară au marcat în Europa de centru și de sud-est teritoriul de afirmare a revoluției europene din 1848. Neîndoielnic avem de-a face cu două revoluții și conflictul tragic care le-a despărțit la un moment dat nu îndrătește de a se arunca uneia sau alteia calificarea de contrarevoluție. Inițial, revoluționarii maghiari și români s-au găsit în cadrul Imperiului habsburgic pe poziții similare de combatere a absolutismului și de afirmare a libertăților publice. Izbucnirea revoluției la Pesta a fost salutăată cu bucurie nu numai de maghiari, ci și de români, ca un început al unei noi ere a libertății dar desigur și a afirmărilor naționale. „Cînd, la 15 martie 1848 — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele României —, la Pesta a izbucnit revoluția care proclama lichidarea supremației aristocratice, deschiderea barierelor sociale ce frînau desfășurarea largă a producției capitaliste, promovarea în viața socială a principiilor egalității, revoluționarii din Transilvania — atît români cît și maghiari, secui, germani și de alte naționalități — și-au manifestat solidaritatea, i-au aplaudat și i-au susținut din tot sufletul pe militanții din Ungaria”. Primele manifestări revoluționare transilvane au găsit laolaltă pe români și pe maghiari. „Despre cele 11 puncte — scria „Foaia pentru minte inimă și literatură” la 12/24 aprilie, referindu-se la stipulațiile revoluționare ale programului lansat în capitala Ungariei, cu excepția celui privind „uniunea” —, românii transilvăneni declară și manifestă cu fruntea senină în azul Europei că vor ținea numai cu aceia care vor apăra și vor realiza aceste drepturi sfinte, omenești și politico — civile”. Mai tîrziu, referindu-se de data aceasta mai ales la conlocuitorii transilvani, „Gazeta de Transilvania” sublinia la 7/19 iunie că „ungurii nu pot trăi fără noi, precum și noi sîntem firește mînați la alianță cu ei, însă numai la alianță pe temeiul deplinei egalități cu respectarea strînsă a naționalității noastre”.

Este neîndoielnic că exista o deosebire între conducerile celor două revoluții. Dacă în cadrul proceselor revoluționare maghiare cuvîntul hotărîtor l-au păstrat elementele nobilimii liberale, în ceea ce privește revoluția română în concretizarea ei transilvană aceasta a avut în fruntea ei, tocmai datorită situației politico — sociale impusă de veacuri românilor, conducător ieșiți din rîndurile maselor, ceea ce, neîndoielnic, a accentuat pozițiile democratice și înaintate ale revoluției române. Dealtfel, pe drept cuvînt istoricul maghiar Szabó Ervin remarca că Iancu și alți tineri români nu au fost cu nimic mai puțin democrați decît cei mai radicali revoluționari maghiari din primăvara anului 1848.

Sfera de acțiune a revoluției maghiare a fost în special domeniul social-politic, neacordîndu-se însemnătatea cuvenită problemei naționale, drepturilor naționale ale popoarelor conlocuitoare în cadrul monarhiei habsburgice. Căutînd a explica greșelile care duseseră la prăbușirea revoluției maghiare, fostul președinte al guvernului revoluționar maghiar Szemere remarca mai tîrziu : „Noi n-am ținut în seamă că și la alte popoare din Ungaria s-a dezvoltat cu deosebită putere ideea națională”. Au existat, dealtfel, minți lucide și în timpul revoluției maghiare care s-au pronunțat pentru găsirea unor soluții juste în problema națională. La 14 mai 1849, Teleki László a scris lui Kossuth că „nu numai Austria a murit, ci și Ungaria sfîntului Ștefan”. El adăuga cu deplin temei : „Libertate, egalitate și frăție singure, nu satisfac popoarele. Ele vor să trăiască viața lor națională . . . ”.

Conducerea revoluției maghiare a impus pe primul plan încă din primăvara anului 1848 problema spinoasă a „uniunii” dintre Transilvania și Ungaria, fără a realiza că majoritatea absolută a populației transilvane se îndrepta în mod obiectiv nu spre o unire cu Ungaria ci spre una cu mult mai firească cu celelalte țări române. N-a fost vorba numai de trecerea acestei probleme pe primul plan, dar totodată problema țărănească a fost împinsă pe planul doi, ca și aceia a asigurării unui minim măcar de drepturi naționale populației majoritare transilvane. Chiar în luna martie, cînd conlucrarea revoluționară româno-maghiară era încă activă, neînțelege-

riile s-au profilat nu numai în problema „uniunii”, dar și în aceea că revoluționarii maghiari n-au înțeles să susțină cu același entuziasm problema arzătoare pentru mase a rezolvării problemei agrare în ansamblul ei. La 25 martie, la Tirgu Mureș, în adunarea revoluționară ce a avut loc, tinerii maghiari au refuzat de a include în petiția lor revendicativă și chestiunea țărănească, spunând tinerilor români să ridice ei problema într-o petiție separată. Aceasta în timp ce lăncu a strigat fără ezitare: „desființarea robotelor fără despăgubire sau moarte!”. Rezolvarea problemei agrare chiar limitat a avut loc în Transilvania cu mare întârziere, încă în decembrie 1848 adunarea românilor de la Sibiu cerind constituirea comisiilor urbariale menite a da o rezolvare concretă măsurilor adoptate în principiu, dar insuficient aplicate. De asemenea, problema atât de importantă a jelerilor, care afecta sute de mii de țărani nu și-a găsit o rezolvare.

Dar o inegalitate de tratament s-a remarcat și pe plan politic în aplicarea programului revoluționar față de toți locuitorii Transilvaniei. De aceea, „Gazeta de Transilvania” cerea la 3/15 mai „libertate, egalitate, apoi frățietate”, vrind să marcheze faptul că noile rânduiri nu se răsfrâseseră încă asupra populației majoritare, ceea ce a și justificat dezvoltarea mai departe pe propriul ei curs a revoluției române, ca formă firească de manifestare a năzuințelor de libertate social-politică și afirmare națională a românilor. În această afirmare a cursului revoluționar românesc este neîndoielnic că în alcătuirea propriului lor program, românii au afirmat principiile cele mai înaintate. Istoricul maghiar Márki Sándor remarcă încă cu peste 80 de ani în urmă că stipulațiile petiției naționale de la Blaj nu erau în contradicție cu regimul revoluționar instituit în Ungaria.

Ceea ce a deosebit cele două revoluții a fost însă faptul că revoluția română s-a găsit în situația obiectivă de a *trebui* să apere pozițiile naționale ale celor al căror exponent era. Înainte de orice românii au pretins atunci ca situația inechitabilă în ființă în ceea ce îi privea să fie înlăturată, înainte de a discuta orice proiecte de conlucrare viitoare. Or, această revendicare fundamentală n-a fost satisfăcută. De aceea, Simion Bărnuțiu a relevat în cuvintarea sa din 2/14 mai situația ce se crease de peste un deceniu, de cînd se încercase a se „topi” „toate națiunile de sub coroana ungurească”. El opunea acestei situații revendicarea fundamentală de a se proclama și desigur realiza în mod concret „libertatea și independența națiunii române”. Lectura primului punct al petiției naționale arată limpede ceea ce înțelegeau revoluționarii români prin această revendicare a lor: „Națiunea română, răzimată pe principiul libertății, egalității și frăției, pretinde independența sa națională, în respectul politic, ca să figureze în numele său ca națiune română; ca națiune română să-și aibă reprezentanții și la dieta țării în proporție cu numărul său; să-și aibă dregătorii săi în toate ramurile administrative, judecătorești și militare, în aceeași proporție; să se servească de limba sa în toate trebile ce se ating de dînsa, atât în legislație, cit și în administrație...”.

Adunarea a doua de la Blaj, prin amploare și revendicări, a exprimat foarte limpede situația ce se crease și faptul că exista în Transilvania, afirmîndu-se cu putere și *o revoluție română*, dezvoltată cu vigoare paralel și în unele privințe pe poziții opuse (în problema „uniunii”) față de revoluția maghiară. Cu toate acestea, preavizul n-a fost înțeles și Dieta din Cluj a impus marelui majorității a țării voința minorității, adoptînd hotărîrea privind „uniunea”, fără a ține de masiva împotrivire ce exista. „În Ardeal — scria pe drept cuvînt gazeta radicală maghiară „Márchius Tizenötödile”, la 26 mai — două puteri au să hotărască asupra soartei uniunii: dieta și poporul român. Dieta nu reprezintă decît cîteva sute de oameni — românimea înseamnă Ardealul întreg ... Uniunea Ardealului cu Ungaria fără consimțămîntul românilor, e un lucru de care nici să nu ne apucăm”.

La votarea „uniunii” forțate a Transilvaniei cu Ungaria, s-a adăugat în lunile următoare p profundă criză înregistrată în domeniul relațiilor agrare, în cadrul căreia organele reprezentative ale revoluției maghiare n-au luat partea țărănimii române, ci au apărut pozițiile nemeșimei. De asemenea, nefinerea în seamă a revendicărilor naționale — nedîndu-se curs nici la Pesta revendicărilor exprimate în acest sens de deputații români — a accentuat o stare de tensiune. Acțiuni represive — ca cea de la Mihalț din iunie ori cea de la Luna din septembrie — au sporit și ele intensitatea conflictului, ducînd în fapt spre războiul civil la care s-a ajuns, spre destinul tragic al ambelor revoluții, în toamna anului 1848.

Conducerea revoluției maghiare, aflată ea însăși într-o situație deosebit de complicată prin divorțul inevitabil de Habsburgi n-a căutat să ajungă cel puțin la un dialog cu românii față de care foia reprezentînd chiar pe Kossuth își manifesta nu numai rețineria dar și un nejust dispreț. În „Kossuth Hirlapja” se scria despre români că ei și-ar fi întemeiat „naționalitatea lor închipuită mai mult pe un trecut nebulos și pe presimțirea unui viitor” și se elimina revendicările lingvistice ale naționalităților nemaghiare scriîndu-se că „limba maghiară să fie unica limbă a puterii de stat”, desigur și în Transilvania, unde românii reprezentau majoritatea locuitorilor. În aceste condiții, cea de-a treia adunare de la Blaj a respins încă o dată recunoașterea „uniunii”

Transilvaniei cu Ungaria, a cerut reprezentare proporțională în dietă și în guvernul provizoriu în raport cu numărul fiecărei naționalități și mai ales a hotărît ridicarea armată a poporului român transilvan.

În luna următoare, s-a ajuns la înfruntări armate, la tragicul și sîngerosul conflict care a opus două popoare și două revoluții. Lupte și masacre, teribilele tribunale de sînge ale comisarului Csány cu condamnările la moarte și confiscările de bunuri, lupta de rezistență a legiunilor române comandate de Avram Iancu în Apuseni, căreia repetatele atacuri ale armatei regulate maghiare nu i-au putut pune capăt, irosirea prin aceasta a forțelor revoluției au fost urmările situației ce fusese creată.

Revoluționarii români se găsiseră inițial lingă cei maghiari, increzători că în cadrul unei acțiuni comune vor fi atinse obiectivele ce și le propuneau cele două națiuni. Minimalizarea sau chiar ignorarea revendicărilor lor și mai ales neacceptarea realității istorice a existenței în paralel a două națiuni, fiecare cu obiective proprii firești, a condus la separarea celor două revoluții și pînă la urmă la opunerea lor. Combinarea forțelor românești cu cele imperiale trebuie înțeleasă în cadrul acestei situații complexe. Obiectivele revoluției românești nu erau nici reacționare și departe de a fi lipsite de radicalism revoluționar, dar din nefericire principalul adversar în calea revoluției române s-a dovedit a fi tot o revoluție, care urmărea și ea obiectivele ei democratice, dar care nu ținea în seamă legitimele revendicări naționale ale celorlalte popoare implicate în procese revoluționare. Constituția imperială din 25 aprilie 1848 proclamase drepturile egale ale popoarelor, iar mai tirziu cea de la Olmütz din martie 1849 recunoscuse entitatea transilvană, respingînd implicit „uniunea” neacceptată de români. Nu o similitudine de poziții social — politice cu Imperiul Habsburgilor, ci considerente de necesitate, în condițiile respingerii recunoașterii naționale au determinat o conlucrare, care a funcționat de altfel cu limitele cunoscute. Este limpede că nu s-ar fi ajuns la o atare situație dacă conducerea revoluției maghiare ar fi dat curs revendicărilor atît de limpede exprimate de românii transilvani în primăvara anului 1848.

Importante au fost și repetatele tentative de împăcare a celor două revoluții. Istoria trebuie să recunoască deputatului Dragoș puritatea intențiilor sale, chiar dacă optica sa politică era aservită unor iluzii. Nu trebuie nicicînd uitat că Iancu numea în luna iunie 1849, după aproape un an de sîngeroase înfruntări pe maghiari drept „frați maghiari” și că el arăta atunci limpede că românii luaseră armele în mîini ca o replică la „nerecunoașterea naționalității politice” și la „barbariile aristocraților transilvani maghiari pe cari poporul în astă epocă nu le-a mai putut suferi și de cari inteligența s-a scirbit de tot”. Era un răspuns la o frumoasă scrisoare a comandantului de brigadă Simonffy József care pledase pentru împăcare. „Românii și ungurii — scriese acesta — au neapărată trebuință de cea mai strînsă frăție”. Între timp, sosit în Ungaria, Bălcescu depunea străduințe pentru realizarea înțelegerii, pentru care milita și foaia „Espatriatul” a lui Bolliac. Eforturile amîndoua vor fi încununat prin semnarea „proiectului de pacificare” și a tratatului pentru formarea legiunii române. Trebuie remarcat că aceste documente, constituind un valoros început al unei înțelegeri între două revoluții — Bălcescu considerîndu-se de altfel mandatarul revoluției române în ansamblul ei — n-au reflectat decît un program minimal în ceea ce privește revendicărilor naționale ale românilor. Era însă un început, în temeiul căruia Iancu s-a arătat de acord să înceteze lupta armată, dacă nu avea să fie atacat și care într-un viitor, în cazul neînfringerii revoluției prin intervenția represivă a imperiilor, ar fi putut genera împăcarea atît de necesară între cele două națiuni și sincronizarea luptelor lor revoluționare, a acțiunilor lor de eliberare.

Dan Berindei

O PRECIZARE ȘI CÎTEVA MENȚIUNI PE MARGINEA LUCRĂRII LUI G. D. ISERU, INTRODUCERE ÎN STUDIUL ISTORIEI MODERNE A ROMÂNIEI

Recent prof. G. D. Iseru a publicat lucrarea *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, Editura științifică și enciclopedică, 1983.

I. Nu intenționăm, în cele ce urmează, să dezbatem problemele ridicate de autor și modalitatea în care sînt rezolvate. Atragem numai atenția că pentru a potrivi lucrurile cum crede de cuviință, G. D. Iseru citează *incorect* o frază dintr-un articol pe care l-am publicat în „Era socialistă” nr. 2(1977). La p. 29 a lucrării sale găsim subliniat : „sistemul feudal bazat pe dijmă reprezenta, cu toate infiltrările puternice ale formelor și metodelor capitaliste, clementul precumpănitor al satului românesc” (p. 29). În realitate în articol e scris „sistemul *semifeudal* bazat pe dijmă . . .” („Era socialistă” 2(1977), p. 36.)

II. Dincolo de fraza incriminată, chiar dacă ea ar fi fost redactată „în aranjamentul” lui G. D. Iseru, textul în totalitatea lui nu-i îngăduia, prin înlănțuirea ideilor și a raționamentului, să recurgă la smulgerea unor cuvinte din context.

Vrem să credem că „procedul” în speță e singular. Dar el nu e străin de o anumită manieră a scrisului lui G. Iseru, întruelt destul de des el fic nu ține seama de contextul situației asupra căreia se pronunță, fie decupează din ansamblul susținerilor unui autor fraza sau ideea care-i convine, fie face proces de intenție unor texte documentare, atunci cînd nu găsește în ele ceea ce ar dori. Ne oferă, deci, de multe ori o metodă *sui generis* de investigare a documentelor care constă în faptul că se socotesc deslegat de cerința rigorii și fidelității față de sens. Caracteristic este că imputînd unui document sau unor idei lipsuri reale sau imaginare, conferindu-le calități efective sau fictive, o face țînînd să creze impresia strietei supunerii la „document”, a interpretării „salvatoare” a documentului, a instalării domniei sale exclusiv pe terenul inexpugnabil al „izvorului”.

III. Într-o altă lucrare recentă a sa *Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Editura „Albatros”, 1982, G. D. Iseru reproșează, de pildă, prof. Vasile Maciu că acesta a folosit impropriu noțiunea „mişcare revoluționară” pentru revoluția din 1821, impunînd-o prin autoritatea sa științifică timp de mai mulți ani (p. 21). Pentru cine știe evoluția denumirilor folosite spre a defini evenimentele anului 1821 (și tovarășul Iseru știe asta) acela nu poate să ignore faptul că Vasile Maciu a propus noțiunea de „mişcare revoluționară” într-o vreme în care era uzitat preponderent termenul de „răscoală”.

De asemenea, aprecierea lucrării *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821* a „românului transilvănean Andrei Oțetea” (ce superbă insinuaie !), pornește exclusiv de la ideea că acesta a subsumat Etericii revoluția condusă de Tudor. În *aceasta privință* optica acad. A. Oțetea asupra revoluției lui Tudor este, în adevăr, excesivă și neconvingătoare. În afara acestei perspective, lucrarea lui A. Oțetea rămîne însă cea mai vie și cuprinzătoare frescă a evenimentelor anului 1821, inclusiv a condițiilor interne care explică ridicarea la luptă a poporului. Dealtfel, în chiar eroarea acad. A. Oțetea există un simbul viabil, anume necesitatea de a privi revoluția de la 1821 în cadrul unor ansambluri istorice mai vaste, ca parte componentă a acestora.

Despre maniera de a trata izvoarele, este caracteristic felul în care apelează la descrierea „zaverci”, cu pronunțat caracter memorial, a lui Ilie Fotino *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821*.

Evident, textul lui Ilie Fotino comportă o analiză critică, indiferent de credibilitatea care poate fi acordată faptelor descrise, necum interpretării lor. Descifrării critice a memoriilor în cauză, Iseru îi preferă slalomul printre meandrele textului, (un fapt se acceptă, altul, nu) slalom care nu ține de virtuozitățile analizei, ci de pragmatismul țelului urmărit : servește sau nu tezei domniei sale?

Dar acolo unde litera și spiritul documentului sînt efectiv abandonate în favoarea unui ambalaj confecționat ad-hoc de autor este în § *Programul revoluției din 1821 din Introducere...* Lăsăm la o parte faptul că 2/3 din textul paragrafului e ocupat de un subol divagant inextricabil asupra datării programului din care reținem doar că Iorga și Oțetea n-au înțeles semnificația acestuia, spre deosebire de ... G. D. Iseru și alți clișia Hanibali ai istoriografiei noastre ... (vezi p. 240 - 241). Și cum revoluția de la 1821 trebuia să aibă și un program teoretic care să exprime „principiile de bază ale unei noi ordini sociale” (p. 243) autorul socotește că însuși titlul „cererilor” exteriorizează principiul suveranității poporului. Este, desigur, incontestabil că Tudor a căutat să legitimizeze insurecția condusă de el prin voința poporului, revoluția fiind „spre binele” și „în folosul” acestuia. Ideea e semnificativă nu numai prin valoarea ei teoretică, ci și prin caracterul practic operațional care l-a avut în disputa cu forțele adverse. A o interpreta însă în sensul unui proiect de transformare politică instituțională concretă, este deja prea mult; dealtfel, dacă aceasta ar fi concepția și intenția lui Tudor, de ce n-a înscris-o în program, ca punct distinct?

În continuare, considerînd cîștigat acest punct, G. D. Iseru propune ca subînțeles o serie de alte principii care decurg abstract teoretic — din cel al suveranității poporului. (Dar *abstract teoretic* ce nu poate decurge din principiul suveranității poporului?). Astfel, ne încredințăm autorul, „*reforma justiției* emană, după cum am văzut, din întregul program, căci o nouă ordine înseamnă o nouă justiție” (p. 246). La fel cu reforma administrativă, cu cea școlară etc. etc. Într-o astfel de interpretare poți să demonstrezi, în adevăr, orice ...

Și e grăitor ca autorul nu reproduce integral nici un articol din cele două variante ale programului, preferîndu-le ... zborul fanteziei domniei sale.

Și cit de interesant ar fi fost studiul la obiect al programului pentru înțelegerea preocupărilor și viziunii lui Tudor, a acuității cu care transmite frămîntările reale ale timpului, chiar pentru recunoașterea faptului că *ideologie* revoluția (oamenii ei) nu a pătruns toate semnificațiile acțiunii desfășurate, deci că această semnificație nu trebuie neapărat căutată în textul programului, ci în logica obiectivă a evenimentului. Regretăm că spațiul nu ne îngăduie prezentarea și discutarea *Cererilor norodului românesc* care reflectă atât de cloecvent ascuțit antifanariot al revoluției, năzuința de a pune stavilă abuzurilor și incuriei administrației, de a îngradi birocrăția samavolnică, de a ușura sarcinile fiscale și a realiza o administrație mai ieftină, de a deschide căi de progres comerțului, de a crea o armată națională și de a înlătura criteriile feudale ale privilegiilor la ocuparea funcțiilor de stat.

IV. În lucrarea *Introducere în studiul istoriei moderne a României* G. Iseru înserează un moment teoretic, cu numeroase citate din Marx, Engels și Lenin, prin care vrea să convingă cititorul ca starea de tranziție, de descompunere a feudalismului și de apariție și dezvoltare a relațiilor capitaliste în țările române s-ar adeva ideii de „*revoluție socială*” în cursul căreia raporturile agrare (și deci totalitatea raporturilor economice), sînt de fapt capitaliste. „... nici marea *proprietate* funciară privată și nici indivizii care o dețin, în noua orînduire, nu ne mai apar ca un anacronism, ca exponenți ai vechii structuri, ci ca un *produs specific al transformării revoluționare petrecută între timp*. În acest caz, etimologia cuvîntului «*burghezie*» devine un element secundar, care nu ne mai încurcă (ce limpezime de stil și înălțime de idee!). Vom vorbi de *clasa dominantă și exploatoare* din orînduirea capitalistă, «*burghezia*» și «*moșierimea*» — niciodată, la noi, grupări «*pure*» fiind, cel mult, «*categorii*» sau «*tipuri*» ale acestei *clase de proprietari de tip capitalist* asupra mijloacelor de producție” (p. 18).

Cu ajutorul citatelor, G. Iseru construiește o concepție proprie, în desacord esențial cu ideea de revoluție la Marx și cu legitimarea aplicării ei la arcul de timp de la jumătatea sec. al XVIII-lea la jumătatea celui următor.

V. Prin cele înfățișate în partea teoretică a *Introducerii* ... G. D. Iseru ține să demonstreze că nu știe în ce constă esența economiei capitaliste, a raporturilor de producție capitaliste. După domnia sa, ceea ce definește capitalismul sau noua formă de producție este „*proprietatea privată* deplină și ... relația de muncă bazată pe contract (invoială); în ce privește producția, ca atare, este vorba, firește, despre producția de mărfuri ...” (p. 15). Ideea este reluată și amplificată pe paginile următoare pentru ca la p. 30 să se conchidă: „*claca* și *dijma* din perioada modernă în mare parte și înainte de 1864 și pe plan general după reforma respectivă nu mai pot fi identificate, considerăm noi, ca relație feudală de muncă, ci trebuie definite ca relație capitalistă ...” (p. 30). Iată, deci, că magica baghetă științifică a lui G. D. Iseru transformă și *claca* în relație capitalistă.

În realitate nici *proprietatea privată* deplină (quiritară) — eliberată adică de obligații feudale, nici *producția de mărfuri* — comercializarea produselor agrare pe piață — nici intrarea în raporturi juridice contractuale între moșieri și țărani (sub forma invoieților agricole — supuse dealtfel unei legislații cu caracter de excepție) nu sînt condiții *suficiente* pentru realizarea capitalistă a *raporturilor economice de producție*. Ele sînt, în adevăr, *necesare*, dar nu *suficiente*. Esențială sete natura raporturilor de producție, relația proprietar — producător în procesul de producție.

Or, atîta timp cit proprietarul (pămîntului) recurge la contract pentru a lucra pămîntul cu uneltele micului producător, în formă care doar juridic se deosebește de epoca feudală, el *încă* nu este un întreprinzător capitalist, iar condiția țăranului învoit nu este a muncitorului.

Din învoiala moșier-țăran nu decurge organizarea capitalistă a producției.

Că pe ansamblul economice naționale, și în cadrul regimului agrar, în noile condiții juridico — instituționale, pătrundeau și se extindeau formele capitaliste de producție, că dijma este istoric o *rămășiță* (termenul nu se referă la *ponderea* sa, ci la raportul cu epoca feudală) acesta e un alt lucru.

Dealtfel, dacă G. D. Iseru insistă alîta asupra unor texte din Marx, de ce nu ia în considerare teoria marxistă a rentei funciare? Știînd cînd Marx, avertizează sau nu, de *primejdii subtile* (vezi p. 14) de ce nu se oprește la următorul pasaj clar din *Capitalul*: „Metairie — system, sau sistemul exploatării în parte, în condițiile căruia cultivatorul (fermierul) nu participă numai cu muncă, (proprie sau străină), ci și cu o parte din capitalul necesar exploatării, iar proprietarul funciar participă nu numai cu pămîntul, ci și cu cealaltă parte a capitalului necesar exploatării (de exemplu, vitele) iar produsul se împarte între dijmaș și proprietarul funciar, în anumite proporții, care difără de la o țară la alta, poate fi considerat ca o formă de trecere de la forma inițială a rentei la renta capitalistă” (Marx — Engels, Opere, vol. 25, p. 341).

În „forma inițială a rentei” se infiltrază deci relația capitalistă în măsura în care *cultivatorul participă și cu o parte din capitalul necesar exploatării*, iar proprietarul participă nu numai cu pămîntul, ci și cu *cealaltă parte a capitalului necesar*. Au existat în România perioade de trecere și de cristalizare asemenea situații? Evident. Problema este de a stabili gradul de răspîndire a fenomenului, de a determina cit mai aproape de realitate cu puțință cum se cuplează cele două mecanisme economice. (De aceea și numim *semifeudal* sistemul bazat pe dijma).

V. I. Lenin se pronunță în termeni similari: „Sistemul de muncă în dijma — arată că — este o rămășiță directă și nemijlocită a clăcii. Sistemul de muncă în dijma este trecerea de la clacă la capitalism. Esența muncii în dijma o constituie faptul că țărăni muncesc pămînturile moșierești cu *inventarul* lor în schimbul unei plăți, parte în bani, parte în natură . . . Gospodăria moșierească are nevoie de un țăran înzestrat cu un lot de pămînt, care să aibă un inventar viu și mort fie și foarte prost; este necesar, de aceea, că acest țăran să fie strivit de nevoi și să consintă să se înrobescă. Înrobirea în locul liberei angajări este însoțitorul necesar al sistemului de muncă în dijma” (Opere, vol. 15, p. 72). „Baza exploatării în condițiile sistemului muncii în dijma, preciza în altă parte Lenin, o constituie nu separarea muncitorului de pămînt, ci legarea forțată a țăranului ruinat de pămînt, nu capitalul proprietarului, ci pămîntul său, nu inventarul posesorului de latifundii, ci străvechiul plug de lemn al țăranului, nu progresul agriculturii, ci vechea și îndelungată rutină, nu „libera angajare” ci înrobirea cămătărească” (op. cit., p. 148).

Lui G. D. Iseru i se pare că cei care susțin persistența unor forme semifeudale de producție în agricultura românească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea recurg la afirmații care „trebuiau să fie și demonstrate, ceea ce nu s-a făcut” (p. 30). Constatarea este exactă numai dacă se face abstracție de *întreaga literatură agrară, nu numai actuală, dar și din trecut*. Un repertoriu bibliografic, în acest caz, este de prisos și, scrupulos făcut, ar ocupa tomuri întregi. Numele lui Nicolae Băleescu, Mihail Kogălniceanu, Radu Rosetti, G. D. Creangă, C. Garoflid, C. Dobrogeanu-Gherca, Mihail Șerban, C. Stere, merită, oricum, să fie reținute.

Ținînd cont de supradimensionarea, în cartea lui Gherca, a fenomenului „neoîobag” să observăm totuși, cit de „subtil neprimejdios” caracterizează el sistemul bazat pe dijma (pe care-l numește cam impropriu neoîobag). „Regimul nostru dublu însă, capitalisto-iobăgist are din iobăgie dulcele avantaj al muncii silite (adică așa zis învoite), fără dezavantajul vreunei obligații, servituți față de ea, și are din regimul capitalist absoluta libertate de exploatare a muncii, fără să îndure dezavantajul unei munci libere. În schimb, clasa muncitoare țărănească, în acest dublu regim, are din iobăgie dezavantajul muncii silite, fără să aibă avantajele obligațiilor boierești față de ea, iar din regimul capitalist are dezavantajul unei nețărnuite libertăți de exploatare, fără să aibă avantajul unei adevărate libertăți a muncii . . . Cu alte cuvinte, prin acest dublu regim capitalisto-iobăgist clasa noastră economicște dominantă a crușit să realizeze toate avantajele amînduror regimurilor pentru dînsa și toate dezavantajele amînduror regimurilor pentru țărani” (Neoîobăgia, p. 101).

Observăm că Gherca face distincția între libertatea formală a învoiclii și exercitarea reală a libertății forței de muncă, foarte limitată în sistemul bazat pe dijma, între micul producător învoit și muncitorul propriu zis. În *Capitalul* Marx analizează, dealtfel, detaliat condiția efectivă a libertății forței de muncă (și a vânzării ei) în capitalism; fără aceasta nu se putea elabora teoria valorii și plusvalorii; e însă, poate, prea mult să insistăm asupra unor texte cunoscute față cu cel care știe pînă și www.dacoromanica.ro de „primejdii subtile”.

În concluzie : orice noțiuni și categorii istorice ar folosi G. D. Iseru, un lucru rămâne cert : perioada de trecere nu a lăsat și nu a înlăturat cu totul rădăcinile unor structuri și forme necapitaliste de producție, societatea românească resimțindu-se multă vreme și foarte serios de pe urma lor. Amintesc că în discuție nu e tendința și direcția capitalistă a dezvoltării, expansiunea acesteia, ci tipul capitalismului agrar și specificul civilizației moderne românești.

Dacă G. D. Iseru zăbovește asupra multor citate din clasici de ce nu apelează la unul care vizază direct situația țărilor române. „Proprietarul de sclavi al dumneavoastră care produce pentru piața din New-Orleans — îi scria Engels lui Lafargue la 11 august 1884 — nu e capitalist, după cum nu e capitalist nici boierul român care îi exploatează pe țăranii clăcași”. De asemenea, de ce trece peste capitolul 8 din *Capitalul* lui Marx, vol. I (paragraful *Goana după supramuncă. Fabricant și boier*), care analizează direct natura raporturilor de proprietate din Țările române în *perioada Regulamentului organic*, deci în chiar miezul epocii studiate de autor?

VI. Făcând mențiuni și cu privire la perioada premergătoare răscoalei din 1907 G. Iseru citează pină și autoreferatele unor teze de doctorat. De ce nu se lămurește, mai bine, asupra raporturilor agrare din epocă studiind temeinic documentele partidului nostru, care oferă orientări metodologice de neîmlocuit? În loc să divagheze asupra identității socio-economice a burgheziei și moșierimii, topile în conceptul „clasa dominantă și exploatoare din orînduirea capitalistă” mai bine și-ar însuși ceea ce este imperios : felul în care se realizează analiza claselor și a rolului lor istoric în documentele partidului nostru.

VII. Perioada pe care caută s-o examineze G. Iseru ridică probleme de mare complexitate. Unele dintre ele au fost studiate și lămurite cu atenția cuvenită, în lumina conținutului lor real.

Bogăția de conținut a epocii și caracterul pronunțat contradictoriu al proceselor social — economice care o traversează — în cursul cristalizării noului organism social — economic — fac meru actuală investigarea ei — atît sub aspect global, cît și în profil tematic restrîns.

Eșecului interpretativ, atunci cînd este efectiv așa, și acolo unde este, trebuie să i se spună însă pe nume. Cu atît mai mult cu cît apare sub haina rigorii metodei, a exigenței critice față de documente, a inovației și se adresează tinetului studios în ideea de a-i stimula efortul de gîndire și de a-i ajuta să înțelgă corect procesele istorice. Dacă este necesară o discuție lămuritoare de fond pe marginea problemelor tratate în *Introducere* ... vom proceda în consecință. Deocamdată atît.

Damian Hurezean

PRINCIPALELE REZULTATE ALE CERCETĂRII ARHEOLOGICE DIN ANUL 1982

Săpăturile arheologice din campania anului 1982 s-au desfășurat potrivit planului unic de cercetare alcătuit de Comisia arheologică a Academiei de Științe Sociale și Politice și Consiliului Culturii și Educației Socialiste. La întocmirea acestui plan unic de cercetare s-a ținut seama în primul rând de sarcinile ce revin arheologiei românești de a reconstitui trecutul nostru în spiritul adevărului istoric, un accent deosebit punându-se pe urmărirea și rezolvarea problemelor prioritare de istorie veche a țării noastre, cu precădere pe cele referitoare la etnogeneza și continuitatea de viață a românilor în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Rezultatele obținute ca urmare a săpăturilor arheologice din anul 1982 contribuie la mai buna cunoaștere a diferitelor etape pe care le-a parcurs societatea omenească de la începuturile ei și până la constituirea primelor formațiuni politice feudale românești.

Pentru cercetarea diferitelor perioade ale preistoriei, de la paleolitic și până la prima epocă a fierului inclusiv, s-au întreprins săpături în peste 70 obiective arheologice. Descoperirile, destul de numeroase și variate, constituie un valoros izvor al reconstituirii evoluției culturilor și comunităților omenești anterioare formării lumii geto-dace. Din multitudinea acestor cercetări se evidențiază cele de la Ostrovu Corbului (jud. Mehedinți) precum și cele din așezarea și necropola din epoca bronzului de la Cindești (jud. Vrancea) unde s-au făcut descoperiri remarcabile. Astfel, au fost dezvelite noi morminte de incinerare ce se ridică acum la peste 700, unele înconjurte cu ring de piatră, în care s-au găsit inele de buelă din aur, brățări și coliere de bronz, pandantive și diademe din cochilii de melci și scoici, perle de faianță și chihlimbar, precum și un însemnat și variat repertoriu de vase de lut frumos ornamentate. Alături de cele mai vechi de la Sărata Monteoru și mai recent din zona Buzăului, aceste descoperiri pun într-o nouă lumină forța economică și politică, precum și nivelul înalt al civilizației vechilor traci de la curbura Carpaților. Ar fi de relevat în plus prezența, în contextele arheologice respective, a unor elemente de rit și ritual ce se regăsesc ceva mai târziu în civilizația geto-dacică, dovezi de continuitate etnică și culturală.

Epoca geto-dacică a figurat printre obiectivele prioritare ale cercetărilor arheologice din anul 1982. S-au făcut investigații în peste 40 de stațiuni și necropole, unele dintre acestea numărându-se printre principalele centre economice și politice ale Daciei preromane, devenite de acum familiare istoriei vechi a României. Din rândul acestora se impun și pentru campania anului 1982, descoperirile din davae-le de la est de Carpați cum sunt centrele întărite de la Cotnari, Bunești, Brad și Răcățâu, care pun într-o nouă lumină civilizația geto-dacică din această zonă, începând din sec. I î.e.n. și până la cucerirea romană. Rețin atenția uneltele de fier și obiectele de argint în sec. III î.e.n. din cetatea de la Bunești (jud. Vaslui) printre care se numără câteva topoare de fier, brățări, fibule, monede de argint și perle de sticlă colorată și pictată, provenite din import. De asemenea construcția monumentală a mormintului princiar getic de la Cucuteni (jud. Iași), comparat cu cele descoperite anterior în Transilvania, aduce contribuții inedite și prețioase la cunoașterea reală a evoluției sociale și a dimensiunilor istoriei și civilizației geto-dacice de la sud și est de Carpați. Se remarcă, totodată cercetările din davae-le de la Crășani, unde se semnalează descoperirea unui altar reprezentat de o vatră de lut ornamentală, cele de la Oenița (jud. Vilcea), vechea Buridava și de la Coțofenii din Dos (jud. Dolj). Această din urmă așezare se caracterizează prin fortificația ei deosebită, reprezentantă de un zid de apărare din cărămidă de chirpici și de un șanț și val de apărare, ceea ce dezvăluie noi aspecte însemnate ale culturii materiale ale geto-dacilor din sec. V-II î.e.n. precum și unitatea ei pe întreg teritoriul țării.

Relațiile geto-dacilor cu grecii și romanii, ea și istoria celor două provincii Dacia și Moesia Inferior, au fost urmărite în cercetările arheologice dintr-o serie de orașe, așezări rurale și castre

militare. Săpăturile din așezările de la Albești și Nuntași (jud. Constanța) au scos la iveală noi documente arheologice referitoare la raporturile strinse și permanente în domeniile economic și cultural stabilite în sec. VI-III î.e.n. între geții din Dobrogea și coloniile grecești de la Histria și Callatis.

În ambele așezări, prima prevăzută și cu ziduri de piatră, situate la distanțe mari de Callatis și respectiv Histria, s-au descoperit la un loc vase și obiecte getice, asociate cu numeroase produse de import din cele două colonii grecești. Pentru cunoașterea caracterului stăpînirii romane în cele două provincii ale Daciei, a evoluției orașelor și a organizării liniilor de apărare, s-au efectuat investigații în marile centre de la Apulum, Porolissum, Micia, Sucidava, Romula, Capidava, Dinogetia etc., precum și într-o serie de castre de pe limesurile: Alutanus, Transalutanus, bănățean și pe cel din nord-estul Daciei.

În urma investigațiilor făcute în aceste centre urbane și militare au fost scoase la iveală, pe lângă o serie de construcții și produse romane, și urme de cultură dacică, în special ceramică, dovezi ale pătrunderii populației dace din provincie în toate sectoarele vieții romane din Dacia. Elementul etnic autohton se dovedește a fi nu numai prezent în cadrul provinciei, dar și foarte numeros și viguros.

Continuitatea dacică, simbioza daco-romană și etnogeneza românilor au ocupat locul principal în cadrul planului de săpături arheologice din 1982. Au fost cercetate peste 40 obiective, pentru continuitatea dacică, atât în cadrul provinciei romane, cât și în teritoriile neocupate de români, dovezi arheologice însemnate oferind descoperirile de la Locusteni (Oltenia), Soporu și Ponic (Transilvania) și Poienești (jud. Vaslui). În necropola dacică din acest din urmă șantier arheologic au apărut o serie de podoabe din argint filigranate, ce demonstrează nivelul înalt atins de civilizația dacilor liberi din sec. II - III e.n. La fel de valoroase, ca dovezi de prim ordin pentru continuitatea și simbioza daco-romană, se dovedesc și rezultatele obținute în cadrul săpăturilor de la Tirgșor, Sirna, Cireșeanu, Budureasca (Muntenia) și Sighișoara, Valea Răcădăului-Brașov (Transilvania). Este vorba de elemente de cultură materială și spirituală din sec. V - VIII e.n., în care se identifică limpede tradiția daco-romană și caracterul romanic al populației nord-danubiene. Ceramica, obiectele de metal, tipurile de locuință și cuptoarele păstrează în linii mari caracterele celor din perioada anterioară, constituindu-se ca dovezi, certe ale continuității și simbiozei daco-romane. Aceleași descoperiri, provenind din așezări situate în toate regiunile vechii Daciei, indică o unitate culturală de tip daco-roman, rezultat al caracterului unitar etno-lingvistic al populației locale din această vreme.

Date similare ca valoare istorică s-au obținut și pentru sec. VIII - X, perioada de cristalizare și definire a culturii și populației vechi românești, în cadrul săpăturilor de la Brateci, Alba Iulia (Transilvania), Veda, Radovanu și Slon (Muntenia). O mențiune specială se cuvine a fi făcută asupra continuării investigației din necropola de la Alba Iulia unde descoperirile indică o continuitate etnică și culturală de la daco-romanii vechiului Apulum la populația veche românească.

Epoca feudală, în special perioada de constituire a statelor medievale românești de sine stătătoare, a alcătuit un alt capitol însemnat din planul de cercetări arheologice din campania anului 1982. Din seria acestor cercetări reține atenția mai întâi cetatea românească de la Dridu-Fierbinți (jud. Ialomița din sec. XI - XIII), prevăzută cu șanț și val de apărare, singura de acest fel cunoscută pînă în prezent în regiunile extracarpatice. Cetatea se află deasupra unei așezări vechi din prima vîrstă a fierului (Hallstatt). În apropierea acesteia s-a descoperit un mare depozit de la sfîrșitul epocii bronzului, alcătuit din peste 250 arme, unelte și obiecte de podoabă din bronz. Printre acestea se numără: seceri, toporase, coliere, brățări, inele, fibule, discuri, decorative, garnituri de centură, lurte de bronz brut, mărele de chihlimbar etc. La Sînnicolau de Beiuș a fost cercetată o reședință feudală din sec. XI - XIII, construită din cărămidă și prevăzută cu plastică decorativă de tip romanic, unicat în arhitectura laică din Europa de răsărit, dovedind nivelul ridicat în arta construcțiilor.

Marile centre feudale românești și zonele lor învecinate s-au situat și anul trecut printre obiectivele principale de cercetare. Descoperirile de la Iași constind din urne de ziduri de piatră și de construcții mai vechi decît cele cunoscute pînă în prezent, aruncă noi lumini asupra începuturilor orașului medieval, căruia i se adaugă acum o nouă curte domnească ce datează din sec. XIII - XIV. Cercetările de la Curtea domnească a Sucevei, de la Giulești și Vornicenii Mari, cu un interesant complex de cult și funerar din sec. XIV, oferă date suplimentare necesare unei cit mai complete cunoașteri a epocii căreia i-a dat strălucirea domnitorul român Ștefan cel Mare. La acestea se adaugă și săpăturile efectuate în continuare în București și la curțile domnești de la Cimpulung și Tirgoviște, precum și cele din Dobrogea de la Nufăul, Enisala (jud. Tulcea) și din cetatea de la Pășitul lui Soare.

Săpăturile efectuate în cetățile din Dobrogea, în special în cele de pe linia Dunării, au dus la descoperirea unui însemnat material arheologic și numismatic (ziduri de piatră, ceramică, unelte, obiecte, monede, etc.) prin care se relevă caracterul de centre urbane și comerciale al acestor obiective arheologice din sec. X — XIV și importanța lor pentru începuturile medievale ale ținutului românesc dintre Dunăre și Marea Neagră.

Concluziile de mai sus au fost prezentate la lucrările sesiunii anuale de arheologie organizată de Academia de Științe Sociale și Politice și Consiliul Culturii și Educației Socialiste, găzduită recent la Ploiești. Cele peste 150 rapoarte de săpături prezentate cu acest prilej au arătat amploarea cercetărilor arheologice din R. S. România și însemnătatea deosebită a rezultatelor acestora, mai ales în ceea ce privește istoria și civilizația geto-dacilor și a importantei perioade de formare a poporului român.

Așa cum a reieșit la sesiunea de la Ploiești, rezultatele cercetărilor arheologice din 1982 se înscriu ca o nouă și valoroasă etapă în cercetarea arheologică și istorică românească.

Cu același prilej s-a evidențiat tendința spre cercetarea interdisciplinară, cu angajarea în colective a unor specialiști din ramurile învecinate sau din domeniul științelor tehnice, tendință care întîmpină însă unele dificultăți din lipsă de aparatură modernă. De asemenea, s-a făcut simțită tendința spre concentrarea forțelor pe șantiere mai mari și, în primul rînd, pe șantiere de salvare, care reprezintă, în continuare, o prioritate absolută determinată de lucrările la marile obiective economice ce modifică și transformă peisajul conținînd documentația istorică. A fost, totodată, evidențiată necesitatea intensificării acțiunilor de conservare și consolidare a monumentelor arheologice și istorice cercetate prin săpături pentru a se evita degradarea sau distrugerea lor.

Constantin Preda

SESIUNI ȘTIINȚIFICE CONSACRATE ANIVERSĂRII A 90 ANI DE LA FĂURIREA P.S.D.M.R.

În organizarea Societății de științe istorice din R. S. România, Facultății de istorie-filozofie a Universității din București și a Consiliului județean al educației politice și culturii socialiste Brăila a avut loc, în ziua de 25 martie 1983, la Brăila, sesiunea științifică cu tema: „Partidul clasei muncitoare în viața social-politică a României”, consacrată aniversării împlinirii a 90 de ani de la făurirea partidului politic al clasei muncitoare din țara noastră.

În deschiderea sesiunii, Ilie Matei, secretar al Comitetului județean Brăila al P.C.R. a prezentat comunicarea *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la creșterea rolului partiaului nostru în etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate*.

Au fost apoi prezentate următoarele referate și comunicări: *Tradițiile revoluționare ale mișcării muncitorești și socialiste din România. Crearea partidului politic al clasei muncitoare moment de însemnătate majoră în istoria României* de conf. univ. Constantin Mocanu; *Probleme fundamentale ale istoriei patriei în programele și activitatea partidului clasei muncitoare din România* de lector univ. Ion Gh. Șendrulescu; *Mișcarea muncitorească din Brăila și crearea partidului politic al clasei muncitoare* de dr. N. Mocioiu; *Contribuția Clubului muncitorilor din Ploiești la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, de conf. univ. dr. Ioan Șt. Baicu; *Contribuția Clubului muncitorilor din Galați la crearea partidului politic al clasei muncitorilor din România* de conf. univ. dr. Emeric Mihaly; *Partidul clasei muncitoare — stegarul luptei pentru apărarea independenței și suveranității României* de conf. univ. dr. Iulian Cârțană; *Strategie și tactică în activitatea partidelor muncitorești din România în perioada 1921 — 1944* de conf. univ. dr. Ioan Scurtu; *Probleme actuale ale prezentării în cadrul lecțiilor a istoriei partidului clasei muncitoare în lumina concepției tovarășului Nicolae Ceaușescu privind caracterul unitar al istoriei poporului român* de prof. Paul Munteanu, Liceul industrial nr. 1 Brăila; *Rolul și locul partidului nostru în societatea românească la cea de-a 90-a aniversare a Congresului din 1893* de prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță.

La lucrările sesiunii științifice a participat un numeros public alcătuit, în principal, din activiști de partid, cadre didactice din domeniul științelor sociale, propagandiști, cursanți ai Universității politice și de conducere din Brăila.

Concluziile reuniunii științifice au fost prezentate de Ilie Matei, secretar al Comitetului județean Brăila al P.C.R., care s-a referit la contribuția remarcabilă pe care au adus-o referenții la aprofundarea cunoașterii problemelor fundamentale ale istoriei celor 90 de ani care au trecut de la congresul din martie 1893 al făuririi partidului politic al clasei noastre muncitoare.

Direcția generală a Arhivelor Statului a organizat, în ziua de 28 martie 1983, sesiunea științifică pe tema: „90 de ani de la crearea P.S.D.M.R.”.

După Cuvîntul de deschidere rostit de dr. Vasile Arimia, director adjunct al D.G.A.S. au fost prezentate următoarele comunicări: *Cercurile socialiste — etapă importantă în procesul de săurire a partidului politic al clasei muncitoare din România* de Marin Florescu; *1893 — moment de cea mai mare însemnătate în dezvoltarea luptei revoluționare, patriotice a poporului nostru, în ascensiunea istoriei românești* de dr. Vasile Nicolae; *P.C.R. — rezultat al continuării activității P.S.D.M.R.* de dr. Ion Iacoș; *Caracterul dezvoltării mișcării comuniste românești în perioada interbelică reflectat în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu* de Maria Pirvulescu; *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu și experiența românească în domeniul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, împlinirea dezideratelor vitale ale săuritorilor partidului clasei muncitoare din România*, de prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță.

În încheierea lucrărilor sesiuni, dr. Vasile Arimia a desprins principalele concluzii care s-au desprins din comunicările susținute.

La sesiune au participat specialiști în domeniul arhivisticii, cercetători științifici și alte cadre care acționează pe frontul istoriografiei noastre.

Gheorghe I. Ioniță

PRECIZĂRI PRIVITOARE LA ISTORICUL PETROLULUI ROMÂNESC

Investigarea arhivelor și bibliotecilor din țară și de peste hotare, oglindită într-o variație și deosebit de valoroasă bibliografie, a permis documentarea și sintetizarea unei problematice dificile și puțin cunoscută în istoriografia românească. Finalizată într-un remarcabil studiu semnat de Gheorghe Buzatu, intitulat *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1928*, publicat în 1981 de Editura Junimea din Iași.

Incontestabil că bogăția și varietatea informațiilor prezintă deosebit interes și oferă o largă posibilitate de informare asupra unor probleme cu repercursumi în istoria patriei. O activitate remarcabilă, desfășurată cu exemplară și rară pasiune, oferă autorului posibilitatea să redea presiunile economice, politice exercitate de trusturile petroliere internaționale asupra societății românești pînă în 1928, în toată complexitatea lor. Materialul informativ este prezentat infrapaginal, numerotat în continuare pe capitole, însumînd în total 1450 trimiteri, ceea ce indică o largă posibilitate de informare, dar și preocuparea de a oferi cititorilor cit mai multe informații.

Limitîndu-ne constatările strict la evenimentele tratate pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, necesare ca introducerea la problema propusă, se constată o utilizareabilă a informațiilor din arhive, pe care autorul le dimensionează și estimează, clasificîndu-le riguros pe fonduri în partea finală (p. 232), omițînd, însă, ineditul arhivelor din Iași și Bacău. Utilizarea unor asemenea surse „de primă mînă”, ar fi evitat, după cum se va vedea, unele inexactități.

Autorul încearcă să atragă atenția cititorilor asupra bibliografiei sistematizînd-o și repetînd-o cu rigurozitate — dacă mai era necesar — la sfîrșitul volumului într-un veritabil fișier (p. 232 — 255). Fără justificare rămîne și semnalarea pentru a treia oară în partea introductivă a studiului a unor nume de specialiști autori ai unor lucrări fundamentale apărute înainte de 23 august 1941 („p. XVI) și a unor nume” de autori de studii și monografii apărute în ultimul sfert de veac (p. XVII). Dacă această diversă și amplă bibliografie ar fi fost cuprinsă în volum la subsol, pe probleme, ar fi solicitat autorului revitalizarea materialului cercetat cîndva, ar fi contribuit la consolidarea unor afirmații, la confruntarea lor, la evitarea unor inadvertențe pe care le vom comenta.

Referîndu-ne strict la perioada amintită, constatăm că autorul precizează datele referitoare la codificarea primelor legislații petroliere, oprîndu-se la Codul Callimachi din 1817 în Moldova și la Codul Caragea din 1818 în Țara Românească. Afirmația că zăcămintele de petrol din Țara Românească aparțineau în 1818 „primului venit” (p. 43), nu are suport științific, provine dintr-un fragment sinuls dintr-un articol al Codului Caragea (partea a II-a, cap. I, articolul 1). Textul integral al articolului este: „Orice lucru care nu este al nimănu, acela se face al celui ce va apuca să-l ia înaint. Cite pietre scumpe sau altele găsim prin locuri slobode, se face lucruri ale noastre, bezi comorile cele îngropate care sînt domnești”. Prin urmare, dacă autorul ar fi citit în întregime articolul ar fi constatat că nu se referă la mine, ci la lucrurile găsite prin locuri slobode ale nimănu. Articolul citat nu se referă deci la zăcămintele petroliere, iar legea, inspirată după cea austriacă, nu marchează începutul legislației petroliere din Muntenia.

Legislația din Moldova clar formulată din punct de vedere juridic justifică principiul enunțat (p. 43).

În stadiul actual de cercetare se pare că această legislație nu a fost aplicată. Este necesară extinderea cercetărilor în arhive spre a se controla dacă în societatea românească din perioada de trecere spre capitalism, legislația din Moldova s-a menținut, a fost aplicată sau a fost eludată.

Surprinzătoare este părerea autorului referitoare la localitatea în care a fost construită prima rafinărie și a posesorului ei.

În lucrarea *Contribuții la istoria petrolului românesc*, Constantin M. Boncu combate și respinge afirmația că rafinăria a funcționat „în localitatea Rifov, lângă Ploiești” și că a aparținut lui Theodor Mehedințeanu (p. 90 – 92). Cu toate că afirmațiile au fost confruntate cu materiale de certă și indiscutabilă valoare și apreciate ca erori de fond, autorul recentului studiu persistă în susținerea acestor neadevăruri. Mai mult, indică drept sursă de informație tocmai lucrarea lui Constantin M. Boncu, tocmai cel care a combătut asemenea afirmații.

Se pare că autorul volumului *România . . .*, inhibat de afirmațiile unor publicații apărute înainte de 1944, cuprinse în articolul publicat în 1967 de M. Apostol și Florica Dumitrică – singurul material cu acest conținut menționat în bibliografia volumului (p. 32) – și, abătându-se de la regulile de cercetare a istoriei, a omis comentariile și concluziile din *Contribuții . . .*

În dorința de a restabili adevărul, de a-l transmite cu probitate cititorilor, vom relua discuția, folosindu-ne de câteva argumente provenite din arhivele din București și Ploiești, referitoare la localitatea și paternitatea primei rafinării.

Într-un document din 1858 se afirma că rafinăria se afla în Ploiești „în mahalaua Sfântul Dimitrie, între girle în clădira de la zaharna pentru fabricație de gaz . . .” (*Contribuții . . .* p. 90, 91). Afirmația este confirmată de o hartă a orașului Ploiești din acea vreme și a permis concluzia că „ . . . prelucrarea industrială a țițeiului s-a realizat pentru prima dată în România, în Ploiești” (*Contribuții . . .* p. 91). Detaliile cuprinse în aceste documente au permis autorului să identifice în perimetrul actual al orașului locul în care a funcționat această rafinărie (p. 92). Aceeași idee o întărim în chiar titlul capitolului care tratează problema respectivă și pe care Gheorghe Buzatu nu l-a reținut.

Lipsă de discernămint se manifestă în recentul studiu și în ceea ce privește posesorul primei rafinării. Se neagă declarația semnată de Marin Mehedințeanu, care afirma: „ . . . posed fabrica de gaz proprie a mea . . .” De asemenea, Gheorghe Buzatu nu amintește nici concluzia, formulată de Constantin Boncu pe baza altor informații, că: „Fondatorul primei întreprinderi pentru prelucrarea petrolului este, indiscutabil, Marin Mehedințeanu . . .” (*Contribuții . . .*, p. 90). Pentru a elimina eventuale confuzii provocate de prezența în același timp și cu activitate în domeniul petrolului, a două persoane cu identitate asemănătoare, s-au investigat arhivele spre a se cunoaște situația economică, socială, politică a fiecăruia – Marin și Theodor Mehedințeanu – și s-a constatat și pe această cale că: „ . . . paternitatea primei rafinării nu poate fi atribuită lui Theodor Mehedințeanu . . .” (Idem, p. 91). Marin Mehedințeanu era proprietarul rafinării iar Theodor Mehedințeanu era antreprenorul iluminării cu petrol lampant a Bucureștiului. Cert este faptul că „fabrica de petrol” figurează în posesia lui Marin Mehedințeanu din anul 1858 și nu există nici o informație că ar fi aparținut lui Theodor, așa cum afirmă Gheorghe Buzatu (*România . . .*, p. 32).

Autorul rindurilor de față a extins cercetarea și asupra modului în care s-a obținut petrolul lampant în alte state, concluzionând în articolul cuprins în „Revista de istoric” nr. 7 din iulie 1981, că România este prima țară din lume în care s-a realizat pe cale industrială chimizarea petrolului (p. 1347), afirmație reluată și de Gheorghe Buzatu (*op. cit.*, p. 32). În articolul menționat Constantin Boncu consemnează faptul că rafinăria era construită în 1856, când a livrat petrol lampant pentru iluminarea Bucureștiului cu câteva sute de lămpi (p. 1315) și nu un an mai târziu, în 1857, cum se afirmă în *România . . .*, p. 32.

Limitându-ne cercetarea numai la secolul al XIX-lea, în care Gheorghe Buzatu face o succintă prezentare a citorva aspecte pentru a se introduce în problema de fond cuprinsă în studiul său, afirmând „sine irra et studio” că o parte din cele susținute în acest volum nu au suport științific, sînt erori care pot genera confuzii într-o problemă ce depășește cadrul istoriei naționale. O revenire asupra erorilor semnalate este necesară, ea constituind un act de probitate științifică.

În încheiere menționăm că greșelile subliniate mai sus nu diminuează decât în mică măsură valoarea studiului, care se constituie, în ansamblul istoriografiei române contemporane, ca o lucrare de referință.

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN R. F. GERMANIA

În perioada ianuarie — martie 1983 am efectuat un stagiul de documentare științifică în R. F. Germania în calitate de bursier al Institutului de istorie europeană din Mainz.

Interesul preponderent care mi-a călăuzit activitatea a constat în stringerea materialului documentar, inexistent în bibliotecile noastre, necesar întocmirii lucrării de plan *Regimul politic și comercial al Mării Negre (sec. XIII—XV)*, pe care o claborez în colaborare cu Serban Papacostea. Este vorba în primul rînd de izvoarele orientale, precum și de studiile și lucrările aferente, referitoare la tema menționată. Între ele se remarcă, prin valoarea informațiilor, sursele narative arabe redactate la curtea sultanilor mameluci din Egipt. Importanța lor rezidă, între altele, și în datele pe care le oferă asupra istoriei spațiului nord — pontic și a Dunării de jos în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în prima jumătate a celui următor. Ele permit o înțelegere mai riguroasă a proceselor care au premers și au condiționat „intemeierea” statelor feudale românești. Aceste surse completează în mod firesc colecția de izvoare orientale privitoare la istoria românilor — una dintre direcțiile prioritare ale activității mele în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”. Din păcate, intervalul relativ scurt al stagiului de documentare nu mi-a îngăduit să investighez și cronicile mameluce inedite, aflate, prin strădania orientalistului prof. dr. U. Haarmann, în biblioteca Universității din Freiburg im Breisgau. Prof. Haarmann, specialist în istoria mamelucilor, s-a arătat deosebit de interesat de rezultatele cercetărilor privitoare la consecințele colaborării Egiptului mameluc cu Hoarda de Aur asupra ținuturilor carpatobalcanice ca a căror istoric este mai puțin familiarizat. Propunerea sa de cooperare științifică a fost determinată de acest interes.

Pe lângă cercetările de natură orientalistică, am căutat să completez cu noi informații fosta mea lucrare de plan *Competiția pentru controlul Dunării inferioare (sec. XIV — XV)*.

Altă latură a activității mele desfășurată în R. F. Germania a constat în schimbul de opinii cu istoricii germani ale căror preocupări profesionale se înrudește, cronologic și geografic, cu ale mele.

În urma unei astfel de convorbiri, prof. dr. G. Rhode m-a invitat să țin o comunicare la catedra de istorie a Europei răsăritene (Universitatea „J. Gutenberg” din Mainz) pe care o conduce. Am prezentat un fragment din lucrarea realizată în cadrul planului de cercetare, *Competiția pentru controlul Dunării*, anume perioada 1412 — 1453, punînd în lumină rolul țărilor române în cadrul frontului antiotoman de la Dunărea de jos. Cei prezenți au arătat un viu interes „onexiunilor de istorie europeană ale episoadelor de istorie românească evocate în comunicare. Participanții la discuții au subliniat că pentru ei istoria poporului român prezintă un interes deosebit în primul rînd prin relevarea legăturilor ei cu istoria generală.

Aceleași probleme — locul țărilor române în lupta antiotomană în sec. XIV—XV — au făcut obiectul conversațiilor avute la Institutul de studii sud-est europene din München cu prof. dr. M. Bernath, directorul institutului și dr. K. Nehring, directorul adjunct, care au arătat o vie preocupare pentru istoria confruntării dintre lumca creștină și cea musulmană în perioada amintită pentru stăpînirea Dunării inferioare și mijlocii. În urma lecturii părților publicate din lucrarea mea de plan în „Revista de istorie” 1982, nr. 10, 11 (*Competiția pentru controlul Dunării inferioare 1412 — 1420*) cei doi istorici vest-germani mi-au propus să încredințez revistei „Südost-Forschungen” unele contribuții pe această temă.

În cursul discuțiilor purtate la același Institut am prezentat rezultatele cercetărilor întreprinse în cadrul planului din anii 1978 — 1980, privind informațiile din izvoarele orientale referitoare la istoria spațiului carpato-dunărean. Am stăruit asupra concluziilor prezentate în comunicarea susținută la Institutul de istorie „N. Iorga” (dec. 1982) și consacrată analizei coroborate a datelor despre români furnizate de misionarul Guillaume de Rubrouck și de sursele orientale, contemporane lui (sec. XIII). Examenul conjugat al acestor surse oferă o solidă dovadă a continuității românilor la nord de Dunăre în perioada migrației popoarelor. Vădit interesați de problematica și mecheierile comunicării cei doi interlocutori (prof. M. Bernath este conducătorul revistei „Südost-Forschungen”) mi-au propus tipărirea ei în această publicație, ceea ce am acceptat.

La Universitatea din Freiburg im Breisgau am avut discuții cu prof. dr. G. Schramm care de curînd a tipărit volumul *Eroberer und Eingesessene* („Cuceritori și băștinași”) care abordează și problema continuității românilor în vechea arie daciică. Autorul, care nu împărtășește punctul de vedere al istoriografiei românești în această problemă, s-a arătat totuși deosebit de receptiv la observațiile critice prezentate în cursul schimbului de păreri. Întotdeauna să continue investigațiile în această direcție, prof. Schramm și-a exprimat dorința de a da o formă organizată și stabilă colaborării noastre propunîndu-mi să efectuez un stagiul de un an la Universitatea din Freiburg, cu care ocazie să susțin și o teză de doctorat și să țin prelegeri cu tematică legată

de interferențele Orient-Occident în spațiul românesc, problemele Dunării și ale Mării Negre în evul mediu.

Institutul de istorie europeană din Mainz găzduiește bursieri din întreaga lume. În perioada în care m-am aflat la Mainz, bursierii din țările Europei răsăritene constituiau un procent ridicat. Acest institut oferă un cadru organizat (conferințe, comunicări, schimburi de opinii) pentru afirmarea diferitelor puncte de vedere, inclusiv ale istoriografiei românești, și creează largi posibilități de informare bibliografică (bibliotecă proprie, împrumuturi de la alte biblioteci din R. F. G., xeroxare) pentru bursieri etc.

Contactele stabilite cu oamenii de știință vest-germani au dovedit încă o dată necesitatea stringentă a largirii cooperării culturale dintre țara noastră și cercurile științifice din R. F. G. pentru a face cunoscute importante realizări ale școlii românești de istorie și pentru a combate argumentat și eficace opiniile eronate izvorite din ne cunoaștere sau rea-credință, privind probleme fundamentale ale istoriei poporului român.

Virgil Ciociltan

CRONICA

În ziua de 16 aprilie 1983 în fața comisiei de doctorat a Academiei „Ștefan Gheorghiu” a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Partidul Comunist Român și problema agrar-țărănească în perioada interbelică (1921 — 1940)* elaborată de Aurelian Teodorescu.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. „Principalele trăsături ale evoluției problemei agrar-țărănești din România în perioada interbelică”; Cap. II „Poziția Partidului Comunist Român față de problema agrar-țărănească în anii 1921 — 1933”; Cap. III „Activitatea P.C.R. de mobilizare și organizare a țărănimii la lupta împotriva pericolului fascismului și războiului, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, a independenței și integrității teritoriale a României 1934 — 1940”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde: „Introducere”, „Încheiere”, „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ștefan Lache, președinte; prof. univ. dr. Nicolae Petreanu, conducător științific; prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, conf. univ. dr. Ion Ardeleanu, dr. Marin C. Stănescu, membri.

În unanimitate comisia a acordat lui Aurelian Teodorescu titlul științific de *doctor în istorie*.

În ziua de 20 aprilie 1983, în fața comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filosofie a Universității din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Marile puteri europene și Orientul Apropiat între Convenția de la Londra (1841) și pînă la Conferința internațională de la Berlin (1884)* elaborată de Moh'd S. Obeadat (Iordania).

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: cap. I.: „Considerații generale și istoriografia problemei”; cap. II. „Poziția marilor puteri față de Imperiul otoman cu privire specială la Orientul Apropiat (pînă la 1841)”; cap. III. „Statul otoman între 1811 — 1869” cap. IV. „Criza orientală din perioada 1875 — 1878 și Orientul Apropiat”; cap. V. „Marile puteri și Orientul Apropiat între 1878 — 1884”. În afara acestor capitole lucrarea mai conține „Concluzii” și „Bibliografie selectivă”.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie-filosofie a Universității din București președinte; dr. Gheorghe Uncă, conducător științific; prof. univ. dr. Zamfir Zorin, conf. univ. dr. Nicolae Ciachir, conf. univ. dr. Iulian Cârțână — membri.

În unanimitate, comisia de doctorat a acordat lui Moh'd S. Obeadat titlul științific de *doctor în istorie*.

La 15 decembrie 1982, Institutul de studii sud-est europene a găzduit dezbateră cu tema: „General și particular în reformele agrare din sud-estul Europei”, de organizarea căreia s-a ocupat R. Păușan, Au fost prezentate comunicările: Damian Hurzeanu, *Continuitate istorică și etape evolutive în domeniul reformelor agrare din Europa centrală și sud-estică*; Constantin Jordan-Sima *Reformele agrare în perioada interbelică. Repere comparative*;

Marilena U'liescu, *Implicații juridice ale reformelor agrare*; Mustafa Mehmet, *Încercări de reforme agrare în Turcia (sec. XIX — XX)*; Liviu Marcu, *Reformele agrare din Dobrogea de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în context sud-est european*; Ștefan Vilcu, *Aspecte ale reformei agrare în Iugoslavia*; Robert Păiușan, *Ideea de reformă agrară la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Privire generală.*

Pe marginea comunicărilor s-au purtat interesante discuții privind raportul dintre dimensiunea economică și cea socială în cadrul reformelor agrare, aspectele particulare ale transpunerii lor în practică, criteriul de apreciere a caracterului radical al modificărilor în distribuția proprietății agrare ș.a. Au luat cuvântul, în afara referenților, colegii Ioan Matei, Tudor Teoteoi, Șerban Tamașoca.

Beneficiind de investigația din unghiuri multiple a problemei în discuție, ca și de participarea unor specialiști cunoscuți ai acestui domeniu, dezbaterca s-a constituit într-o contribuție utilă la luminarea trăsăturilor comune spațiului sud-est european precum și a celor proprii țărilor și regiunilor din această zonă ale reformelor agrare din secolele al XIX-lea și al XX-lea. În același timp, ea constituie un punct de plecare pentru organizarea unor viitoare manifestări științifice pe această temă, menite să adincească unul sau altul din aspectele, aici numai summate, ale acestui interesant fenomen istoric.

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

N. GRIGORAȘ, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Edit Junimea, Iași, 1982, 319 p.

În urmă cu aproape 80 de ani istoricul N. Iorga publica prima istorie completă asupra lui Ștefan cel Mare și a vremurilor în care a trăit acesta, lucrare cu caracter monografic devenită ulterior carte de căpătii pentru generațiile ce s-au succedat de atunci pînă nu de mult. În perioada interbelică, dar mai ales în ultimul deceniu materialul documentar privind această importantă epocă din istoria patriei noastre a sporit considerabil în așa măsură încît era necesară abordarea din nou a acestei probleme, mai ales că între timp apăruseră și noi studii și articole în care erau elucidate unele aspecte mai puțin cunoscute din viața și domnia fostului mare domn al Moldovei. În acest scop a fost elaborat volumul de față care în sine reprezintă rezultatul cercetărilor autorului din ultimele patru decenii.

Oricare cititor mai mult sau mai puțin avertizat asupra acestei probleme își pune în mod legitim, de la început, întrebarea: în ce măsură noua monografie despre Ștefan cel Mare cuprinde materiale noi, menite să completeze cunoștințele noastre în legătură cu istoria Moldovei din această perioadă? Răspunsul ni-l dă însuși autorul în *Cuvîntul înainte* și în *Introducere* — care preced cele trei părți și cele 18 capitole ale lucrării, care ne asigură că în volum sînt cuprinse cele mai noi cercetări în această direcție. Totuși o studiere sumară a cuprinsului cărții de față și compararea lui cu titlul acesteia ne-a produs o oarecare nedumerire. Oare autorul prezintă istoria Moldovei pe timpul lui Ștefan cel Mare așa cum rezultă din titlu sau viața și domnia lui Ștefan cel Mare cum rezultă din conținut. Această nedumerire are într-o oarecare măsură o explicație numai în sensul că în secolul al XV-lea și la începutul secolului următor istoria Moldovei s-a integrat armonios cu viața însăși a marelui domn despre a cărui vitejie s-a dus vestea nu numai pe continentul european, dar și pe cel asiatic. Din aceste motive considerăm că volumul de față corespunde așteptărilor marelui public cit și specialiștilor dornici să afle cit mai mult din trecutul glorios al înaintașilor noștri care

s-au jertfit pe cîmpul de luptă pentru a-și apăra independența și patria.

Cele trei părți ale lucrării cuprind așadar biografia marelui domn al Moldovei, prima inclucîndu-se în anul 1477, a doua în 1484 a treia în 1504. Logica care a stat la baza acestei periodizări ține de evoluția domniei lui Ștefan cel Mare și mai ales de evoluția evenimentelor internaționale în contextul cărora s-au desfășurat toate evenimentele. În acest fel prima parte a lucrării cuprinde expunerea faptelor privind eforturile depuse de marele domn pentru a-și consolida domnia pînă la lichidarea principalului său adversar Petru Aron ucigașul tatălui său Bogdan al II-lea, a doua se prezintă ca o frescă a luptei cu proporții de epopă dusă pentru independența țării față de Imperiul otoman, iar ultima este consacrată noii orientări în politica externă a țării sale în sensul că după încheierea păcii cu înalta Poartă domnul Moldovei s-a orientat către Imperiul habsburgic, în scopul slăbirii cu ajutorul acestuia a presiunilor exercitate asupra țării sale de către Polonia Jagelonilor.

Elementele noii aduse de autor în această nouă lucrare consacrată vieții lui Ștefan cel Mare pot fi surprinse și sînt de o deosebită importanță. Așa de ex. pînă nu de mult s-a afirmat că Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare, ar fi fost fiul lui Alexandru cel Bun. În lucrarea de față însă se demonstrează că bunicul marului domn a fost de fapt un frate al lui Alexandru cel Bun, numit tot Bogdan, care n-a ajuns să ocupe niciodată tronul Moldovei. Tot atât de nouă ni se pare știrea peregrinării unicului fiu al lui Bogdan al II-lea în Transilvania și în Ungaria unde a fost oaspetele curții regale din această țară în perioada de dinainte de ocuparea tronului, în climatul căreia a venit în contact cu ideile Renașterii italiene.

În lucrare știrile noi abundă alături de numeroase interpretări de factură mai puțin obișnuită care ne dezvăluie aspecte puțin cunoscute din viața și domnia lui Ștefan cel Mare. Așa de ex. se afirmă pe drept cuvînt că în 1462 nu a existat o confruntare militară între domnul Moldovei și Vlad Țepeș, domnul

Țării Românești (vezi și articolul nostru din „Studii și articole de istorie” XXXII, 1976, p. 77 — 82 nemenționat de autor), că în politica sa externă Ștefan cel Mare a urmărit unirea țărilor române, că trădarea boierimii din Moldova în timpul bătăliei de la Baia (1467) a fost o tristă realitate, că vesteja victoriei de la Baia contra lui Matei Corvin, regele Ungariei a făcut ocolul întregului nostru continent, că prin talentul său diplomatic care l-a dublat pe cel de viteaz comandant de osti, Ștefan cel Mare s-a impus în conștiința contemporanilor săi ca o personalitate de nivel european. Aceasta rezultă nu numai din faptul că el a reușit întotdeauna să izoleze cu abilitate pe unii din adversarii săi, dar mai mult, a căutat de cele mai multe ori să evite confruntările militare cu diferite state europene prin angajarea în prealabil a unui dialog de pace menit să evite pe cât posibil pierderile de vieți omenești și distrugerea de bunuri materiale. Așa a procedat și în primăvara anului 1476, și în 1497 pentru a împiedica confruntarea militară cu otomanii și respectiv cu polonii ce părea iminentă.

Dar expunerea autorului se mai impune și prin valoarea sa documentară provenită din surse polone, turcești, venețiene, și maghiare care completează în numeroase cazuri cele cunoscute până acum despre activitatea sa politică, militară și diplomatică. Așa de ex. bătălia de la Baia (1467) capătă în prezent noi dimensiuni prin modul cum ea a fost prezentată de cronicarii poloni în special Długosz (d'altfel cu acest prilej avem o interesantă prezentare topografică a cimpului de bătălie și o narațiune a modului cum s-au desfășurat ostilitățile în cadrul atacului de noapte deslănțuit de armata domnului Moldova). Această constatare poate fi făcută cu prilejul prezentării bătăliei de la Vaslui (1475) când sînt folosite știrile din cronicile lui Długosz și Bielski, precum și cu prilejul luptei din codrii Cosminului (1497), făcută după informațiile aflate în cronică lui Mieschowski și asta pentru a nu ne referi decît la utilizarea prețioaselor știri din izvoarele narrative medievale polone.

Continuînd depistarea elementelor noi existente în prezenta monografie dedicată vieții și domniei lui Ștefan cel Mare constatăm de ex. că în 1476 în timpul bătăliei de la Războieni Ștefan cel Mare a dat o mare importanță luptei de hărțuială (de ghilias) adoptată atît în timpul înaintării otomanilor în Moldova precum și la retragerea lor precipitată din țara sa. De asemenea aflăm cum Ștefan cel Mare a continuat politica sa de atragere a Țării Românești la programul său de conducere a luptei antiotomane după 1476 în sensul că în 1480 el a înscăunat și

vecină pe un pretendent muntean anume Mircea, fiul natural al lui Vlad Dracul în locul lui Basarab Țepeluș care se dovedise a nu fi la înălțimea misiunii ce-i fusese încredințată de domnul Moldovei. Fără a fi surprinzător, ni se pare mai mult o descoperire firească faptul că în 1490 domnul Moldovei a intuit deteriorarea relațiilor sale politice cu Polonia și mai ales confruntarea militară cu acest stat care de fapt s-a produs șapte ani mai târziu. Oare nu înseamnă aceasta încă o dovadă a talentului diplomatic de care se bucura Ștefan cel Mare în relațiile sale internaționale menite să apere țara sa de orice încălecare dușmană?

E drept că pe parcursul lucrării am avut prilejul să întîlnim și unele probleme încă nerzolvate de autor fie că i-au scăpat, inerent în cazul de față tîlnind seama de marea bogăție a materialului documentar folosit, fie datorită faptului că unele probleme își așteaptă în căzolvare a în cadrul unor studii speciale. Este vorba mai întîi despre evenimentele din 1470 petrecute în Țara Românească, și conflictul pe care l-a avut cu Radu cel Frumos. În mod lăgîtin ne punem întrebarea: cîtea din lăvonișă este identificată cu Bucur și/sau nu? Din expunere ar rezulta că sînt două localități deosebite. O altă întrebare și anume: în 1481 la asediul Chilieii și al Cetății Albe au participat alături de otomani și tătari și munteni așa cum afirmă sultanul Baiazid al II-lea în scrisoarea trimisă de el raguzanilor utilizată în volum de autor, deoarece alt izvor istoric nu confirmă această știre. În fine cred că este un vechi deziderat al istoricilor acesti probleme și anume stabilirea anului cînd s-a născut Ștefan cel Mare, despre care se știe că de tînră a obținut tronul Moldovei. S-ar fi putut face unele presupuneri, în acest sens care nu ar fi micșorat cu nimic expunerea în volumul de față, ba dimpotrivă am fi avut o ipoteză de lucru de la care ulterior alți cercetători ar fi putut porni mai departe folosind noi izvoare pentru rezolvarea problemei.

În volum se arată pe larg cum istoria Moldovei pe timpul lui Ștefan cel Mare s-a desfășurat în contextul european, cum eoul multor victorii pe cîmpul de luptă a fost cunoscut foarte curînd pe continentul nostru dar și pe cel asiatic. Aceasta înseamnă că însăși fostul domn al Moldovei se numără printre cele mai importante personalități politice, diplomatice și militare ale vremii. Este altfel autorul a dat în partea finală a cărții sale date foarte valoroase care definesc personalitatea lui Ștefan cel Mare și în vremea sa și mai târziu peste veacuri pînă în zilele noastre. Sînt interesante apoi acele mărturii pe care le-a lăsat în urma sa și care s-au transmis prin

tradiție, prin creațiile literare populare din generație în generație și care au creat în jurul acestui domn al poporului nostru un adevărat mit, făcând din el un erou de legendă în numeroasele legende pe care le are poporul nostru privind istoria sa din epocile trecute.

Pentru aceste motive considerăm că realizarea acestei noi monografii despre marele Ștefan, domnul Moldovei, reprezintă o meritorie realizare a istoriografiei românești actuale.

Constantin Șerban

IMREH ISTVÁN, *Viață cotidiană la secuți (1750—1850)*, Edit. Kriterion, București, 1982, 471 p.

Imreh István selecționează în acest volum rezultatele muncii sale de trei decenii și jumătate, ideea liant fiind viața cotidiană la secuți în perioada de trecere de la feudalism la capitalism.

Autorul pune accent pe modul de viață al țărănimii, justificat de ponderea și semnificația satului în economia și structura societății din perioada amintită, dar nu exclude nici modul în care iau naștere orașele și meșteșugurile (sau chiar fabricile), prin desprinderea din masa rurală a acestor elemente sociale legate de noile ramuri de activitate. Studiile înmănușiate în acest volum tratează atât teme de istoria secuimii din Transilvania în general, cât și de istorie locală, a unei zone etnografice sau numai a unui scaun, a unui domeniu seniorial sau chiar numai a unui sat, pe considerentul că „întregul” este realizat din „întreguri parțiale”, din „micro-forme”, concretul incluzând generalul (vezi p. 11). Studiul vieții cotidiene din zona amintită fi prilejuește autorului să constate numeroase exemple ale conviețuirii româno-maghiare-germane: „Iobagii de pe domeniul supus cercetării noastre au fost români, sași și unguri. Fiecare pagină a registrului de robotă ne înfățișează soarta asemănătoare, povrile identice și, nu în ultimul rînd, munca în comun a iobagilor de neam diferit... Vorba românească se aude alături de cea maghiară și germană, în pădure, la defrișări și tăiat de lemne... după cum în comun fac și cărăușile pe drumuri ce țin săptămîni de-a rîndul” (p. 253).

Fără să ignore rezultatele predecesorilor și contemporanilor săi care au străbătut această perioadă și acest domeniu tematic, I. Imreh lărgiște considerabil baza documentară explorînd arhivele, aducînd în circuitul științific noi genuri de izvoare (în primul rînd cele statistice, atât de prețioase). Valoarea rezultatelor cercetării sale este sporită însă nu numai prin ineditul informației documentare, ci și prin noutatea metodelor folosite (metoda cantitativă, metoda elaborării unor modele etc.). Pentru a realiza o radiografie complexă a societății secuiești în faza de trecere de la feudalism la capitalism, I. Imreh folosește în același timp rezultate din domenii interdisciplinare: etnografie, sociologie, geografie,

a dreptului, demografie istorică ș.a. Fiind însă vorba — după cum ne avertizează autorul în cuvîntul său introductiv — doar de o culegere de studii de istorie economică și socială, unele cu caracter local, viața cotidiană este prezentată mai mult implicit decît explicit. Volumul poate fi considerat deci ca o reușită și valoroasă lucrare pregătitoare unei viitoare monografii.

Întrucît studiile selecționate aici sînt reluări ale unor cărți, sau studii publicate, pe măsura cercetării, în revista de specialitate, în limbile maghiară, germană sau română, în cele ce urmează ne vom mărgini să amintim titlurile lor și să punctăm foarte succint problemele abordate.

În prima parte a cărții, sub titlul foarte cuprinzător *Secuții în curgerea timpului*, sînt grupate trei studii de sine stătătoare: *Devălmașia în scaunul Arieș* (p. 17 — 28), *Strămoși și moravuri în scaunul filial Cristur* (p. 29 — 50) și *Gospodăria seniorială în secuime* (p. 51 — 207).

Cititorul, îndeosebi cel nespecialist dar dornic de literatură istorică, ar fi fost îndreptățit să găsească aici și un scurt istoric al secuilor, despre momentul împămîntenirii lor în această zonă, o descriere a sistemului de organizare a lor în „scaune” etc., dar, repetăm, autorul și-a propus o culgere de studii, nu o monografie. Însă pentru a veni în întîmpinarea aceluiași cititor nespecialist, ar fi fost totuși necesară definirea unor noțiuni de strictă specialitate pentru istoria Transilvaniei (îndeosebi cele privind structurile sociale), sau alcătuirea unui glosar.

În primul studiu găsim foarte interesante știri de istorie locală privind evoluția dreptului de stăpînire asupra pămîntului arabil, finaș și pădure, în strînsă legătură cu procesul de stratificare economică și socială a țărănimii, trecerea de la stăpînirea devălmașă la partaj, modul în care se reflectă condițiile de viață materială în conștiința colectivă a satului etc. Relevarea universului moral al secuilor se face mai pe larg în al doilea studiu, analizîndu-se datele statistice cuprinse într-un foarte interesant proces verbal alcătuit de o „comisie circulatorie” care, din dispoziția

În iunie 1823, satele din cuprinsul scaunului filial Cristur, pentru a judeca și pedepsi culpele morale din anii anteriori. Este vorba de o adevărată „statistică de moravuri” cum o numește I. Imrch, a 38 de localități, care fi prilejuiește acestuia întocmirea de tabele cu date numerice privind abaterile (pe categorii: turbulenți, hoți, destrăbălați etc.) și o profundă analiză sociologică. În cel de al treilea studiu, de mai mare cuprindere, atît ca spațiu tipografic (157 pag.) cît și ca problematică, este investigat procesul de trecere de la feudalism la capitalism, în cadrul goș odăriei senioriale din secuime: este urmărită, cu date concrete, statistice, stratificarea socială, transformarea domeniului seniorial în întreprindere producătoare de marfă, exproprierea pășunilor și a funcțiilor devălmașe, administrarea domeniului, modul în care este utilizată forța de muncă a iobagilor, folosirea muncii salariate, intensificarea exploatării sociale și a luptei de clasă etc.

Ca de a doua secțiune a volumului intitulată *Oamenii și munca lor în perioada destrămării feudalismului*, include alte trei studii, ale căror titluri sînt edificatoare în ce privește conținutul lor: *Iobagi roboțai pe domeniul Toldalagi (1789 — 1792)*, p. 208 — 254, *Moșieri, proprietari de păduri și lucrători forestieri țărani*, p. 255 — 269, și *Meșteșugari breslași, meșteri populari și clientela lor (1750 — 1830)*, p. 270 — 331. Subliniem și aici bogăția datelor statistice, minuțios prelucrate, și spiritul analitic remarcabil al autorului, care izbutesc adevărat bijuterii istoriografice.

În partea a treia, și ultima, a volumului, intitulată sugestiv *Oameni ai innoirilor*,

Imrch Istvan evocă figura a doi pionieri ai creației tehnice, participanți, nu întimplător, la revoluția din 1848, în studiile *Gabor Aron pe drumul revoluției* (p. 332 — 364) și *Rajka Péter, constructorul de mașini* (p. 380—406). Ambele pot fi socotite remarcabile pagini ale istoriei începuturilor industriei capitaliste în Transilvania, ale croismului promotorilor de nou, de natură să revoluționeze modul de producție, să contribuie la modernizarea societății, Tot aici este inserat și studiul *Legăturile dintre Brejcu și Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 365 — 379), deși, prin problemele tratate, și-ar fi putut găsi un loc mai bun în a doua secțiune a volumului. Fste un reușit model a ceea ce au însemnat relațiile dintre locuitorii Transilvaniei cu Moldova, desfășurate de-a lungul întregii lor istorii. Interese economice comune ale locuitorilor din două zone geografice deosebite generează sentimente de solidaritate umană și I. Imrch desprinde cîteva exemple din acestea, între altele, sprijinul acordat de brețcani unor persecutați participanți la evenimentele revoluționare din Moldova în 1848.

Imrch István realizează prin acest volum, ce poate fi socotit un corolar al muncii sale științifice de pînă acum, o lucrare savantă, cu profund caracter științific, dar care atît prin tematica abordată cît și prin stilul său (uneori pur literar), este accesibilă, într-o considerabilă măsură, și publicului larg.

Prefața, semnată de prof. univ. dr. Ștefan Ștefăncescu, se constituie într-un prestigios omagiu adus muncii autorului. Traducerea aparține poctului Gelu Păteanu și cercetătorilor științifici Florica Perian și Francisc Papp.

Ioana Constantinescu

J.J. EHLER, *Banatul de la origini pînă acum (1774)*, prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Edit. „Facla”, Timișoara, 1982, 207 p.

La numai un an după apariția unui valoros volum de documente medievale bănățene, același autor, istoricul Costin Feneșan, pune la îndemina specialiștilor și a marelui public un nou izvor inedit, de astă dată narativ, publicat de aceeași editură, „Facla”, atît de atentă la tot ceea ce reprezintă istorie a Banatului; este vorba de volumul cu titlul de mai sus.

Alcătuitorul acestui descrieri a Banatului și a istoriei sale, J. J. Ehler, revizor la administrația imperială a Banatului, după cum însuși mărturisește, a cunoscut direct situația din această provincie, fapt ce conferă lucrării a le o valoare aparte. Înzestrat cu o bogăție

bil spirit de observație și arătînd un interes deosebit oamenilor în mijlocul cărora trăia, el prezintă mai marilor săi o excepțională relatare, care se înscrie ca o reconstituire fidelă a vieții materiale și spirituale a populației din Banat, mai ales a celci româncști, autohtone.

Chiar numai însurirea titlurilor capitolelor lucrării dovedește însemnătatea ei pentru istoria Banatului. Astfel, ascemenea unei monografii moderne, se începe cu originea Banatului, mărimea sa și locuitorii (cap. continuă cu date despre școli,

biserică, datini (cap. III), ca și despre economia casnică (cap. IV). Unul din cele mai interesante capitole (al V-lea) tratează despre mijloacele de trai ale locuitorilor, români și sârbi, despre categoriile lor sociale, pe districte, ocupațiile lor, numărul de vite etc. Apoi se vorbește despre comerț, despre îmbunătățirile ce se pot aduce provinciei, despre circulația banilor, dări și unele „curiozități”, ca de pildă urmele cetăților romane (cap. VI-X); se încheie cu localitățile din Banat și principalele itinerarii (cap. XI-XII).

Autorul arată că românii au moștenit de la strămoșii lor, romanii, nu numai limba, ci și unele obiceiuri, pe care le și prezintă (la nunți, botezuri, înmormântări). El prețuiește modul de trai al românilor, exprimându-și totodată admirația față de aptitudinile lor naturale, de calitățile spirituale, inteli-

gența și inventivitatea lor. Om priceput și de bun simț, Ehrler dă sugestii interesante pentru organizarea politică și administrativă a Banatului, dovădindu-se un dușman acerb al birocrăției austriece a vremii.

Remarcăm cele 175 de note explicative ale editorului, util oricărui cititor și care fac din lucrare o adevărată ediție critică. Volumul se încheie cu 14 fotocopii, între care câteva foarte importante, reprezentând figuri de bănățeni din epocă, români și sârbi, bărbați și femei, țărani și clerici.

Prin această nouă sursă inedită privitoare la trecutul Banatului, Costin Feneșan, care se recomandă deja ca un istoric prolific, a contribuit la lărgirea bazei de informare a medievistilor români.

D. Mișe

ION CALAFATEANU, *Diplomația românească în sud-estul Europei (martie 1938 — martie 1940)*, Edit. politică, București, 1980, 294 p.

Situația politico-diplomatică din sud-estul european în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial cu accent pe acțiunile României, a constituit obiectul a numeroase studii speciale și lucrări mai generale. Se simțea însă nevoia unei analize aprofundate, unitare, care să reliefeze poziția României în regiune, să evidențieze direcțiile de interes ale diplomației țării și prin toate acestea, să extindă imaginea despre locul Bucureștiului în relațiile internaționale în etapa dată. Volumul s-mnat de Ion Calafateanu a răspuns în mare parte acestor necesități. Autorul și-a propus să continue cercetările de până acum ale istoricilor români, încercând să ducă mai departe cunoașterea acestei problematice prin noi contribuții documentare și de interpretare, printr-o reevaluare a faptelor și datelor „cunoscute de pe pozițiile adevărului istoric” (p. 11).

Prin conținut, baza documentară și mod de prezentare, scopurile fixate au fost cu siguranță atinse. Economia lucrării cuprinde șase capitole, precedate de o prefață și urmate de indici. Regretăm însă absența unui capitol final consacrat concluziilor ca și a unui bibliografii care nu ar fi făcut decât să evidențieze documentarea extrem de bogată. Cu șase capitole în cauză, se r-feră la următoarele aspecte: I. *Orientări în politica externă a României după Anschluss* (p. 15 — 57); II. *Raporturile internaționale în sud-estul Europei în ajunul războiului* (p. 58 — 123); III. *Neutralitatea României* (p. 124 — 162); IV. *Pentru un bloc balcanic* (p. 163 — 267).

V. *Blocul neutrilor o inițiativă românească* (p. 191 — 239); VI. *Ultim le încercări de g upare a statelor din sud-estul Europei* (p. 240 — 261).

Analiza într-o prirșă de autor se oprește la toate cele știoniile majore ale etapei martie 1938 — martie 1940: Acișlusuul și efectele sale; fa a finală a evoluției Micii Înțlegeri a cărei istorie este, practic, terminată cu Acordurile de la Munchen; ultimii ani ai istoriei Antantei Balcanice; raporturile României cu statul vecin din sud-estul european; proclamarea neutralității țării în s ptembrie 1939; încercarea de creare a unui bloc balcanic; inițiativa constituirii unui bloc al neutrilor și, ca ultima soluție, apropierea de Italia. Se d sprinde cu lăritate din paginile volumului evoluția raporturilor României cu Germania, Anglia, Franța și U.R.S.S., a relațiilor cu Ungaria și Bulgaria și, d sigur, a legăturilor cu aliații din Mica Înțlegere și Antanta Balcanică, cit timp acestea au mai existat. Sint surprinse cu exactitate de către autor caracteristicile raportului de forță pe plan european ascensiunea Germaniei și eforturile de contracarare din partea Irlandei și Londrei în timp ce Moscova mergea aparut pe linia exp cativiei. În această conjunctură, cu adaptările de rigoare, obligatorii, subliniază Ion Calafateanu, România a continuat politica de pace și menținere a statusquo-ului. Toate eforturile depuse au eșuat însă, România ajungând la izolare diplomatică și fiind, în final, obiectul satisfacerii unor revendicări teritoriale din partea unor vecini. În urma războiului balcanic din octombrie noiembrie 1940.

Cum a fost posibil a se ajunge la o asemenea situație, de victime ce încă de la formarea statului național unitar România a militat constant pentru pace și status-quo? Din paginile volumului răspunsul se desprinde cu destulă precizie. Cădată mai mult însă este de regretat absența concluziilor unde autorul ar fi putut să li ia mai apasat cauzele poziției internaționale ale țării în 1940. În fond, chiar dacă analiza se oprește la martie 1940, rezultatele aceluia erau deja copleșite, fiind rezultatul politicii externe a țării din întreaga perioadă interbelică.

O singură chestiune, direct legată de anii 1938-1940 este înfățișată consemnată: este vorba de tratatul germano-sovietic din august 1939 a cărui importanță a fost lucid evaluată încă din epocă, de diplomații români. Credem de asemenea ca aprecierii legate de rolul Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice („un rol remarcabil”; „un exemplu unic în istoria Europei și în lume”; o experiență deosebit de valoroasă” (p. 10) sînt puțin exagerate. Si afirmînd aceasta nu facem decît să ne pronunțăm pentru evaluări realiste, în ton cu adevărul istoric și cu celelalte afirmații ale autorului.

Trebuie precizat că în martie (ceea ce autorul nu specifică) 1935 Germania nu a denunțat Tratatul de la Versailles (p. 45). Conferința tripartită de la Stresa, din aprilie 1935, a discutat doar decizia germană de reintroducere a serviciului militar obligatoriu, în contradicție cu prevederile tratatului de pace. În martie 1935 Reichul, a dat doar prima lovitură hotărîtă clanzor militar ale Tratatului de la Versailles ce nu a fost denunțat în bloc, ci prin măsuri parțiale (de pildă și remilitarizarea Renaniei a fost o încălcare, tot unilaterală, a tratatului de pace).

Este foarte bine reținută, în paginile volumului, poziția Partidului Comunist Român față de problemele majore ale etapei (p. 33

34, 85-88, ș.a.). Se conturează cu suficiență tărie și rolul unora din personalitățile politice ale vremii, a lui Grigore Gafencu de exemplu (p. 35-36). În același timp, considerăm că lucrarea ar fi obținut un plus de valoare dacă Ion Calafeteanu ar fi interpretat comparația istorică între neutralitatea României în 1914-1916 și cea din 1939-1940.

Baza documentară a volumului este cît se poate de solidă. Se poate afirma cu toată certitudinea că nici o lucrare, inclusiv nici un studiu de referință pentru tematica abordată, nu lipsește. Sînt prezente și marile colecții de documente publicate pentru anii 1938-1940 în diverse țări. Sursele inedite sînt amplu utilizate. Practic, toate marile arhive românești au fost investigate de autor: Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhivele Statului, Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Arhiva C.C. al P.C.R.

I.S.I.S.P. de pe lingă C.C. al P.C.R. Așadar, izvoare inedite, monografii, studii speciale sau volume de amintiri referitoare la anii 1938-1940 au fost cercetate cu migală de Ion Calafeteanu. Dar el nu a preluat mecanic informațiile provenind din sursele investigate. Față de unele teze se ia poziție autorul exprimîndu-și ferm punctul de vedere propriu acolo unde a fost cazul. Sporadic și presa românească a vremii apare în note ca sursă de informare.

Și totuși, am putut constata absența unei lucrări, anume cea semnată de A. Niri, referitoare la tratatul economic româno-german din martie 1939. Chestiunea apare în volum (p. 64-65) dar lipsa lucrării menționate poate fi pusă cu ușurință pe seama faptului că ea este produsul unei etape date, tezele exprimate în paginile ei fiind în bună parte depășite.

Aparatul critic este corect folosit de către autor. Deși foarte numeroase, notele sînt prezentate cu respectarea strictă a normelor științifice în vigoare, în ce ne privește, la marile numărate de note, am sesizat doar două erori: colecția *Documents Diplomatiques Français*, apare citată o dată fără menționarea seriei (se știe că există două serii, p. 28, nota 38), lucrarea „publicistului și istoricului” C. Popișteanu e citată pentru prima dată la p. 8, cu toate datele bibliografice, la fel ca și la p. 39 (unde urma să apară cu *op. cit.*, doar). Sînt numai două scăpări minore, sesizate de noi, care nu fac decît să confirme regula respectării stricte a uzanțelor științifice.

Stilul lucrării este foarte clar, îngrijit, el reflectînd cu precizie ideile autorului ca și datele și faptele consemnate în documente sau lucrări.

Așadar, o lucrare de sinteză înglobînd și multe elemente noi, prezentate clar într-o analiză densă bazată pe o documentare complexă. Trezînd în revistă datele și faptele, evaluînd real ponderea evenimentelor dar și a personajelor, Ion Calafeteanu subliniază în fapt o idee majoră a etapei. Această idee este astfel formulată chiar de autor: „apropierea statelor din sud-estul Europei a constituit una din preocupările fundamentale ale diplomației românești după Anschluss și pînă în primăvara anului 1940 cînd, datorită condițiilor internaționale existente și a reorientărilor care se produc ca o consecință a acestui fapt în politica externă a guvernului român, s-a renunțat, practic, la orice încercări în această direcție. De-a lungul acestor doi ani însuși conținutul acestei idei a cunoscut o evoluție: de ameliorare și normalizare a raporturilor dintre statele din zonă, într-o primă fază, pînă la proiectele privind crearea unui „bloc balcanic” sau a unui „bloc al statelor neutre”, ambele de o largă funcțio-

Prezent însă de aceasta, de aria

de cuprindere a fiecărei variante, eforturile de unire ale statelor din sud-estul Europei semnifică încercarea acestor țări de mărime mică, și mijlocie de a face față cu forțe unite situației internaționale dificile, de a-și apăra independența și suveranitatea națională” (p. 13).

Prin toate elementele evidențiate de noi, lucrarea lui Ion Calafeteanu vădește a avea soliditate științifică. Aceasta este atestată și de faptul că, la mai bine de doi ani de la apariție, volumul de față este citat în toate lucrările privind etapa abordată, nici o altă apariție editorială pe aceeași temă și de

aceeași proporție nemaifiind necesară. Timpul a validat valoarea volumului care va fi fără îndoială o piesă de referință în istoriografia politicii externe românești în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial. Subliniind soliditatea lucrării nu facem decât să constatăm semnificația practicii recenzării unor volume la oarecare timp de la editare, cind cercetarea științifică are posibilitatea practică de a evalua sau confirma valoarea unor apariții editoriale.

Nicolae Dascălu

Codex diplomaticus et epistolaris regni bohemiae. Sumptibus Academiae scientiarum Bohemo-Slovaciae, tom. V, vol. II, Praga, MCMLXXXI (1981), 621 p.

Lucrarea, pe care o prezentăm aci, face parte dintr-un grupaj de alte patru volume de acte, provenite dintr-o perioadă de 25 de ani din istoria Cehiei. Ele au fost înglobate în tom V cu patru subdiviziuni: vol. I, apărut deja, cuprinde actele emise între 1253 — 1266; cele emise între 1267 — 1278 formează obiectul volumului de față, iar III și IV se află în stadiul de pregătire. Cel de-al treilea va cuprinde numai regeste, iar ultimul va fi consacrat indicilor. Așadar, e vorba de o lucrare exhaustivă de mari proporții.

Vol. II înglobează 883 documente, toate redactate în limba de cancelarie a țărilor catolice, latina. Cind originalul e în vechea cehă sau germană — și numărul acestora e foarte redus —, pe lângă traducerea latină se publică și versiunile cehă și germană.

Actele provin din cursul ultimelor unsprezece ani din domnia lui Přemysl II, (1253 — 1278), cind puterea dinastiei Přemyslizilor ajunsese la apogeu. De aceea, socotim necesar să înfățișăm pe scurt câteva date și evenimente din această perioadă. În timpul domniei acestui prinț, recunoscut ca bun organizator și om politic, regatul ceh se situa, ca putere și prestigiu, printre monarhiile de frunte ale Europei din acea vreme. Datorită abilității sale, Přemysl II izbuteste să pună capăt amestecului în treburile interne ale regatului de către imperiul romano-german. Ba, ceva mai mult, raportul de forțe era de așa natură încât regele ceh își permite să intervină deseori în conflictele dintre marii feudali germani.

Fără a-i idealiza prea mult calitățile, în ceea ce privește relațiile externe, istoriografia cehă îi recunoaște meritul de a fi procedat în interior cu rațiune și inteligență. Přemysl II se sprijinea pe avuția și puterea orașelor mai ales pe bogățiile de la Kutná Hora, are

carei subsidii i-au înlesnit regelui câteva campanii costisitoare. Cum era și firesc, favorizind orașele, Přemysl II trezește dușmănia marii nobilimii. Până cehi nu ascundeau acest lucru, mai ales că regele depune eforturi vizibile să întărească puterea regală înăuntrul țării. Erau de fapt primele încercări de a realiza un stat monarhic centralizat, ceea ce nu era pe placul nobilimii.

Incursiunile de peste hotare ale regelui erau îndreptate spre sud, unde se întilneau cu interesele maghiare. În urma victoriei obținute asupra lui Bela IV de la Kressenbrunn (1260), Přemysl obține toată Stiria, căreia i-au urmat Carintia și Craina. E adevărat, nu pentru prea multă vreme. Dacă n-ar fi existat imperiul romano-german, regele ar fi putut păstra în liniște toate cuceririle Austriei. Pe aceste realități trebuie situat și faptul că Přemysl II și-a prezentat în 1273 candidatura la tronul imperiului; însă feudallii germani, temându-se de puterea unui monarh, care se sprijinea pe un regat întreg, au preferat pe Rudolf I de Habsburg (1273 — 1291).

Pină la această dată, Rudolf fusese duce de Suabia, unde avea o posesiune de familie. De îndată ce ajunse la conducerea imperiului, nu întârzie prea mult și, pentru a-și întări dinastia, îl somează pe Přemysl să-i cedeze posesiunile austriece. Regele refuză și Rudolf intră în 1276 cu oaste în Austria. Acest fapt îi crează lui Přemysl o situație complicată care, pină la urmă, îi va fi fatală. Părăsit de aliatul său, voievodul Bavariei, și urmînd a face față răscoalei neprevăzute a nobilimii în fruntă cu Vitkovic, Přemysl e nevoit să cedeze. Încercînd după doi ani să-și recupereze autoritatea și posesiunile pierdute, printr-o luptă deschisă împotriva împăratului, regele își pierde viața în ciocnirile de la Suché (1278), an 26.VIII.1278. Era rezultatul

unei trădări din partea unui grup de nobili, conduși de Milota din Dedice.

Acestea sînt evenimentele mari, pe fondul cărora marea nobilime cehă și-a imprimat amprenta infidelității față de dinastia Přemyslizilor. De altfel, în a doua jumătate a sec. al XIII-lea, nobilimea profită de unele condiții interne favorabile pentru a-și strînge rîndurile. Sub domnia lui Přemysl II, ia ființă dieta țării, — instituție care transformă astfel nobilimea într-o adevărată castă. În felul acesta, ciocnirile dintre aceste două puteri — regală și nobilimea — erau inerente și s-au soldat cu dispariția timpurie a unui rege capabil și războinic.

Lui Přemysl al II-lea, i-a urmat la tron fiul său Václav al II-lea. Fiind minor, țara a fost condusă pînă la 1283 de tutorele său, Otto de Brandenburg. Václav (1278—1305), continuă și el aceeași politică externă de expansiune și putere, însă societatea cehă sub impulsurile evoluției istorice se amplifică și se dezvoltă, creînd instituții și valori sociale noi.

★

Volumul cuprinde acte regale, ecleziastice, donații, sentințe, scrisori, privilegii, confirmări de drepturi ș.a. De o comparație cu produsul cancelariilor noastre, fie chiar din sec. al XV-lea, nu poate fi vorba. Ca fond și formă, mă refer numai la acestea din a doua jumătate a sec. al XIII-lea — ele sînt cu totul diferite. Fiind apropiate de formula- rul Carolingian, aceste acte sînt emise de foruri și instituții care n-au existat în Muntenia și Moldova. Actele au fost emise de cancelaria regală și de episcopi într-o formă solemnă și uneori cu respectarea protocolului diplomatic, — dar și de abați, castelani și diferite instituții de stat. Ba, chiar și de Rudolf I de Habsburg.

Documentele sînt de întînderi foarte diferite, mai cu seamă cele care nu au caracter solemn, ceea ce ne îndrituiește să admitem că nu erau supuse rigorii de a ține seamă de treptele formularului diplomatic. Chiar și cele solemne ne apar deficitare sub acest aspect. De pildă, multora dintre ele le lipsește

invocația, însă titulatura emitentului e menționată de fiecare dată, și asta nu pentru că ar avea un caracter sacral, cît mai mult din motive de ordin politic. Astfel, regele se intitulează „Přemysl Otakar II, rex Bohemiae, dux Austriae, Stiriae et Carinthiae marchioque Moraviae”. Cele solemne cuprind printre altele și formula martorilor care, în comparație cu actele emise în cancelariile de limbă slavă, ne apare ca o curiozitate. E adevărat că în menționarea lor se respectă principiul ierarhic, însă numărul acestora variază de la un act la altul. Există acte cu cite 20—30 martori, selecțiați din suita marilor demnitari laici și bisericesti. De pildă, actul solemn din 27.III.1272 conține 33 martori. În acest caz, se înțelege că aceștia nu erau, probabil, obligați să facă act de prezență la redactarea actului.

În ce ne privește, se întîlnesc și în actele de cancelarie din Țara Românească și Moldova astfel de cazuri, cînd numărul martorilor sporește pînă la 24. Mai ales după 1600, cînd actul îmbracă forme variate. Apar acum și alți emitenți: boierii, dregătorii, fețele bisericesti, apoi testamente, zapise, precum și frecvența instituției jurătorilor (12 sau 24), care testează și ca martori¹.

Fără a mai glosa pe marginea acestor documente, reliefînd chiar și cu o strictă rigurozitate, elementele specifice ale formularului diplomatic sau implicațiile, pe care acest produs al spiritului medieval l-a avut în cultura vremii, ne facem o plăcută datorie de a sublinia cu toată tăria eforturile, conștiinciozitatea și minuțiozitatea cu care cei doi autori, Jindřich Šebánek și Sáša Dušková au pus în circulație această ediție de mare prestigiu științific.

Tr. Ionescu-Nișcov

¹ Actul din 23.II.1628 (DRH. A. XIX, nr. 312); Actul din 11.III.1628 (*Idem*, nr. 323); Actul din 5.XI.1628 (*Idem*, nr. 419); Actul din 26.V.1632 (*Idem*, XXI, nr. 91); Actul din 28.V.1632 (*Idem*, nr. 94); Actul din 10.IV.1634 (DRH, XXIV, B, nr. 351); Actul din 10.XI (1634—35) — (*Idem*, nr. 405).

WALTER LUKAN și MAX DEMETER PEXFUSS, *Ost- und Südosteuropasammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen*, Viena, 1982, 98 p.

Recent apărutul volum din seria editată de Österreichisches Ost- und Südosteuropainstitut din Viena reprezintă

instrument de lucru. Prefața de conducătorul prestigioasei instituții amintite — Prof. Dr. Jindřich Šebánek — volumul cuprinde o in-

trudcere prin care cititorii sînt informați asupra liniilor directorii ale lucrării, care se referă la fondurile de arhivă, la biblioteci și la posibilitățile de documentare existente în Austria privind U.R.S.S., Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia, România, Bulgaria, Grecia, Albania și Turcia. Este vorba de 145 de instituții de știință și cultură — arhive, biblioteci, institute de profil, asociații etc răspindite pe întreg teritoriul Austriei, dar centrate mai ales la Viena (91 din 145!). Printre instituțiile de cercetare de profil trebuie amintite în primul rînd cele șapte institute universitare, alte șapte extrauniversitare; de asemenea, o specială atenție este acordată următoarelor bogate biblioteci: Biblioteca Națională a Austriei și Biblioteca Universității Viena, ca și serviciilor Arhivelor Statului. Există în Austria 117 biblioteci care cuprind 850 000 monografii și 8500 periodice —, 26 de arhive, 15 muzee și șapte colecții de profil est și sud-est european. În ceea ce privește monografiile accentul cade în proporție de 40% pe lucrările de istorie și de 34% pe cele de limbă și literatură, iar în ceea ce privește țările concertate primul loc îl ocupă, în privința ponderii, lucrările care privesc țările imediat învecinate Iugoslavia, Ungaria și Cehoslovacia —, apoi U.R.S.S. și pe poziția a treia Polonia, Româ-

nia și Bulgaria, mai slab reprezentate figurînd Albania, Grecia și Turcia.

Instituțiile cuprinse în „inventar” sînt grupate în cinci diviziuni: marile biblioteci (2), centrele de cercetare, informatic și documentare privind estul și sud-estul Europei (14), centre de cercetare, informare și documentare privind estul și sud-estul european (133), centre de cercetare, informare și documentare a naționalităților din cuprinsul Austriei — cehce, croate, maghiare, slovene (8) și instituții ale statelor est și sud-est europene existente în Austria (4). Asupra fiecărei instituții ori asociații se dau informații privind: titulatura, adresa, numele conducătorului și numărul personalului, orarul și condițiile de acces, existența sau non-existența aparatelor de reproducere, cuprinsul cifric și tematic al fondurilor arhivistice, al fondurilor de cărți ori al colecțiilor, istoricul instituției sau asociației, cataloage și publicații periodice, sfera contactelor externe, bibliografia privind respectivele instituții sau asociații. Lucrarea este însoțită de indici de localități, de persoane, de instituții și de materii și de o listă a titlurilor periodice cuprinse în volum. Este deosebit de utilă o lucrare extrem de utilă, alcătuită cu grijă și acerbic pentru care atît autorii, cît și instituția editoare, merită toate elogiile.

Dan Berindei

HASAN DUMAN, *Ottoman year-books (Salname and Nevsal)*. A Bibliograph and a Union Catalogue with Reference to Istanbul Libraries. Compiled by: . . ., „Research Centre for Islamic History Art and Culture (IRCICA)”, Istanbul, 1302 1982, 5 p. (în arabă) + + 135 p.

În 1981 a luat ființă, la Istanbul, un Centru de cercetări islamice pentru cercetarea istoriei, artei și culturii islamice (arabo-turco-persane), care a fost pus sub direcția generală a cunoscutului om de știință și diplomat dr. Ekmeleddin İhsanoğlu. Noul Centru islamic și-a inaugurat activitatea cu un interesant „Bulletin d'information . . .” (Mai, nr. 1, 16 p. + fig.). Centrul are cîteva proiecte interesante și utile pentru cercetările istorice, în frunte cu un *Ghid al Arhivelor Imperiului otoman*, care ne interesează direct. Aceste arhive cuprind mii de documente privitoare și la țările române. Noul Centru islamic se bucură de un statut diplomatic.

Printre alte cîteva lucrări, Centrul islamic a publicat un Catalog al almanahurilor (*Salname*) și calendarelor otomane (*Nevsal*), conservate în bibliotecile din Istanbul, de Hasan Duman, directorul Bibliotecii

„Bayezit”. Din prefața directorului general dr. Ekmeleddin İhsanoğlu (în arabă, engleză și franceză) aflăm că a colaborat la această lucrare și dr. İlidayet Nuhuğlu.

Aceste almanahuri au început să apară, după introducerea reformelor europene *Tanzimat* în Imperiul otoman, din inițiativa marelui vizir Mustafa Reşit paşa care se inspirase de la cunoscutul almanah de la Gotha. Aceste *Salname'le* sau almanahuri otomane, apărute între 1847 1918, constituie o sursă bogată și importantă cuprinzînd diverse informații de natură geografică, comercială, economică, educativă învățămînt, situația agricolă a țării la data apariției lor etc. Deci, aceste almanahuri turcești constituie un izvor bogat și pentru cercetările istorice, neexploatate pînă astăzi.

Privit în ansamblu, Catalogul menționat cuprinde, însoțit de cîteva ilustrații, cele patru prefete, o *Intro-*

duce (*Giriş*) în care se scoate în evidența importanța acestor almanahuri și pentru cercetările istorice. După conținut și locul de publicare almanahurile sînt clasificate în următoarele categorii: A. *Almanahuri de stat* (*Devlet salnameleri*) B. *Almanahuri de provincii* (*Vilâyet salnameleri*), aranjate în ordine alfabetică (p. 35—91), începînd de la Acaristan și pînă la Yemen. C. *Almanahurile unor întreprinderi și instituții* (p. 91—115), cuprinzînd almanahuri economice, militare, de marină, științifice, almanahuri teatrale „*Karagöz*”, agricole, medicale, școlare etc. Pentru fiecare almanah se dă o fișă bibliografică (imprimat sau litografiat), locul și anul apariției în ambele ere (musulmane și creștine), paginația formatul și cotele bibliotecilor unde se păstrează.

Din aceste *Salnamele* catalogate ne interesează cele privind ținutul Dunărea (*Tuna vilâyeti*), cu reședința la Ruscuiuc, care a fost temeinic organizat de guvernatorul (*Valiu*) Mithat pașa, mai tirziu devenit și mare vizir. S-a păstrat o corespondență interesantă între Mithat pașa și Ion Alexandru Cuza, domnitorul României (1859—1866). În acest vilaiet otoman a fost încadrată și Dobrogea pînă la 1877. Ca anexă la *Salname'le* se dă un capitol intitulat „O privire asupra sistemului administrativ civil” în Imperiul otoman (p. 116—128). Înșirîndu-se unele ținuturi și țări „autonome” după Silistra, cu Dobrogea, urmează Moldova (*Boğdan*) și Valahia (*Eflâk*). Din ținutul „Tuna” făcea parte și județul (*Sangiac*) Tulcea (*Tulça*) cu Sulina (*Sünne*), Măcin, Babadag, Constanța (*Köstenge*), Hirșova, Megidiye etc. (p. 118). Urmează „provinciile privilegiate” (*Eyalet-i Mümtaze*) adică autonome: Moldova (*Boğdan eyaleti*) cu orașele și județele Iași (*Yaş*), Botoșani (*Bodıcan*), Dorohoi (*Poroğoy*), Suceava (*Suçava*), Neamț (*Yinamç*), Piatra (*Piyatra*) (recte

Piatra-Neamț), Roman, Bacău (*Bakeno*), Putna, Covurlui (*Kaverlui*), Tutova (*Tutava*) Vaslui (*Vaslui*), Fălci (*Falçi*), Huși. În Țara Românească figurează cu județele și orașele „Valahiei Mari” (*Eflak vilâyeti*): Ilfov cu București, Ialomița (*Yalomıçe*), Brăila (*Ibrail*), Silâm (*Slam*) și Rimnik (recte Rimnicul-Sărat), Focșani (*Fokşan*), Buzău (*Fuzao*), Sokayni (Scăieni? cu Bucu (Buzău?), Prahova (*Pirahuve*), Dimbovița (*Diniyavıce*), Muscel (*Mostel*), Argeș (*Ergiç*), Otto (*Olt*), Teleorman (*Deliorman*) cu Turnu și Vlașca (*Vilaška*) cu Giurgiu (*Yergövi*). Urmează, în continuare județele și orașele Valahiei Mici (*Küçük Eflak Sarcağı*), adică ale Olteniei: Doljul cu Craiova (*Dulci maa Kirayve*), Romanaiți (*Romanaçi*), Vilcea cu Rimnicul (*Vulçe maa Rimnik*), Gorj (*Gorçi*), Mehedinți cu Cerneți (*Mehedinc maa Çerneç*) etc. Aceste județe și orașe fiind scrise în caractere arabe (otomane) unele au fost corupte, altele citite defectuos. În astfel de cazuri, pe lângă o lectură bună, corectă, se impune și cunoașterea localităților în pronunțarea și transcrierea băștinașilor. Într-un manuscris, din 1759, Resmi Ahmed „Kiridi” descriînd Țara Românească redă aceste județe cu capitalele lor într-o grafie mult mai bună. Urmează concluzii (*Sonuç*).

Pe lângă un *Indice onomastic* (p. 130—133), bine întocmit, se impunea și un *Index toponimic*. Lucrarea se încheie cu bibliografie selectivă (p. 134—135).

Astfel de almanahuri otomane (*Salname*) se păstrează și în bibliotecile noastre. Se impune cercetarea, catalogarea și extragerea informațiilor care ne privesc, deoarece ele constituie un nou izvor istoric și pentru țările române și istoria României după 1859.

Mihail Guboglu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, Revista revistelor de istorie, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București—71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINEMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al IV-lea e.n.

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Instituția aghel în Țara Românească.

De la conștiința unității de neam la conștiința națională.

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Relațiile comerciale româno-spaniole până la pacea de la Adrianopole (1829).

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Începuturile și dezvoltarea învățămîntului economic românesc până la 1877.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Concepția Partidului Comunist Italian privind cucerirea puterii politice.

Presa comunistă în România interbelică.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

Țecul internațional al leștrii României din război (mai 1918).

„Noaptea cuștelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Tendențe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curenți social-economiști românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănișmului.

Unificarea instituțional-administrativă a României întregite.

Matematica și istoria social-economică. Începutul impactului.

RM ISSN 0567—6304

